

Міністерство освіти і науки України
Приватний вищий навчальний заклад
«Міжнародний економіко-гуманітарний університет
імені академіка Степана Дем'янчука»
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ СТУПЕНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ «МАГІСТР»**

**ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ
НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

Виконала:

студентка педагогічного факультету
спеціальності 013 «Початкова освіта»
Давидюк Марія Сергіївна

Науковий керівник:

кандидат педагогічних наук, доцент
Хом'як Ольга Анатоліївна

Рецензент:

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
педагогіки початкової, інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету
Боровець Олена Віталіївна

Рівне – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	11
1.1. Громадянська освіта – ключова компетентність молодших школярів у Новій українській школі	11
1.2. Візуалізація навчального матеріалу та її дидактичні можливості для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку	23
1.3. Державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН	43
Висновки до першого розділу	52
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	56
2.1. Педагогічна діагностика рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках «Я досліджую світ»	56
2.2. Методика формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі	67
2.3. Визначення ефективності проведеної роботи щодо впровадження методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі	91
Висновки до другого розділу	96
ВИСНОВКИ	99
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	106
ДОДАТКИ	116

ВСТУП

Актуальність і доцільність дослідження. Актуальність громадянської освіти зумовлена процесом становлення України як незалежної суверенної демократичної держави. Беручи до уваги події останніх десятиріч, які відбулись в нашій державі («Помаранчева революція», «Революція гідності», криваві події на Майдані, окупація російською федерацією Криму, повномасштабне вторгнення росії в Україну), проблема громадянської компетентності дітей і молоді сьогодні набуває загальнодержавного масштабу. Це підтверджують державні документи: Конституція України, Закон України «Про освіту», Концепція розвитку громадянської освіти в Україні, Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді та інші, в яких визначені мета і основні завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота. Важливу роль у цьому плані відіграють всі ланки системи освіти загалом і початкова зокрема, адже в молодшому шкільному віці закладаються основи демократичної ментальності, формуються поняття про права і обов'язки людини, громадянина, розвивається здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати власні обов'язки та виявляти толерантність до поглядів інших людей, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами.

Проблема громадянської освіти дітей та молоді завжди була в полі зору видатних вітчизняних педагогів та філософів. Виховні традиції української педагогіки склалися впродовж багатьох століть і за цей період наш народ набув великого досвіду громадянської освіти і виховання. Проблема формування національно-патріотичних почуттів активно досліджувалась у філософському аспекті (В. Арешонков, О. Бандура, Т. Василевська,

Т. Герасимів, О. Копиленко, В. Кремень, Ю. Римаренко, С. Сливка, І. Смагін та ін.). Вихованню у дітей і молоді патріотизму надавали першочергового значення класики зарубіжної (Я.-А. Коменський, Й. Песталоцці, А. Дістервег та ін.) і вітчизняної педагогіки (П. Юркевич, Г. Сковорода, Т. Шевченко, О. Духнович, К. Ушинський, Х. Алчевська, С. Русова, Б. Грінченко, М. Драгоманов, Г. Ващенко, І. Огієнко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін.), які у своїх працях розкривали підвалини громадянської освіти, патріотичного виховання – ідеї народності, гуманізму, людяності, пропагували ідею виховання свідомого громадянина-патріота своєї Батьківщини.

Вважаємо, що в сучасних умовах, громадянська освіта повинна виконати головне завдання – підготувати прийдешнє покоління до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Реалізувати завдання сьогодення покликані інноваційні підходи і засоби.

Розвиток інноваційних процесів у освіті на сучасному етапі є об'єктивною закономірністю, що зумовлюється: інтенсивним розвитком інформаційних технологій у всіх сферах людського буття; оновленням змісту філософії сучасної освіти, центром якої став загальнолюдський цілісний аспект; гуманістично-зорієнтованим характером взаємодії учасників освітнього процесу; необхідністю формування творчої особистості вихованця, його готовності до активної громадянської діяльності в нових соціально-економічних умовах.

Новий Державний стандарт початкової освіти передбачає освіту новаторів та громадян, розкриття потенціалу кожної дитини. Тому традиційна репродуктивна освіта потребує інноваційних змін: використання нових форм і методів навчання, його індивідуалізація, збільшення асортименту нових технічних та наочних засобів візуалізації в навчанні.

Для підвищення рівня засвоєння матеріалу та формування ключових та предметних компетентностей учнів початкової школи на уроках «Я досліджую світ» необхідно використовувати різноманітні наочні посібники.

У процесі навчання інноваційні засоби візуалізації дуже важливі, адже під час використання візуалізації забезпечують спільну діяльність різних аналізаторів, що активно впливає на сприйняття та засвоєння учнями змісту матеріалу.

У роботах О. Асмолова, Н. Байбари, Ф. Бартлетта, Н. Бібик, О. Біди, І. Большакової, А. Вербицького, Л. Занькова, В. Койбічук, Н. Кривульченко, Н. Манько, А. Пухова, О. Савченко та інших відображено важливі педагогічні, психологічні, методичні та теоретичні основи візуалізації досліджень; важливість упровадження в початковій школі.

Аналіз науково-методичної літератури, вивчення педагогічного досвіду показують, що в педагогічній теорії та практиці накопичено достатньо матеріалу щодо використання різних засобів візуалізації у навчальному процесі початкової школи. Однак, практика показує, що традиційні підходи до вирішення цієї проблеми не дають очікуваних результатів.

Актуальність, недостатня розробленість проблеми та її важливість для педагогічної практики зумовили вибір теми дослідження: *«Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі»*.

Об'єктом дослідження є процес формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ».

Предметом дослідження є методика формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Мета дослідження – науково-теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Гіпотеза дослідження. В процесі роботи нами було висловлено припущення, що дотримання педагогічних умов застосування інноваційних

засобів візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі сприятиме формуванню громадянської компетентності молодших школярів і оптимізації освітнього процесу Нової української школи.

Відповідно до поставленої мети та висунутої гіпотези окреслено провідні **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми в загальнодидактичній та методичній літературі.

2. Розкрити особливості формування громадянської компетентності молодших школярів в умовах Нової української школи.

3. Науково-теоретично обґрунтувати можливості засобів візуалізації навчального матеріалу на уроках «Я досліджую світ» для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку.

4. Розробити методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі та перевірити її ефективність.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань дослідження використано такі **методи дослідження**:

– *теоретичні* – аналіз і узагальнення науково-методичної літератури з проблеми формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ», теоретичне узагальнення та конкретизація філософських, психолого-педагогічних підходів, нормативно-правової бази, порівняльний аналіз вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду;

– *емпіричні* – спостереження, бесіди, анкетування, тестування, опитування, аналіз продуктів навчальної діяльності учнів у освітньому середовищі початкової школи, моделювання, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний та контрольний) – для обґрунтування та апробації ефективності впровадження методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;

– *статистичні методи* – кількісний і якісний аналіз результатів дослідження для визначення ефективності розробленої методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі; метод наочного представлення результатів.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали провідні положення теорії пізнання, системного підходу як методологічного способу пізнання педагогічних фактів, що обумовлює осмислення філософських та психолого-педагогічних концепцій, вивчення наукової літератури; концептуальні положення педагогіки та психології щодо організації освітнього процесу молодших школярів у закладі загальної середньої освіти; сучасними концепціями особистісно орієнтованої освіти; теоретичне обґрунтування інноваційного підходу до змісту, форм і методів візуалізації навчання дітей молодшого шкільного віку в закладі загальної середньої освіти. А також: теорія психічного розвитку особистості дитини молодшого шкільного віку, провідного виду діяльності у молодшому шкільному віці (Г. Костюк, С. Максименко, В. Моляко, Р. Павелків та ін.); концепція рівнів засвоєння знань (О. Запорожець, В. Тарасун та ін.); сутність і засоби національного виховання (П. Ігнатенко, Н. Косарева, Л. Крицька, В. Поплужний).

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що одержано та систематизовано дані про стан та особливості формування громадянської компетентності молодших школярів; запропоновано методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що одержані у ході теоретичного аналізу та емпіричного дослідження результати можуть бути враховані вчителями початкових класів, асистентами вчителів закладів загальної середньої освіти під час організації освітнього процесу в початковій школі. Розроблена методика формування громадянської компетентності

молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі може бути використана в структурі громадянської освіти молодших школярів. Матеріали дослідження можуть бути корисними студентам під час написання курсових, випускних та наукових робіт тощо.

Організація дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася протягом 2021-2023 років та охоплювала наступні етапи науково-педагогічного пошуку.

На першому етапі – *підготовчому* (2021 рік) було обґрунтовано актуальність обраної теми, визначено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано мету й завдання наукового пошуку, розроблено програму та методику дослідно-експериментальної роботи. На першому етапі виконання магістерської роботи було здійснено теоретичний аналіз наукової літератури з досліджуваної теми. Аналіз теоретичних джерел дав змогу зробити висновки, що обрану тему у сучасній психолого-педагогічній літературі недостатньо вивчено. Це дало можливість визначити етапи та методи проведення дослідно-експериментальної роботи, розробити методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі та перевірити її ефективність.

На другому етапі – *організаційному* (2022 рік) було обрано базу дослідно-експериментальної роботи – Глиннівський ліцей Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області. Реалізуючи завдання констатувального експерименту, здійснено вивчення і теоретичний аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів сучасної початкової школи, аналіз публікацій та виступів з проблеми формування громадянської компетентності дітей молодшого шкільного віку, спостереження уроків «Я досліджую світ», позаурочної і позакласної роботи; анкетування учителів; аналіз творчої діяльності учнів молодшого шкільного віку, рівня підготовленості до даної роботи учителів початкових класів. Проведена робота дала змогу визначити рівні

сформованості громадянської компетентності молодших школярів на етапі констатувального експерименту.

На третьому етапі – *узагальнюючому* – в 2022-2023 роках було реалізовано та перевірено в практиці методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі, на її основі здійснено експериментальну перевірку учнів молодшого шкільного віку. На цьому етапі експериментально перевірено ефективність упровадження авторської моделі в освітній процес закладу загальної середньої освіти та його ресурсного забезпечення; здійснено обробку й систематизацію даних, отриманих у ході дослідно-експериментальної роботи, яка дала змогу зробити висновки щодо результативності проведеної нами роботи, рівень підтвердження гіпотези та обсяг виконання поставлених завдань; виконували підбір матеріалів додатків, формували список літератури, завершували оформлення магістерської роботи.

Експериментальна база дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Обґрунтовані та досліджені автором положення апробовані та впроваджені в освітній процес закладу загальної середньої освіти; результати обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та методик початкової освіти, педагогічного факультету ПВНЗ «Міжнародний економіко-педагогічний університет імені академіка Степана Дем'янчука» та шляхом участі в роботі Регіонального науково-методичного семінару «Актуальні проблеми оптимізації освітнього процесу національної школи в умовах воєнного часу : інклюзивне навчання, інновації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти» (м. Рівне, 19 травня 2022 р.), ІХ Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика» (Луцьк, 17-18 листопада 2022 р.)

Публікації. Основний зміст і результати дослідження відображено у наступних публікаціях автора:

1. Давидюк М. С. Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. *Актуальні проблеми оптимізації освітнього процесу національної школи в умовах воєнного часу : інклюзивне навчання, інновації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти: Збірник тез виступів учасників Регіонального науково-методичного семінару (м. Рівне, 19 травня 2022 року) / за ред. О. О. Красовської, О. А. Хом'як. ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука».* Рівне: МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2022. С. 34-37.

2. Давидюк М. С. Сучасна інтерпретація ідей Василя Сухомлинського в контексті формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». Педагогічний поступ: збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика» (Луцьк, 17-18 листопада 2022 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2022. С. 175-178.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу та загальних висновків, списку використаних джерел (93 найменування) та додатків. Основний обсяг роботи становить 105 сторінок. Загальний обсяг магістерської роботи складає 187 сторінок. Додатки включають аналіз типових освітніх програм, підручників з «Я досліджую світ», діагностичний інструментарій: анкети, діагностичні роботи, опитувальники; плани ранкових зустрічей, конспекти уроків з «Я досліджую світ» та дидактичні матеріали до них, сценарії виховних заходів, конспекти семінару та майстер-класу.

РОЗДІЛ 1

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ
«Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

1.1. Громадянська освіта – ключова компетентність молодших школярів у Новій українській школі

Сьогодні увага всього цивілізованого світу прикута до України, яка творить одну з визначних сторінок своєї історії: наш народ став на захист власної свободи, демократії і цінностей, прагне посісти чільне місце серед європейських країн. Започаткована освітня реформа є переконливим свідченням того, що українське суспільство готове до створення освітнього середовища, де в учнів формуватимуть цінності, необхідні для успішної самореалізації компетентностей, навчатимуть їх критично мислити, висловлювати власну думку, бути свідомими, відповідальними громадянами [87, с. 122-123].

Розвиток сучасного суспільства неможливий без високоінтелектуальної і глибоко духовної людини, яка відповідає вимогам демократичного суспільства. Формуванню саме такої особистості сприятиме громадянська освіта, зміст і структура якої відображають сучасні тенденції розвитку суспільствознавчих наук [18, с. 11].

Це може забезпечити система громадянської освіти, що має на меті підготовку молоді до активної участі в житті демократичного суспільства і формування її громадянської компетентності.

Під компетентністю людини розуміють спеціальним шляхом структурований (організований) набір знань, умінь, навичок і ставлень, що дають їй змогу ефективно здійснювати діяльність або виконувати певні функції, забезпечуючи розв'язання проблем і досягнення певних стандартів у

галузі професії або виду діяльності. Такі набори знань, умінь, навичок і ставлень набуваються як протягом життя, так і у процесі навчання. Сформована компетентність дозволяє людині визначити, (розпізнати) і ефективно, успішно розв'язати, незалежно від ситуації, проблему, що є характерною для певної сфери чи виду діяльності [32, с.23].

Ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній думці. Вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянської освіти і виховання дітей та молоді, формування у них національної самосвідомості, у висвітлення сутності громадянськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ їх формування вносять науково-теоретичні і практичні дослідження В. Андрущенка, Р. Арцишевського, М. Боришевського, Г. Ващенка, М. Задержіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, В. Поплужного, С. Русової, А. Сиротенка, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та ін.

Григорій Ващенко, видатний український педагог, у книзі «Виховний ідеал» звертає увагу на громадянське виховання, зазначаючи, що «зі свого боку школа мусить більше уваги звертати на громадське виховання молоді. Не досить озброїти учнів знаннями, навіть знаннями з історії нашого народу, не досить патріотичного виховання і лише через лекції. Крім слова, потрібне ще й діло. Учні мають привчатися ретельно виховувати свої громадські обов'язки й відповідати за них перед шкільною громадою і педагогами... Школа мусить стати для них маленькою батьківщиною, яку вони люблять і честю якої вони дорожать, яку вони разом з педагогами розбудовують... Життя учнів у школі має бути найповнішим, задовольняючи, по змозі, всі здорові потреби їх, при чому учні мають бути не лише споживачами, а й продуцентами» [11, с. 174-181].

Класик української педагогіки Василь Сухомлинський, одним із перших, за радянських часів, звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми. У своїх численних працях: «Проблеми

виховання всебічно розвиненої особистості», «Духовний світ школяра», «Виховання і самовиховання», «Серце віддаю дітям», «Народження громадянина», «Як виховати справжню людину» та багатьох інших популяризував розвиток громадянськості і патріотичності молодших школярів, визначаючи з-поміж багатьох сфер впливу – партнерство школи, сім'ї, громади [88, с. 175-176].

Педагог стверджував, що «риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами» [15, с. 213].

Педагог зауважував, що «задовго до повноліття наш підліток має жити громадянськими думками й сприйманнями», а «справжнє громадянське виховання у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу» [81, с. 58].

Ідеї великого педагога, виплекані на принципах педагогічної деонтології, допомагають вчителю краще зрозуміти дитину та вдосконалювати педагогічну техніку. Його стратегії багато в чому випередили свій час, досвід набув схвалення, належно оцінений, а порадами і рекомендаціями сьогодні керуються усі вчителі Нової української школи [37].

Питанням організації освітнього процесу в початковій школі присвячені численні дослідження В. Бондаря, М. Вашуленка, Н. Бібік, Ю. Гільбуха, О. Савченко, І. Шапошнікової та ін., у них розкривається процес формування основ наукового світорозуміння молодших школярів, актуалізовано проблему громадянської освіти.

Сучасними українськими педагогами О. Пометун та І. Тараненко проаналізовано концепції і тенденції громадянського виховання. Ними схвалено загальноєвропейське бачення громадянськості та виділено шляхи її формування.

Педагогічні основи громадянського виховання в сучасних умовах розроблені в дослідженнях І. Бега, Н. Бібік, М. Боришевського, В. Кременя та

ін. Проблему громадянської компетентності школярів розкрито у методичному посібнику В. Доміної «Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національнопатріотичного виховання», де представлено теоретичні засади формування громадянської компетентності та запропоновано розробки уроків і позакласних заходів [23].

Ще одна наукова праця «Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів у відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів» укладачем якої є Н. Степанова, присвячена формуванню громадянської компетентності учнів засобами різних предметів, позакласної та позаурочної роботи з громадянського виховання [88].

У методичному посібнику для вчителів «Громадянська освіта» авторським колективом (П. Вербицька, О. Войтенко, Ю. Найда, С. Позняк, О. Пометун, Н. Софій, О. Суслова, Дж. Бетелл, Д. Ройл та ін.) відображено кращий український і європейський досвід з формування громадянської компетентності учнів засобами різних предметів, позакласної роботи з громадянського виховання, інклюзивної освіти та оцінювання навчальних досягнень школярів у процесі громадянської освіти. Згаданий посібник став для нас ресурсом з інноваційних методик громадянської освіти, і покликаний допомогти вчителям, які викладають громадянознавчі дисципліни або бажають зробити внесок у формування громадянських компетентностей учнів засобами своїх предметів [16].

У всьому світі громадянська освіта молодого покоління є предметом інтересу державних структур, громадських діячів і організацій національного та міжнародного масштабу, фахівців у галузі освіти. CIVED (міжнародна 5 програма досліджень в області громадянської освіти із 1971 року проводила свої дослідження в області громадянської освіти в більш ніж у 20-ти країнах світу. У 70-ті роки ХХ століття громадянська освіта передбачала насамперед громадянознавчі знання, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та місцевих органів влади. Із кінця ХХ – початку ХХІ ст. метою громадянської освіти став розвиток цивільних компетенцій. Критерії,

запропоновані CIVED для оцінювання цивільних компетенцій, включають: знання і вміння; основні поняття; відносини; політичну активність; громадянську активність.

Модефіковано підходять до визначень і трактувань громадянської освіти вітчизняні дослідники. Вони вважають, що у сучасних умовах громадянська освіта має на меті підготовку підростаючого покоління до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Громадяни від народження мають вчитися бути повноцінними громадянами за приналежністю тієї держави, членами суспільства якої вони є: вільними, активними, дієвими і творчими, критично мислити, знати і реалізувати свої права й обов'язки, вміти працювати в колективі, вести діалог та переговори, шукати компроміси тощо [88].

Особливо важливим є акцентування уваги на становленні громадянських цінностей молоді в сучасному глобальному світі, що характеризується різким посиленням взаємопроникнення культур. Головною проблемою в ситуації, пов'язаній зі збройним нападом російської федерації на Україну є те, що в нашій країні відносно недавно відбулася різка зміна ціннісної парадигми суспільного розвитку, яка призвела до посилення соціальної ентропії і дефіциту суспільної згоди з ключових питань і ціннісним орієнтирам подальшого розвитку. У контексті трансформації ціннісних орієнтирів значно зростає роль освіти в громадянському становленні молодого покоління українців, яка набуває вагомості вже в початковій ланці.

Результатом громадянської освіти має стати сформованість у дітей та молоді громадянської компетентності як складного особистісного утворення.

Як стверджують сучасні вітчизняні дослідники, громадянська компетентність передбачає такі здатності:

- орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;

- застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян; виконувати громадянський обов'язок у межах місцевої громади та держави загалом;
- застосовувати способи і стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству;
- використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина;
- робити свідомий вибір, застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних та колективних рішень, враховуючи інтереси й потреби громадян, представників певної спільноти, суспільства та держави [32, с. 89].

Таким чином, сучасні вітчизняні дослідники під громадянською компетентністю розуміють здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей особистості (вміння вчитися, соціальна, загальнокультурна, здоров'язберігаюча, ІКТ-, підприємницька ключові компетентності), що сьогодні визначені як орієнтири розвитку української освіти і як результат громадянської освіти [88].

Громадянська компетентність – здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. [16].

Підтримаємо думку О. Кучер, яка аналізує громадянську компетентність у широкому сенсі як функцію громадянського суспільства, що створює ґрунт для ефективної громадянської діяльності особи, соціальних груп і всього суспільства, та у вузькому – як параметр діяльності особи, соціалізованої під впливом громадянських знань, навичок та вмінь, що передбачає наявність громадянських цінностей і якостей, дотримання правил поведінки та відповідальність як соціальну якість людини [40, с. 40–41].

Покладемо в основу наших міркувань тезу дослідниці про те, що сутність громадянської компетентності виявляється в її ключовому характері та в громадянськості [40, с. 40].

О. Пометун визначає громадянськість як готовність людини реалізувати свої права та обов'язки, поважати права та свободи інших громадян, усвідомлювати відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки [65, с. 18].

Громадянська компетентність як одна із ключових компетентностей особистості охоплює її здатність до політичного аналізу й судження, здатність і навички пошуку й усвідомлення інформації, використання медіа-засобів і комунікації для участі в публічних дискусіях і процесах, здатність до демократичного ухвалення рішень, дії [52].

Т. Смагіна зауважує, що компетентність людини в громадянській сфері кореспондує її громадянську відповідальність, вміння спільно з іншими виробляти рішення й реалізовувати його, виявляти толерантність, гармонійно поєднувати особисті інтереси з потребами окремої корпорації та суспільства, брати участь у функціонуванні демократичних інститутів, виявляти потребу в актуалізації й реалізації свого особистісного потенціалу [79, с. 39–40].

На основі аналізу теоретичних напрацювань у галузі громадянської освіти, громадянської компетенції та громадянської компетентності ми погоджуємося із таким визначенням громадянської компетентності людини: **громадянська компетентність** – це інтегративна якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн.

Тут, на нашу думку, варто наголосити на таких важливих моментах: 1) ключова компетентність (а саме такою є громадянська) характеризується здатністю людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні,

культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми [69, с. 19]; 2) громадянська компетентність ґрунтована на громадянських цінностях, які уналежнюють ідеали, переконання й відповідну моральну позицію особистості; 3) формування громадянської компетентності як готовності діяти в освітньому процесі може здійснюватись виключно в спільній діяльності вчителя та учнів; 4) тісно пов'язані компоненти громадянської компетентності формуються комплексно, тому завданням школи є створення умов для набуття учнями цього комплексу знань, навичок і ставлень.

Виходячи в вищевикладеного, вважаємо за доцільне окреслити зміст громадянської компетентності учнів початкової школи.

Учень молодшого шкільного віку, зі сформованою громадянською компетентністю знає:

- про національні та загальнолюдські цінності;
- про державу, закони, права людини, права та обов'язки людини, громадянина;
- про правила спілкування з однолітками та дорослими і норми поведінки у різних ситуаціях, включаючи спілкування в сім'ї.

Учень молодшого шкільного віку, зі сформованою громадянською компетентністю уміє:

- спілкуватися з однолітками та дорослими;
- колективно обговорювати проблеми;
- робити свідомий вибір;
- брати участь у колективній діяльності сім'ї та класу, ухваленні колективних рішень;
- залучатися до суспільно корисної діяльності;
- висловлювати і пояснювати власну точку зору.

Учень молодшого шкільного віку, зі сформованою громадянською компетентністю виявляє в поведінці та оцінках:

- повагу прав людини, до закону;
- прагнення до справедливості, чесність, відповідальність;

- визнання та сприйняття багатоманітності;
- патріотизм;
- повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

Сучасні завдання громадянського становлення, формування громадянської компетентності, виховання маленького відповідального громадянина вимагають зміни підходів в освіті, як у змісті, так і в методиці викладання, що суттєво впливає і на зміну позиції вчителя початкової школи, системи його професійної підготовки та підвищення кваліфікації.

Педагогам необхідна особлива підготовка в області громадянської освіти, орієнтована на реалії сучасного глобального світу, пошукові методи роботи з інформацією, усвідомленість і цілепокладання у вибудовуванні педагогічної діяльності, перехід від директивного до підтримуючого характеру викладання, проведення рефлексії з приводу досягнутих успіхів і зроблених помилок.

Сучасній дитині важко пояснити, як знання із предметів зможуть їй допомогти орієнтуватися в сьогоденні, будувати кар'єру, досягти життєвого успіху. Та це й непотрібно. Завдання Нової української школи в іншому. Ми вважаємо, що учитель початкової школи має, насамперед, сформувати в молодших школярів громадянську компетентність, прищепити необхідні моральні якості. Звичайно, громадянська компетентність є надпредметною, ключовою, і завдання щодо її формування лежить у сфері відповідальності всієї шкільної системи виховання.

Рада Європи розробила відповідний перелік умов формування громадянської компетентності на уроці, в школі, шкільному середовищі, місцевій громаді та для широкого кола громадян, серед них такі:

- активна участь учнів, педагогів і батьків у демократичному управлінні закладом освіти;
- демократизація методів навчання та виховання, відносин суб'єктів освітнього процесу;
- поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента,

зокрема реалізація педагогічних проєктів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);

- формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;
- залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання;
- заохочення обмінів, зустрічей та партнерства між учнями, студентами і вчителями з різних закладів освіти для міжособистісного взаєморозуміння;
- поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню у суб'єктів освітнього процесу толерантності та поваги до культурної і релігійної багатоманітності;
- зближення формальної і неформальної освіти;
- встановлення відносин громадянського партнерства між школою і сім'єю, громадою, ЗМІ [18, с. 128-129].

Ініціатором відповідних заходів та напрямів діяльності мають бути заклади освіти. Формування і розвиток громадянської компетентності учнівської молоді значною мірою залежить від тих освітніх технологій, які використовують педагоги в процесі навчання. Беручи до уваги те, що учень як суб'єкт навчання отримує від педагога лише певні орієнтири процесу засвоєння знань, а більшість інформації має добувати сам, основу освітнього процесу мають становити інноваційні технології, зорієнтовані не тільки і не стільки на знаннєвий компонент, скільки на діяльність й особисту творчість. Важливу роль відіграє й опертя на життєвий досвід школярів.

Формування громадянських компетентностей особистості – складний і довготривалий процес. Ці компетентності (особливо соціальні та компетентності, пов'язані з цінностями) дитина починає набувати, передусім, у сімейному колі: від батьків та інших членів родини.

В контексті досліджуваної проблеми вважаємо за доцільне розглянути структурні компоненти громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку розміщені в таблиці 1.1 [18, с. 129].

Таблиця 1.1

Характеристика структурних компонентів громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку

Компонент	Зміст компонента
Знанієвий	а) знання, які стосуються правил колективного життя, демократичних умов встановлення цих правил, про взаємодію влади, суспільства і особистості, про розбудову демократії (правові, політичні, соціальні); б) знання про свою національну культуру, історію, традиції, звичаї, мову; в) знання про сучасний світ (глобалізація, міжнародні відносини); г) знання принципів і цінностей прав людини, демократичних свобод.
Ціннісний	а) повага до Батьківщини, народу, держави, її символіки, традицій, мови; б) почуття власної гідності; в) повага до таких цінностей, як права людини, свобода, рівність, солідарність; г) визнання та дотримання законів, вміння орієнтуватись у проблемах сучасного суспільнополітичного життя в Україні та визначати власну позицію; д) толерантність, здатність до емпатії.
Діяльнісний	а) здатність робити вибір у ситуаціях реального життя; б) здатність співпрацювати з органами державної влади та місцевого самоврядування; в) здатність до порозуміння з іншими, здатність до співпраці, роботи в команді; г) здатність розробляти і впроваджувати спільні проєкти; д) уміння розв'язувати конфлікти відповідно до законів демократії.
Процесуально-особистісний	а) здатність критично й незалежно мислити; б) здатність брати на себе відповідальність; в) здатність робити свідомий вибір та застосовувати демократичні технології прийняття рішень; г) здатність брати участь у дебатах, аргументувати; д) здатність поважати погляди інших людей.

Проведений Т. Ремех аналіз та зроблені на його основі узагальнення наявних в науковій літературі підходів до структурування громадянської компетентності, дали змогу визначити її основні елементи (таблиця 1.2). Скористаємося, розробленими авторкою критеріями громадянської компетентності учнів та їхніми показниками для нашого подальшого експериментального дослідження.

Таблиця 1.2

Структура громадянської компетентності учнів

Складник	Суть	Вияви
мотиваційний	здатність виявляти інтерес до аналізу взаємозв'язків, механізмів діяльності соціального оточення, соціальних інститутів і суспільства, виявляти ініціативу	наміри, бажання, прагнення особистості досягати поставлених цілей чи уникати їх, здійснювати заплановане чи відмовлятися від його реалізації
ціннісний	цільові установки соціальної діяльності, здатність брати на себе відповідальність, підтримувати інших, вибудовувати з ними взаємодію на паритетних основах	усвідомлення й визнання таких цінностей як особистість, гідність людини, толерантність, демократичні принципи життя, повага до прав і свобод людини, демократичних норм, інститутів громадянського суспільства, законів держави
когнітивний	громадянознавчі знання, уявлення щодо себе, своїх соціальних ролей, соціальних інститутів, сприйняття тих установок, у межах яких відбувається діяльність	знання про права та свободи людини, механізми їх захисту, принципи функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, знання прийомів взаємодії із соціальним оточенням, способів впливу під час ухвалення рішень та захисту власних інтересів

операційно-поведінковий	готовність і здатність орієнтуватись у ситуації, прагнення вплинути на те, що відбувається, готовність до компетентної участі в суспільному житті, спроможність ухвалювати рішення, контролювати свою діяльність, навчатися самостійно	вербальні й невербальні, соціальні й комунікативні, інтерактивні й рефлексивні вміння у взаємодії із соціальним оточенням: лідерство, командність, вміння ставити запитання й відповідати на них, обґрунтовувати власну позицію, робити свідомий вибір, ухвалювати рішення
--------------------------------	--	--

Таким чином, робимо висновок, що громадянська компетентність є інтегративною характеристикою особистості, що уналежнює певний рівень її готовності до активного здійснення суспільного життя. Сформована громадянська компетентність напряду пов'язана з громадянськістю як духовно-моральною цінністю, світоглядно-психологічною характеристикою людини, зумовленою державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни.

Громадянська компетентність є сукупністю знань, умінь, навичок, переживань, емоційно-ціннісних орієнтацій, переконань учня, які допомагають йому зрозуміти своє місце в суспільстві, відповідальність за себе й свої дії, передбачають усвідомлення себе громадянином, відповідальним за країну й готовим реалізовуватися та працювати тут. Громадянська компетентність, що охоплює такі категорії, як громадянська активність, громадянська позиція, вибір та відповідальність, виявляється в соціально-комунікативних та інформаційно-дослідницьких здатностях особистості, в громадянській участі, в її вміннях розв'язувати соціальні конфлікти й проблеми, ефективно діяти в ситуації невизначеності, робити відповідальний вибір й ухвалювати рішення. Це, своєю чергою, слугує передумовою саморозвитку й самореалізації особистості, вибудовування нею власної життєвої стратегії.

1.2 Візуалізація навчального матеріалу та її дидактичні можливості для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку

Упровадження інноваційних технологій, зокрема візуалізації, яка є основою сучасного інформаційного простору, спирається на відповідні зорові образи, тому неможливо сьогодні уявити якісний навчальний процес у початковій школі без цього.

Використанню візуалізації в закладах загальної середньої освіти присвячені роботи Д. Безуглого, Л. Білоусової, Н. Житеньової, Н. Білошапки, Н. Гончарової, О. Заболотної, Л. Паніної та ін. Погляд на візуалізацію як самостійну педагогічну технологію або складову технологій навчання знаходимо у публікаціях Т. Коваль, О. Бесклінської, О. Сілкової, Н. Лобач. На різниці між візуалізацією знань і візуалізацією інформації, перевагах візуалізації знань, представленні сценаріїв її використання на практиці зосередили свою увагу В. Магалашвілі та В. Бодров.

Ще на початку XIX століття Дж. Гербарт науково обґрунтував і описав пояснювально-ілюстративну візуалізацію, яка як спосіб формування знань, безумовно, має переваги: подання та засвоєння знань здійснюється в системі, послідовно, в економічному режимі і темпі для великої кількості учнів одночасно [58].

Значним кроком вперед в розробці візуалізації навчання стали наукові і навчальні книги К. Ушинського, він надав більш глибоке психологічне обґрунтування поняттю візуалізації. К. Ушинський писав, що дитина мислить конкретними образами, тому опора на чуттєве пізнання є необхідною умовою для знань. Візуалізація, на думку К. Ушинського, збагачує коло ідей предмета пізнання реального світу, робить навчання доступним, конкретним та цікавим, розвиває спостережливість та мислення. Саме чуттєвий образ предмета, сформований на основі візуального інструменту, є, на думку вчителя, найголовнішим у навчанні, а не сам інструмент. Навчання

візуалізації сприяє правильному переходу думки суб'єкта від конкретного об'єкта до абстрактного [87].

На його думку Ж.-Ж. Руссо, першим розумом дитини є чуттєвий розум, відсутність самоспостереження та досвіду завдають великої шкоди психічному розвитку дитини [57].

Необхідність використання візуалізації в процесі навчання обґрунтовував і чеський педагог Я. Коменський. Він переконував, що учнів, зокрема молодшого шкільного віку, слід навчати таким чином, щоб у них постійно було п'ять пальців перед очима, і для того, щоб полегшити сприйняття всього, необхідно, наскільки це можливо, залучати зовнішні органи чуття у сприйнятті. Вчений вважав, що основою навчання повинно бути чуттєве пізнання, чуттєвий досвід суб'єкта, а діяльність зовнішніх органів чуття всеохоплююча. Він розумів, що візуалізація, як наочний метод, здатна не лише задіяти для процесу навчання всі органи чуття, а й сприяти найбільш чіткому, ґрунтовному і сильному засвоєнню предметів, процесів і явищ. У сучасній дидактиці візуалізація розуміється ширше, ніж безпосереднє зорове сприйняття, оскільки включає сприйняття через рухові, тактильні органи чуття [31].

Цей метод був «золотим правилом», сформульованим Я. Коменським. Замість терміна «візуалізації» вчений застосував його синонім – «сприйняття». Тобто «золотим правилом» знання є організоване, цілеспрямоване сприйняття, яке здійснюється всіма нашими органами чуття.

Проблема візуалізації була широко представлена і обґрунтована у роботах Дж. Песталоцці. Швейцарський педагог з'ясував, що візуалізація – абсолютна основа всіх знань, вона допомагає розвивати мислення та мовлення, дозволяє поступово переходити від часткового до цілісного, і це, на його думку, суть навчання. Він вважав візуалізацію найважливішою умовою початкової освіти, згідно з якою в досліджуваному предметі виділяються найбільш зрозумілі та конкретні для дитини елементи, доступні для її спостереження або пов'язані з її попередніми знаннями [60]. Водночас

учитель підкреслює, що не кожне спостереження є джерелом знань і не кожне спостереження сприяє розвитку.

А. Дістервег вважав візуалізацію основою природоохоронного навчання, надаючи великого значення ознайомленню дітей з об'єктами, безпосередньо доступними для їх почуттів. Він не обмежувався об'єктивною ясністю, але допускав різні її форми. У випадках, коли неможливо познайомитись із самим предметом, він пропонував звернутися до зображень на малюнках, до спогадів про переживання дітей поза школою, до порівнянь, аналогій та інших засобів. Візуалізація, на думку А. Дістервега, є найважливішою умовою початкової освіти, згідно з якою у досліджуваному предметі виділяються найбільш вивчені та специфічні для дитини елементи, доступні для спостереження або пов'язані з її попередніми знаннями [59].

В дослідженнях В. Шаталова велику роль відіграють замальовки – так звані «опорні сигнали», в яких основний зміст того чи іншого факту чи явища відображається в образній та символічній формі [78].

У більшості людей домінує чутливість органів зору, що передають до мозку майже в 5 разів більше інформації, ніж слухові органи. Інформація, яка надходить до мозку від органів зору через оптичний канал, не вимагає значного перекодування, вона залишається в пам'яті легко, швидко і на довго.

XXI століття його вимоги, потреби вносить корективи в розуміння та використання концепції візуалізації в дидактиці, що призводить до появи нових термінів, таких як «моделювання», «нова наочність», «наочні посібники нового покоління» та розуміння їх специфіки, потреби та цілі на сучасному етапі.

У Педагогічному словнику зазначено, що візуалізацією є розвиток відправлення даних у аспекті зображення з метою максимальної зручності їх поняття, надання матеріальної форми будь-якому об'єкту, предмету, процесу тощо [56].

Л. Фрідман, вважав, що візуалізація – це особлива властивість психічних образів, які створюються в процесах сприйняття, пам'яті, мислення та уяви

при пізнанні предметів у світі. Об'єкти (предмета або явища) самі по собі не мають властивостей. Але коли ментальний образ предмета чи явища є для нас наочним, ми вважаємо, що об'єкт або явище, що відповідає цьому образу, стає візуальним. Отже, ми можемо сказати, що той чи інший об'єкт, явище, подія, що мають значення, є візуальними зображеннями цих об'єктів [89].

Ю. Бабанський стверджує, що візуалізація в дидактиці розуміється ширше, ніж безпосереднє зорове сприйняття. Він включає сприйняття через рухові, тактильні відчуття [3].

І. Малафійк зазначає, що візуалізація в навчанні полягає в тому, що предмети, що вивчаються, повинні бути представлені для спостереження учнів, які викладають самі предмети, а не книги про ці предмети. При навчанні візуалізації, коли воно засноване на вивченні реального предмета, учень бачить предмет у прямому та переносному значенні з різних точок зору, тому візуалізація за участю реальних об'єктів дослідження не тільки багата з точки зору отриманої інформації, але й багатша на почуття, емоції, відчуття часу і простору [41, с.345.].

В Українському педагогічному словнику візуалізація трактується як один з головних принципів дидактики, згідно з яким навчання базується на конкретних образах, які безпосередньо сприймаються учнями [86].

Принцип візуалізації є одним з найважливіших для організації ефективного навчального процесу молодших школярів. Адже без сенсорної основи набуті знання будуть формальними. Вони, в кращому випадку, запам'ятовуються учнями, але не будуть зрозумілі ними, тобто свідомі та значущі. Безпосереднє чуттєве сприйняття об'єктів навколишнього світу може бути обмежене з різних причин. Зокрема, можливості органів чуття людини, які мають певний діапазон від чуттів. Також віддаленість предметів, явищ, подій у просторі та часі. Тому виникає потреба в опосередкованому чуттєвому пізнанні.

Це можна зробити за допомогою:

1) відповідних приладів, що розширюють можливості людини (у науці – термометр, компас, гномон тощо);

2) відео-, кінофільми, звукозаписи, телевізійні шоу, фотографії, картини, що дозволяють сприймати предмети, віддалені в часі та просторі;

3) моделі, що відображають зв'язки та стосунки в природі, які не сприймаються органами чуття.

Суть принципу візуалізації полягає у створенні образів, конкретних ідей, на теорії якої ґрунтується навчально-пізнавальна діяльність учнів, спрямована на планове оволодіння науковими ідеями та концепціями.

Реалізувати принцип візуалізації в процесі формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку означає створювати нові, доповнювати, збагачувати і розширювати існуючі в свідомості дітей чуттєві образи та уявлення про навколишній світ за допомогою цілеспрямованого прямого і посереднього чуттєвого сприйняття. Реалізація цього принципу передбачає засоби візуалізації. Вони об'єктивно визначаються чуттєвістю ознак і властивостей природних об'єктів, їх тимчасовим та просторовим розташуванням у світі, тимчасовою зміною об'єктів та явищ та змістом процесу формування громадянської компетентності в початковій школі.

Принцип візуалізації втілюється за допомогою цих інструментів, а також через актуалізацію сенсорних переживань, які учні вже мають. В дидактиці, перший тип називається зовнішньою, а другий – внутрішньою візуалізацією. Отже, візуалізований матеріал можна сприймати як під час уроку, так і перед ним, наприклад, на екскурсіях та під час виконання домашнього завдання. У процесі формування громадянської компетентності використовуються обидва ці види наочних посібників, як у поєднанні, так і кожен самостійно.

Тлумачення поняття «візуалізація як засіб» трактувалось з точки зору психології, філософії, педагогіки і стало багатогранним у розумінні вчених. Водночас він залишається традиційно незмінним у сучасних науково-педагогічних виданнях.

Отже, візуалізація – це універсальний засіб навчання і виховання, який організовує сприйняття та спостереження учнів за реальністю, позитивно впливає на сенсорну сферу учня, розвиває його сприйняття, мислення, уяву; стимулює пізнавальну та творчу активність, сприяє розвитку інтересу до навчання; сприяє узагальненню та кращому засвоєнню знань.

Існують різні класифікації засобів візуалізації. Однією з них є класифікація за дидактичною функцією інформаційних засобів (підручників та засобів навчання);

- до дидактичних засобів належать (таблиці, плакати, відео, навчальне програмне забезпечення, демонстраційні приклади);

- до технічних засобів належать (аудіовізуальні засоби, комп'ютер, засоби телекомунікацій, відеокомп'ютерні системи, мультимедіа, віртуальна реальність) [3, с. 150-167].

Крім того, засоби візуалізації можна поділити на дві групи: традиційні та інноваційні інструменти. Серед традиційних засобів візуалізації надзвичайна приділяється слову вчителя та джерелу матеріалу. Слово вчителя є найважливіший засіб навчання на уроках. За допомогою виступу вчитель організовує засвоєння знань та формує їх практичні навичці та вміння. Викладаючи новий матеріал, він заохочує учнів задуматися над цим. Підручник як важливий засіб навчання служить учню для відновлення пам'яті, повторення та закріплення знань, отриманих на уроці, домашніх завдань, повторення пройденого матеріалу.

Набори засобів візуалізації – структурно впорядковані набори навчальних засобів, які призначені для забезпечення навчальної діяльності в одній структурі. Комплект засобів візуалізації – структурно впорядкований комплект засобів навчання, який призначений забезпечити навчальну діяльність кількох структур. Система засобів візуалізації – підсистема навчального середовища, склад якої утворений інтегрованими засобами візуалізації, а структура – визначається сукупністю навчальних цілей їх використання учнями навчального процесу [2, с. 184].

В умовах сучасного інтенсивного розвитку комп'ютерів та інформаційних технологій використання електронних засобів візуалізації в шкільному навчанні, зокрема для формування громадянської компетентності, є особливо важливим.

Для підвищення ефективності використання засобів візуалізації у навчанні з набору всіх засобів навчання необхідно сформувати їх відповідні набори, в яких передбачена техніко-технологічна та функціонально-цільова інтеграція.

Принциповою відмінністю між інноваційними засобами навчання та візуалізації є також цифровий метод зберігання даних, використання цифрових носіїв, які забезпечують високу якість, компактність носіїв та простоту пошуку необхідних фрагментів. Цифрове представлення даних дозволяє гіпертексту та гіпермедіа представити навчальний матеріал, який не може бути реалізований за інших умов. Мультимедійні засоби подання навчального матеріалу про деякі функції, які вони підтримують, є одним із засобів візуалізації нового покоління.

Щоб визначити місце інноваційних засобів візуалізації в системі засобів навчання та візуалізації, слід мати на увазі, що їх застосування:

- сприяє розвитку зорового мислення учнів;
 - стимулює увагу (мимовільну та довільну) на етапі викладу нового навчального матеріалу;
 - пожвавлює навчально-пізнавальну роботу учнів;
 - сприяє зв'язку теоретичного матеріалу з практичним;
 - доповнює демонстрацію практичних застосувань явищ, які неможливо безпосередньо спостерігати на уроках;
 - дозволяє учням у найбільш доступній формі систематизувати та класифікувати явища із використання схем, таблиць, спеціально відформатованого тексту тощо;
 - мотивує і підвищує інтерес до навчання, створює «ситуацію успіху».
- У процесі візуалізації навчального матеріалу для формування

громадянської компетентності на уроках «Я досліджую світ» опосередковане сприйняття предметів і явищ природи надають наочні посібники. Вони найпоширеніші та більш доступні. Макети використовуються як джерело знань, засіб ілюстрації, основа для запам'ятовування матеріалу, для практичних завдань на різних етапах уроку. Вони також поєднуються із малюнками з метою пояснення та уточнення, створення та розуміння у дітей зручного просторового уявлення про ексклюзивні частини предмета або об'єкт в цілому.

До плоских візуальних засобів візуалізації належать: навчальні картинки, таблиці, фотографії. Навчальні таблиці про цілісні об'єкти або їх частини подаються у певній логічній послідовності за допомогою сегментів малюнків, записів, технологічної інформації. Навчальні таблиці та схеми систематизуються за різними способами та ознаками. За структурою передачі інформації вони можуть бути: художні, цифрові, графічні, текстові та комбіновані. Останній поєднує цифрові, текстові чи графічні матеріали із сюжетними або фрагментарними малюнками.

За змістом та дидактичною метою їх поділяють на: порівняльні, повчальні, питальні, контрольні, довідкові.

Серед таблиць є такі, які використовуються постійно та епізодично, за потреби. До першої групи належать навчально-довідкові таблиці. Наприклад, «Державні символи України», «Права поведінки в громадських місцях», «Обов'язки громадянина України», а також таблиці з алгоритмами загальноосвітньої діяльності, інструкції до практичних робіт, експерименти, спостереження тощо. До другої – художні або комбіновані таблиці на окремі теми навчального змісту. Таблиці бувають статичні та динамічні.

Динамічні таблиці бувають двох типів:

- перший тип таблиці це коли всі елементи складені на магнітній дошці;
- другий тип таблиці це коли незмінні елементи явища або процесу зображені на таблиці статично, а змінні – на картках.

Окрім демонстраційних таблиць, виготовляються невеликі таблиці, які є роздатковим матеріалом, і діти працюють з ними індивідуально.

Роздаткові картки виконують різні функції, тому вони різні за змістом. Це можуть бути інструкційні картки для виконання основних видів пізнавальної діяльності, картки із завданнями для контролю та перевірки набутих знань та вмінь на різних етапах уроку. Ці інструменти дають можливість диференціювати завдання, застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня.

На уроках «Я досліджую світ» крім таблиць використовуються листівки, світлини, малюнки.

Аудіовізуальні візуальні засоби бувають динамічними (фільми, телевізійні шоу, записи, магнітофонні записи) та статичними (слайди, банери до проектора) візуальними засобами.

Навчальний фільм має різний ряд переваг перед іншими засобами візуалізації. За короткий проміжок часу це дозволяє сприймати значну кількість інформації про предмети, явища та процеси в світі. Зрозумілість фільму полягає в тому, що весь матеріал подається в динамічній формі, у розвитку, в певній об'єктивно визначеній логічній послідовності. У навчальних фільмах чітко розмежовуються взаємозв'язки та залежності навколишнього світу, які досить складно або неможливо сприймати безпосередньо в природі, у часі та просторі, тобто можна спостерігати те, що відбулося давно (наприклад певні історичні події).

Образність і динамічність фільму завжди викликають увагу дітей, вони викликають пізнавальний інтерес, позитивні емоції, естетичні почуття. Повний фільм можна показати, якщо він повністю розкриває процес, явище, певний об'єкт і не поділений на логічні частини. Фрагмент фільму демонструється, коли він висвітлює окремі частини. Навчальні фільми присвячуються на всіх етапах уроку природознавство, але з різними цілями.

Слайди фільму мають візуальний діапазон та субтитри, які розкривають основний зміст. Субтитри часто містять запитання та завдання для учнів, які

допомагають активно та цілеспрямовано сприймати зображення. За характером візуального ряду слайди поділяються на групи:

- а) кадри які створені на основі малюнків;
- б) фотоматеріали;
- в) поєднання малюнків та фотографій (комбіновані).

Тренінгові слайди – це набори кадрів на певну тему, які можна використовувати в різних послідовностях для конкретної навчальної ситуації.

За дидактичною спрямованістю серії слайдів поділяються на інформаційні та контрольні-перевірочні. Слайдами першої групи є фотокартки, картки предметів, послідовність подій чи явищ. Слайди не мають озвучення, але мають підписи, що полегшує сприйняття дітьми.

Контрольні та тестові слайди містять картинки із поданими до них завданням.

Слайди можуть замінити таблиці. Така заміна буде доречною на тих уроках, де використовується кілька малюнків та таблиць. Перегляд слайдшоу простіший і швидший, ніж таблиці. Однак слід зауважити, що вони демонструються в темряві, що ускладнює спілкування вчителів з учнями.

Матеріальні моделі – це тривимірне зображення предмета, його частини у зменшеному або збільшеному вигляді. Матеріальні прототипи бувають динамічними (активними, розбірними) та статичними (неактивними, нерозбірними).

Такі моделі, як засіб візуалізації, можуть використовуватися в процесі навчання з різними цілями: а) для моделювання дій, тобто покроковий алгоритм; б) охопити суть понять та взаємозв'язків; в) закріпити загальні методи дій (узагальнені прийоми) для широкого ряду завдань. Ці моделі полегшують і покращують дітям осмислення та узагальнення способів вирішення проблем та запам'ятовування їх результатів.

Навчальні моделі є засобом візуалізації, а моделювання – це дидактичний прийом, який може бути частиною структури різних методів навчання. Вони засновані на зовнішній підтримці виконання розумових

операцій з метою осягнення внутрішньої сутності явищ, предметів природи, тобто теоретичної інтерпретації результатів експериментів, дослідницьких та практичних робіт, сприйняття та цікавих фактів, отриманих з матеріалів або з повідомлення учителем.

Використання моделей та моделювання полегшує перехід школярів від конкретного, уявного та образного до абстрактного мислення, дозволяє підвищити науково-теоретичний рівень знань.

Схематичний малюнок – це найпростіший вид образних моделей. У ньому міститься узагальнене зображення одного об'єкта чи групи, висвітлено суттєві структурні елементи, особливості, властивості, що відображають суть поняття, певні закономірності.

Схеми є більш абстрактними моделями. Їх зміст полягає у відображенні взаємозв'язків та взаємозалежностей. Символами на них можуть бути як окремі терміни так і математичні символи такі як нам відомі цифри, знаки дій, ознаки відношень. Наприклад, стрілки показують не тільки взаємозалежність, але і їх напрямки.

Таким чином, візуалізація навчальної інформації дозволяє вирішити цілий ряд педагогічних завдань:

- забезпечення інтенсифікації навчання;
- активізації навчальної та пізнавальної діяльності;
- формування і розвиток критичного і візуального мислення; зорового сприйняття;
- образного представлення знань і навчальних дій;
- передачі знань та розпізнавання образів;
- підвищення візуальної грамотності та візуальної культури тощо.

Сьогодні відома значна кількість візуальних засобів передачі інформації: дошка, плакати, схеми та мультимедійний проектор, збірні візуальні засоби (магнітні та шпилькові дошки), демонстраційні моделі, екран / монітор комп'ютера, інтерактивна дошка тощо.

Візуалізація інформації є відгуком освіти на динамічний розвиток, потреби суспільства та реалізовано у методичних рекомендаціях НУШ у формі графічних аналізаторів (Т-схеми, сітки Альвермана, шкали ставлення «Так-Ні», таблиці ЗХД, понятійної таблиці, таблиці «Аналіз ознак поняття», діаграми Вена, циклічної діаграми, деревоподібної діаграми ментальної карти), діаграми «Фішбоун») та супровідних наочних матеріалів до інноваційних технологій навчання (керованого читання, мозкової атаки, асоціативного куща тощо).

Будь-яка форма візуалізації інформації містить елементи проблемності. Завдання вчителя – використовувати такі форми наочності, які не тільки доповнили б словесну інформацію, але й самі були носіями інформації. Чим більше проблемності в наочній інформації, тим вищий ступінь розумової активності учня.

Нині існує доволі широкий спектр форм візуалізації навчального матеріалу як електронних так і фізичних. Наведемо приклад лише деяких електронних: комп'ютерні презентації; флеш анімації; відео / аудіо матеріали; зображення; діаграми; схеми; графіки; інтелект-карти тощо.

Одним із ефективних шляхів розв'язання цього завдання є побудова освітнього процесу на інтеграційних засадах на основі використання інтелектуальних карт для оптимізації навчально-пізнавальної і творчої діяльності всіх його учасників.

Інтелект-карта («карта розумових дій», «ментальна карта», «карта пам'яті», в оригіналі – Mind Map) – це схема, яка візуалізує певну інформацію при її обробці людиною, це спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою структурно-логічних схем радіальної організації. Карта пам'яті реалізується у вигляді діаграми, на якій зображені слова, ідеї, завдання або інші поняття, зв'язані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї [7].

Інтелект-карти – це сучасний та простий інструмент для швидкого опрацювання великих обсягів інформації, зручного для запам'ятовування,

розвитку асоціативного мислення. Думки та висновки викладають у зручному форматі, з довільним додаванням малюнків та інших допоміжних елементів [8].

Така карта дозволяє зобразити певний процес або ідею повністю, а також утримувати одночасно у свідомості значну кількість даних, демонструвати зв'язки між окремими частинами, запам'ятовувати (записувати) матеріали та відтворювати їх навіть через тривалий термін у системі знань про певний об'єкт чи у певній галузі.

Цей спосіб має багато переваг перед звичайними загальноприйнятими способами запису. На відміну від лінійного тексту, карти знань не лише зберігають факти, але і демонструють взаємозв'язки між ними, тим самим забезпечуючи швидше і глибше розуміння матеріалу.

Ментальні карти можна використовувати під час таких етапів уроку:

- пояснення теми – при використанні ментальної карти складні поняття можуть бути пояснені і представлені в систематичному вигляді
- закріплення матеріалу – використання ментальних карт допомагає закріпити формування нових понять в учнів.
- перевірка та узагальнення знань – за допомогою ментальних карт перевіряються знання і можна виявити, який матеріал був погано засвоєний учнями [30].

Її можна з успіхом застосувати для мозкового штурму, планування уроку, заходу, проекту, методичної розробки, написання статті, концепції власного портфоліо.

Особливо корисним є використання ментальних карт при самостійній підготовці учнів до уроків. Учень може використовувати таку карту для конспектування матеріалу, складання плану своєї відповіді, графічного відображення досліджуваних концепцій, літературних творів, аналізу та запам'ятовування історичних подій, фізичних явищ, роботи над проектом, написання твору [29].

Скрайбінг (від англ. Scribe – «розмічати») – нова техніка презентації, винайдена британським художником Ендрю Парком для британської організації наукових знань. Доповідь спікера супроводжується ілюстраціями «на льоту» малюнків фломастером на білій дошці. Таким чином, слухачі чують і бачать одночасно приблизно одне й те ж саме, що полегшує сприйняття інформації [80].

Безперечно, іноді складно використовувати нову технологію, адже простіше йти протореним шляхом. Проте скрайбінг має багато переваг, що допоможе урізноманітнити заняття, полегшить сприйняття нового матеріалу. Серед «плюсів» цієї технології можна виділити такі:

- візуалізація в процесі навчання допомагає учням організувати та аналізувати отриману інформацію;
- за допомогою візуальних образів школярі з легкістю інтегрують нові знання;
- візуалізація розвиває критичне мислення (вербальна та візуальна інформація допомагає відновлювати в пам'яті отриману інформацію, оскільки презентація скрайбінгу складається із простих образів, символів та предметів, які легко запам'ятовуються);
- візуалізація є універсальною та доступною всій аудиторії.

Наразі існує два види скрайбінгу: скрайбінг-презентація (скрайбінг-фасилітація) та відеоскрайбінг.

Скрайбінг підійде для: пояснення нового матеріалу і перевірки засвоєного, може бути використаний як засіб узагальнення вивченого, як домашнє завдання, як «мозковий штурм» рефлексія на уроці.

Найбільш перспективне використання скрайб-презентацій в проєктній діяльності.

Таким чином, практично будь-яке творче завдання може бути представлено у вигляді скрайбінгу.

Один із цікавих методів, який пропонують використовувати на уроках «Я досліджую світ» – інфографіка (у перекладі з латини – *інформування*,

роз'яснення, виклад + пишу) – спосіб подання інформації, даних і знань графічними зображеннями. У широкому сенсі **інфографіка** – це візуальне подання інформації, поєднання тексту та графіки, створене з метою повідомити певну інформацію, особливо у великому обсязі.

Інфографіка – це:

- спосіб передачі великого обсягу інформації за допомогою простих і зрозумілих візуальних методів;
- сучасний метод навчання;
- форма інформаційного дизайну;
- різновид навчальної творчості, що передбачає поєднання графіки з текстом у найрізноманітніших пропорціях [22].

Характерні ознаки інфографіки як методу навчання: наочність, яскравість, інтерактивність, лаконічність, організованість, зручність, технологічність, структурованість.

Інфографіка розвиває наступні ключові компетентності:

- *загальнокультурні* (уміння аналізувати й оцінювати досягнення національної та світової культури; орієнтуватися в культурному й духовному контексті сучасного суспільства; застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності);
 - *інформаційно-комунікаційні* (уміння самостійно шукати, добирати, аналізувати, і відтворювати інформацію);
 - *навчально-пізнавальні* (уміння відрізнити факти від домислів);
 - *міжпредметні естетичні* (уміння виявляти естетичне ставлення до світу в різних сферах діяльності людини; оцінювати предмети та явища, їхню взаємодію, що формується під час опанування різних видів мистецтва);
 - *соціальні* (уміння продуктивно співпрацювати у групі й команді)
- [64].

Метод «Кластер» (з англійської мови (*cluster* – пучок, рій, скупчення) – це графічна форма візуалізації інформації, коли виділяються основні

сміслові одиниці, які фіксуються у вигляді схеми (пучка) з позначенням зв'язків між ними. Цей метод:

- допомагає учневі нелінійно представити власні думки, ідеї.
- дозволяє розвивати мислення, робити його більш гнучким, позбавлятися стереотипів [55].

Форма кластера :

- «гроно» (найбільший розвиток отримує одна з ідей),
- «кластер-пучок» «кластер-питання» (рівномірне «розкидання» ідей навколо теми).

Види кластера:

- класичний кластер ;
- кластер-образ (відображення інформації через ключовий образ-малюнок);
- предметний кластер ;
- паперовий кластер;
- мультимедійний кластер з візуальними, аудіо та відео ефектами (групування інформації в окремі слайди).

Можливості використання:

- Кластери можуть стати головним прийомом на стадії виклику.
- Систематизація інформації, отриманої до знайомства з основним джерелом (текстом) у вигляді питань або заголовків змістових блоків; на стадії рефлексії.
- виправлення невірних припущень у попередніх кластерах, заповнення їх на основі нової інформації, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими змістовними блоками (індивідуально та в групах).

Метод «Метаплан» – це спосіб ведення дискусії, який дає можливість візуально зобразити її перебіг та містить у собі елементи мозкової атаки, аналізу випадків (ситуацій), гри. Це методика структурування групових обговорень, аналізу ситуації, обміну думками, збирання інформації з певного

питання і вироблення колективних рішень. Метод є універсальним для використання у будь-якій сфері, де потрібне структуроване обговорення проблеми і пошук рішення [46].

Ця методика передбачає колективну творчу діяльність, що є також надзвичайно важливим моментом, адже вміння працювати разом, розподілити обов'язки, правильно оцінити внесок кожного в загальну справу – це те, чого ми повинні постійно навчати учнів. Перевагою «Метаплану» є те, що у процесі його проведення всі учасники мають можливість висловити власну думку, а іноді кілька разів. Це призводить до взаємодії, яка, у свою чергу, підвищує активність та ефективність обговорення. Разом із тим, «Метаплан» дозволяє серед учасників виявити творчих, активних, ініціативних учнів; допомагає неспівним розкрити свої здібності. В результаті створення «Метаплану» виробляється колективне рішення, висновки, зроблені учасниками, є результатом роботи всіх і кожного .

Метаплан-технологію, як і метод створення ментальних карт можна втілювати в структуру будь-якого заняття.

«Фішбоун» (від англ. – риба; – рибний скелет) – метод вивчення, порівняння і дослідження. Автором є японський професор Кауро Ішікава, який і винайшов метод структурного аналізу причинно-наслідкових зв'язків. У процесі навчання прийом дозволяє «розділити загальну проблемну тему на перелік причин і аргументів». Візуально (графічно) відтворення даного прийому виглядає як риб'ячий скелет, у голові якого записується проблема, верхній ряд кісток – причини подій; нижній – факти, аргументи. А у хвості розміщується висновок, що є результатом створеного графічного аналізу. Записи мають бути ключовими словами або фразами (обов'язково короткими), що відбивають суть проблеми.

Схеми «Фішбоуну» дають можливість:

- організувати роботу учасників в парах або групах;
- розвивати критичне мислення;
- візуалізувати взаємозв'язок між причинами і наслідками;

– ранжувати фактори за ступенем їх значущості [51].

За допомогою схеми можна знайти рішення з будь-якої ситуації, при цьому виникають щоразу нові ідеї. Ефективним буде застосування «фішбоуну» під час мозкового штурму.

Буктрейлер – короткий відеоролик, що відтворює у довільній формі розповідь про певну книгу. Створюється за аналогією до трейлерів у кіно. Як правило, такий метод роботи використовують для підвищення зацікавленості до прочитання книги. Що важливо, буктрейлер може робити і вчитель, і учні, залежно від того, що є метою роботи. Найбільш цікава його особливість – у специфічній подачі інформації, здатної інтригувати [80].

Інтерактивна книга – осучаснення звичного формату книг, яке стало можливим завдяки останнім здобуткам в ІТ сфері. Такі книги використовують, як для розваг, так і для розвитку та навчання дітей. Текст, доповнений 3D моделями, аудіо, відеоматеріалами та тематичними анімаціями здатний більше зацікавити людину, а отже запам'ятовується надовго. Як це працює? При дотику до екрану відповідні елементи починають певним чином рухатись. У такий спосіб кожен учасник, маючи доступ до додатку на мобільному телефоні, може бути не лише слухачем, а й відчутти себе активним учасником певних подій [28].

Хмара слів – хмара тегів або хмара слів – це візуальне відтворення списку слів, міток чи категорій на єдиному спільному зображенні, який успішно можна використати в навчальній роботі. За допомогою таких хмар можна візуалізувати термінологію з певної теми у більш наочний спосіб. Кольорова хмара зі слів приковує погляд до об'єкта і змушує зосередитися на конкретних понятійних категоріях. Хмара містить в собі як візуальну інформацію, так і змістовне навантаження – сам текст. Це сприяє більш ефективній роботі з інформацією та швидкому запам'ятовуванню [28].

Лепбук – саморобна інтерактивна папка чи зошит, де збираються і яскраво оформлюються різноманітні пізнавальні матеріали з певної теми, що вивчається. Головна перевага лепбука в тому, що він створюється власноруч і

оформлюється за власним смаком – з додаванням різноманітних рухливих деталей, кишеньок, конвертиків, міні-книжечок чи інших елементів. Це дозволяє структурувати інформацію, активно долучатися до навчального процесу і виявляти творчі здібності школярів. Завдяки цьому процес пізнання стає дійсно захопливим! Що, в свою чергу, сприяє поглибленню, закріпленню та систематизації отриманої інформації [22].

Сучасні прийоми візуалізації здатні не тільки передавати інформацію, але й емоційно впливати на учнів, спонукати в них позитивні емоції та інтерес до досліджуваного предмета.

Отже, візуалізація – це універсальний засіб навчання і виховання, що має низку переваг, які зумовлені використанням візуалізації у навчальному процесі, а саме:

- полегшує сприйняття знань, дозволяє розглянути проблему всебічно, системно;
- полегшує процес навчання: збільшення запам'ятовування через вбудовування отримуваних знань в структуру вже наявних; представлення матеріалу з урахуванням когнітивних особливостей здобувачів освіти; сприяння формуванню правильних уявлень про об'єкт навчання; концентрація на головних змістових елементах навчального матеріалу;
- інтенсифікує навчання;
- активізує різні види мислення та пам'яті, стимулює креативні процеси;
- розвиває пізнавальний інтерес;
- створює позитивний емоційний фон на уроці, зокрема усвідомлення потреби використання візуалізації в майбутній професійній діяльності, оволодіння уміннями візуалізації інформації сприяють формуванню позитивного ставлення до навчання.

Візуалізація навчального матеріалу виконує достатньо широкий обсяг функцій (завдань). Серед них:

- допомога у створенні образу повідомлення;

- привернення уваги, виклик зацікавленості, емоційного ставлення до навчальної інформації;
- підвищення інформаційної насиченості освітнього процесу за одночасного зменшення часу для сприйняття навчального матеріалу, підтримка високого темпу навчання;
- раціоналізація організації навчально-пізнавальної діяльності за рахунок її структурування;
- активізація пізнавального інтересу;
- сприяння подоланню мовного бар'єру, збільшення доступності інформації для учнів з ООП;
- інтенсифікація мислиннєвих операцій (аналізу, порівняння, здатності до логічних умовиводів, проведення аналогій, пошук нестандартних способів виконання завдання тощо).

Таким чином, можна зробити висновок, що засіб візуалізації – це сукупність матеріальних засобів педагогічної роботи, що сприяє оснащенню освітнього процесу з метою його вдосконалення, підвищення ефективності та якості навчання молодших школярів. Наявність та якість цих засобів візуалізації є важливим фактором створення оптимальних умов для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку та реалізації завдань Нової української школи в «Громадянській та історичній» освітній галузі.

1.3 Державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН

Нормативно-правові основи громадянської освіти в Україні закладені у Конституції України, Законі України «Про освіту», напрями громадянської освіти – у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки та Національній

стратегії у сфері прав людини. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, а відтак необхідними є подальші кроки з її впровадження. Спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення, у Конституції України зазначено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

У Законі України «Про освіту» (стаття 12) зазначено, що «реалізація мети повної загальної середньої освіти забезпечує формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для її успішної життєдіяльності» [73]. Серед таких компетентностей значаться громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково – наскрізні компетентності, зокрема, критичне мислення.

В основах Державного стандарту освіти Нової української школи в переліку ключових компетентностей виокремлено компетентності для демократичного громадянства [49, с.11]. Фактично йдеться про громадянську компетентність учнів як цілісне інтегроване утворення в сукупності здатностей особистості, необхідних для її успішної самореалізації та соціальної взаємодії в демократичному суспільстві.

Проблемі формування громадянської компетентності особистості присвячено низку наукових праць таких дослідників, як-от: Р. Арцишевський, Т. Бакка, П. Вербицька, О. Кучер, Т. Ладиченко, А. Нікітін, В. Оржеховський, О. Охредько, О. Пометун, С. Позняк, С. Рябов, К. Чорна та інші (становлення й розвиток громадянської освіти як спеціалізованої галузі освіти щодо формування громадянської компетентності); М. Боришевський,

Г. Гревцева, З. Возна, Л. Корінна Р. Мохнюк, О. Муляр, М. Рудь, О. Сухомлинська та інші (чільні категорії громадянської освіти); Т. Ладиченко, Ю. Олексін, О. Пометун, Т. Смагіна, Т. Ремех та інші (сутність та структура громадянської компетентності, шляхи її формування в учнів).

На зміну авторитарному режиму, що діяв у школах, основним завданням якого була передача знань учням, сьогодні впроваджується демократичний принцип навчання. На разі школа повинна бути мікросупільством, де на демократичній основі регулюється процес навчання, стосунки між учнями, вчителями та батьками; учні отримують певний життєвий досвід, приймають активну участь у демократичному житті шляхом визнання та реалізації своїх прав та обов'язків. На відміну від авторитарної в демократичній школі панує добровільна співпраця, а не примус, свобода вибору (чого вчити, як навчатись, з ким учитись), спільне прийняття рішень, компромісні рішення; думка учнів цінується і заохочується; присутній діалог; відповідальність за атмосферу навчального процесу несуть учитель та учень, основна відповідальність за навчання на учневі; оцінюються всі складові навчання – досягнення з предмета, суспільна робота, особистісний ріст.

У Концепції «Нова українська школа» наголошується «...випускник нової школи – особистість, патріот, інноватор. Освічені українці всебічно розвинені, відповідальні громадяни, здатні до ризику та інновацій. ...ось хто поведе українську економіку вперед у ХХІ столітті» [36]. Також в означеному нормативному документі визначено: «Громадянські та соціальні компетентності включають володіння культурою демократії, правову компетентність, усвідомлення рівних прав і можливостей, толерантність, здатність до соціальної комунікації, здорового способу життя» [36].

Вимоги до обов'язкових результатів формування у молодших школярів «Соціальної та громадянської компетентностей» визначені у Державному стандарті початкової загальної освіти. Цей нормативний документ визначає, також, мету і загальні очікувані результати навчання за «Громадянською та

історичною» освітньою галуззю, яка інтегрується в курсі «Я досліджую світ»: *мета*: формування громадянської та інших компетентностей, власної ідентичності та готовності до змін шляхом осмислення зв'язків між минулим і сучасним життям, активної громадянської позиції на засадах демократії, поваги до прав і свобод людини, толерантного ставлення до оточуючих, набуття досвіду життя в соціумі з урахуванням демократичних принципів.

ЗОРи: здобувач освіти:

- встановлює зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснює значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій);

- орієнтується у знайомому соціальному середовищі, долучається до його розвитку, пояснює вплив природи та діяльності людей на нього;

- працює з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізує зміст джерел, критично оцінює їх;

- узагальнює інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне;

- представляє аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя;

- має розвинуте почуття власної гідності, діє з урахуванням власних прав і свобод, поважає права і гідність інших осіб, протидіє проявам дискримінації та нерівного ставлення до особистості;

- усвідомлює себе громадянином України, аналізує культурно-історичні основи власної ідентичності, визнає цінність культурного розмаїття;

- дотримується принципів демократичного громадянства, бере активну участь у житті шкільної спільноти, місцевої громади [19].

В Концепції розвитку громадянської освіти зазначено: «Виклики, пов'язані з формуванням активного та відповідального громадянина з високим почуттям власної гідності, стійкою громадянською позицією, готовністю до виконання громадянських обов'язків, потребують

комплексного підходу до вирішення поставлених завдань в умовах модернізації вітчизняної системи освіти. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні базується на необхідності створення сприятливих умов для формування та розвитку громадянських компетентностей людини у всіх сферах та на всіх рівнях освіти. Це дозволить громадянам краще розуміти свою роль в умовах демократії, відповідально ставитися до своїх прав та обов'язків, покращити свою здатність брати активну участь у суспільно-політичних процесах, а також усвідомлено діяти на захист та утвердження демократії» [77].

На підставі згаданих нормативно-правових актів і концепцій громадянської освіти та громадянського виховання можна визначити зміст громадянської освіти, що забезпечує формування громадянської компетентності особистості, як сукупність:

– *громадянських знань*

а) філософсько-культурологічних та морально-етичних: про громадянські, демократичні, загальнолюдські, європейські, національні норми й цінності; європейську громадянськість; культуру світової цивілізації та культурну спадщину українського народу;

б) політологічних: про типи держав, політичний устрій суспільства, механізми функціонування політичної системи та влади в Україні, політичні організації та інституції, принципи, процедури й регламенти суспільної взаємодії, виборчу систему; особливості взаємодії органів державної влади і місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; сутність громадянського суспільства; систему соціального забезпечення та соціального захисту; ефективні форми взаємодії з представниками владних структур та інших установ;

в) правових: про права людини й механізми їх захисту; про головні правові норми, що визначають правочинну поведінку особи в Україні;

г) економічних: про фінансову, податкову і бюджетну системи держави та органи місцевого самоврядування; суть ринкових відносин; основні

економічні принципи; рушійні сили економічного розвитку; економічні права;

д) соціальних: про соціально ефективну поведінку особистості; стратегії взаємодії та спілкування з іншими; способи залагодження конфліктних ситуацій;

– *громадянських умінь*

а) у політичній сфері суспільного життя: орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні та визначати власну позицію; застосовувати способи та стратегії взаємодії з органами державної влади на користь собі та громадянському суспільству; використовувати засоби громадського впливу на владні структури; ініціювати громадську активність;

б) у правовій сфері суспільного життя: реалізовувати й послідовно обстоювати свої права; застосовувати процедури і технології захисту власних інтересів, прав і свобод та прав і свобод інших громадян; виконувати громадянські обов'язки в межах місцевої громади, держави та її політичних інститутів; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що в межах чинного законодавства України відповідають інтересам самореалізації особистості та захищають права людини і громадянина;

в) у соціальній сфері суспільного життя: ефективно спілкуватися, застосовувати моделі поведінки, характерні для високої культури міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) стосунків; долати стереотипи, войовничий націоналізм, расизм та нетерпимість, визнавати і приймати різноманітність, іти на компроміси з різними етнічними, релігійними групами заради соціального миру в державі; дослухатися, розуміти й тлумачити доводи інших людей; розглядати альтернативи дії та поведінки й піддавати їх аналізу з етичної точки зору; розробляти стратегію ухвалення рішень з урахуванням норм і цінностей громадянського суспільства в складних ситуаціях особистого та громадського життя; робити свідомий вибір, застосовувати демократичні технології прийняття індивідуальних і

колективних рішень, враховуючи власні інтереси, інтереси та потреби інших громадян, представників певної спільноти, суспільства й держави; брати участь у самоорганізації, самоврядуванні дітей і молоді;

г) в економічній сфері суспільного життя: реалізовувати й обстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача і платника податків; встановлювати і розвивати партнерські економічні стосунки; орієнтуватися в умовах вільного ринку;

д) загальнопізнавальних: мислити критично й незалежно; критично сприймати інформацію, зокрема, щодо способів думок і філософських, релігійних, соціальних, політичних і культурних концепцій, самостійно її аналізувати й застосовувати; формулювати, висловлювати й публічно обстоювати власну позицію; вести дискусію на захист своєї точки зору;

– *громадянських цінностей, ставлень, установок*

а) загальнолюдських: доброта, чуйність, милосердя, совість, чесність, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до батьків, роду, бережливе ставлення до природи;

б) демократичних (громадянського суспільства): почуття власної гідності, шанування прав людини та свободи особистості як абсолютної цінності; повага до законів; визнання головних демократичних цінностей (свободи, справедливості, рівності можливостей, здатності жити разом, поваги до гідності й прав людини, солідарності, захисту довкілля, відданості миру); лояльне і, водночас, вимогливе ставлення до влади; активна громадянська позиція, впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; повага до інтересів, прав, самобутності великих і малих народів, міжкультурне взаєморозуміння, толерантність;

в) національних: обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною, державою; віра в духовні сили свого народу, його майбутнє; любов до України та рідного краю, повага до національної історії, культури, мови, традицій.

У Рекомендаціях Комітету міністрів РЄ визначено умови набуття

молоддю європейських країн громадянської компетентності, які є актуальними й для України. До них належать:

- активна участь учнів, студентів, викладачів і батьків у демократичному управлінні навчальним закладом;
- демократизація методів навчання та виховання, взаємовідносин суб'єктів навчально-виховного процесу;
- поширення методів, орієнтованих на особистість учня і студента, зокрема, реалізація педагогічних проектів, що ґрунтуються на спільній колективній меті та співпраці учасників, які опікуються освітою з питань демократичного громадянства (неурядові установи, підприємства, професійні організації);
- сприяння дослідженням, індивідуальному навчанню та ініціативі;
- формування освітніх підходів, що тісно пов'язують теорію з практикою;
- залучення учнів і студентів до індивідуального та колективного оцінювання якості навчання, зокрема, в рамках зазначених вище педагогічних проектів;
- заохочення обмінів, зустрічей і партнерства між учнями, студентами та вчителями з різних навчальних закладів з метою поліпшення міжособистісного взаєморозуміння;
- поширення підходів і методів освіти, що сприяють вихованню в суб'єктів навчально-виховного процесу толерантності й поваги до культурної та релігійної багатоманітності;
- зближення формальної та неформальної освіти;
- встановлення відносин громадянського партнерства між школою та сім'єю, громадою, трудовим колективом і ЗМІ [18, с. 11- 12].

Від того як організований процес навчання залежить якість освіти. Національна система освіти намагається зберегти кращі національні надбання в організації освітнього процесу та вивчити, взяти на озброєння найкращий іноземний досвід. Педагогічній практиці відомі понад тридцять

конкретних форм навчання. Вибір форм організації навчання зумовлюється завданнями освіти і виховання, особливостями змісту різних предметів та їх окремих розділів, конкретним змістом.

Ефективність практики навчання має забезпечуватись не лише використанням конкретних форм організації навчального процесу, а й поєднанням їх видів.

Існують різні класифікації форм організації навчальної діяльності, а саме:

- за дидактичною метою та структурою заняття (урок, лабораторне та практичне заняття тощо);
- за кількістю учасників (індивідуальна, парна, кооперативна, фронтальна);
- за місцем навчання (класна, позакласна, екстернат);
- за тривалістю (час регламентується навчальним планом, учителем).

Кожна із цих форм має свої особливості, які потрібно враховувати, підбираючи ті чи інші способи організації засвоєння знань учасниками освітнього процесу (методи, технології) [18, с. 28].

Як показує багаторічна практика, однією із найефективніших форм організації навчальної діяльності є урок. Ця форма дає можливість розвивати творчі можливості і особисті якості учня початкової школи, оцінити роль знань і побачити застосування їх на практиці, відчувти взаємозв'язок різних наук, це самостійність і зовсім інше відношення до праці. Урок є визначеним у часі і тому знімається питання перевантаження здобувачів освіти. Якщо використовувати інноваційні методи і практики навчання, то можна підняти інтерес до навчального матеріалу, що забезпечиться нестандартною формою проведення, зніметься традиційність уроку, активізується робота учня. Для кожного типу уроку можна запропонувати широкий перелік нестандартних форм навчання.

Формування громадянських знань та компетенцій може також відбуватися через міжпредметну форму діяльності в межах освітнього

процесу. Цей підхід дає можливість формувати необхідні знання та вміння не через окрему дисципліну, а через інтегровані освітні області, насамперед інтегрований курс «Я досліджую світ» у початковій школі. Міжпредметні уроки ставлять за мету поєднати споріднений матеріал кількох предметів.

Інтегроване навчання дає можливість проводити уроки з використанням міжпредметних зв'язків на усіх етапах засвоєння знань. На інтегрованих уроках матеріал кількох тем подають блоками. На цих уроках розглядають проблему інтеграції громадянських знань, оновлення методів, засобів і форм навчального процесу.

Таким чином, сформульовані в основних нормативно-правових актах засади і принципи розвитку освіти – плюралізм, полікультурність, багатоманітність, толерантність, колективні й індивідуальні права та обов'язки, свобода, соціальна справедливість, самоусвідомлення (національне, європейське, глобальне) тощо – є ключовими поняттями демократичної громадянської освіти. Вони відповідають як національним пріоритетам, так і загальносвітовим та європейським стандартам у галузі громадянської освіти.

Враховуючи вже існуючий досвід та напрацювання у сфері громадянської освіти, а також виклики на шляху розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, серед яких і внутрішні проблеми у системі громадянської освіти, слід інтенсифікувати зусилля усіх учасників освітнього процесу в напрямку переосмислення ролі громадянської освіти та виховання молодших школярів, модернізації освітнього процесу та внутрішніх позитивних змін у суспільстві в цілому.

Висновки до першого розділу

В першому розділі висвітлено зміст громадянської освіти, як ключової компетентності молодших школярів у Новій українській школі; досліджено особливості візуалізації навчального матеріалу та її дидактичні можливості

для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку; з'ясовано державні вимоги до формування громадянської компетентності молодших школярів у змісті нормативних документів МОН.

Формування громадянської компетентності молодших школярів завжди знаходило своє відображення у дослідженнях провідних науковців минулого і сучасності. Вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянської освіти і виховання дітей та молоді, формування у них національної самосвідомості, у висвітлення сутності громадянськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ їх формування вносять науково-теоретичні і практичні дослідження В. Андрущенка, Р. Арцишевського, М. Боришевського, Г. Ващенка, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, Т. Ладиченко, В. Оржеховської, В. Поплужного, С. Русової, А. Сиротенка, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Г. Філіпчука, К. Чорної та ін.

На основі аналізу теоретичних напрацювань у галузі громадянської освіти, громадянської компетенції та громадянської компетентності ми погоджуємося із таким визначенням громадянської компетентності людини: *громадянська компетентність* – це інтегративна якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо ставитися до народів і культур інших країн.

Результати теоретичного аналізу й узагальнення наукових даних засвідчили актуальність проблеми використання візуалізації як універсального засобу навчання і виховання, що має низку переваг, які зумовлені її застосуванням у навчальному процесі, а саме: для полегшення сприйняття знань (дозволяє розглянути проблему всебічно, системно); для полегшення процесу навчання (збільшення запам'ятовування через вбудовування отримуваних знань в структуру вже наявних); для

представлення матеріалу з урахуванням когнітивних особливостей здобувачів освіти; для сприяння формуванню правильних уявлень про об'єкт навчання; для концентрації на головних змістових елементах навчального матеріалу; для інтенсифікації навчання; для активізації різних видів мислення та пам'яті, для стимуляції креативних процесів; для розвитку пізнавальних інтересів; для створення позитивного емоційного фону на уроці, зокрема усвідомлення потреби використання візуалізації в майбутній професійній діяльності. І, що найважливіше, оволодіння уміннями візуалізацією інформації сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання. Наявність та якість цих засобів візуалізації є важливим фактором створення оптимальних умов для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку та реалізації завдань Нової української школи в «Громадянській та історичній» освітній галузі.

Нормативно-правові основи громадянської освіти в Україні закладені в численних державних нормативних документах. З прийняттям нового Закону України «Про освіту» поняття громадянської освіти отримало нормативне визначення, а відтак необхідними є подальші кроки з її впровадження. Спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім українським народом права на самовизначення, у Конституції України зазначено, що Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Таким чином, сформульовані в основних нормативно-правових актах засади і принципи розвитку освіти – плюралізм, полікультурність, багатоманітність, толерантність, колективні й індивідуальні права та обов'язки, свобода, соціальна справедливість, самоусвідомлення (національне, європейське, глобальне) тощо – є ключовими поняттями демократичної громадянської освіти. Вони відповідають як національним пріоритетам, так і загальносвітовим та європейським стандартам у галузі

громадянської освіти. Враховуючи вже існуючий досвід та напрацювання у сфері громадянської освіти, а також виклики на шляху розвитку в Україні демократичного громадянського суспільства, серед яких і внутрішні проблеми у системі громадянської освіти, слід інтенсифікувати зусилля усіх учасників освітнього процесу в напрямку переосмислення ролі громадянської освіти та виховання молодших школярів, модернізації освітнього процесу та внутрішніх позитивних змін у суспільстві в цілому.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ВІЗУАЛІЗАЦІЇ НА УРОКАХ «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Педагогічна діагностика рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку на уроках «Я досліджую світ»

Формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку в закладах загальної середньої освіти нині є пріоритетним завданням розвитку держави, вирішувати яке починаємо в початковій школі. Відповідно до поставлених завдань, у структурі нашого дослідження, ми виділили три етапи проведення комплексних діагностик серед молодших школярів: констатувальний, формувальний та контрольний.

Започатковуючи констатувальний етап експерименту, відповідно до мети і предмету нашого дослідження, ми керувалися Законами України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту», Концепцією розвитку громадянської освіти, Концепцією «Нова українська школа», Національною стратегією сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, Стратегією національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки та Національною стратегією у сфері прав людини; наказами та положеннями Міністерства освіти і науки України та ін.

Виходячи з мети нашого дослідження – науково-теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі, нами було визначено *мету констатувального експерименту* – здійснити педагогічний

аналіз стану сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку, проаналізувати кількісні і якісні показники діагностики.

У відповідності до визначеної мети, завданнями констатувального експерименту були наступні:

- вивчити особливості методики формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- виокремити та обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку;
- провести комплексну діагностику з метою виявлення рівнів громадянської компетентності молодших школярів віку за окресленими критеріями та показниками;
- порівняти діагностичні дані щодо рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку у кожному класі.

Експериментальною базою дослідження було обрано другі класи Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області. Було визначено експериментальний 2-А клас – 29 учнів, контрольний 2-Б – 29 учнів. Методика педагогічної діагностики на етапі *констатувального дослідження* не відрізнялася у двох класах закладу загальної середньої освіти.

Проведення дослідження за вказаними напрямками здійснювалося таким чином: вивчення і теоретичний аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів сучасної початкової школи, аналіз публікацій та виступів з проблеми формування громадянської компетентності дітей молодшого шкільного віку, спостереження уроків «Я досліджую світ», позаурочної і позакласної роботи; анкетування учителів; аналіз творчої діяльності учнів молдшого шкільного віку, рівня підготовленості до даної роботи учителів початкових класів.

На початковому етапі *констатувального експерименту* ми поставили перед собою завдання – проаналізувати результати навчання і пропонований зміст громадянської та історичної освітньої галузі з Типової освітньої програми початкової освіти першого циклу навчання для 1-2 класів.

На даному етапі в Україні є чинними дві Типові освітні програми початкової освіти. Першу розроблено авторським колективом під керівництвом О. Савченко, другу – під керівництвом Р. Шияна. Обидві програми окреслюють рекомендовані підходи до планування й організації закладом початкової освіти єдиного комплексу освітніх компонентів для досягнення учнями обов'язкових результатів навчання, визначених Державним стандартом початкової освіти. Оскільки учні других класів, обраної нами експериментальної бази, навчаються за Типовою освітньою програмою початкової освіти, розробленою авторським колективом під керівництвом Р. Шияна, ми аналізували означену Типову освітню програму на предмет можливостей застосування інноваційних технологій формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у сучасній школі.

Відтак, ми з'ясували, що центральне місце при вивченні громадянської та історичної освітньої галузі належить створенню умов для формування в учня / учениці початкової школи власної ідентичності та готовності до змін через усвідомлення своїх прав і свобод, осмислення зв'язків між історією і теперішнім життям; плекання активної громадянської позиції на засадах демократії та поваги до прав людини, набуття досвіду співжиття за демократичними процедурами [45].

Окреслені знання, уміння і навички громадянської поведінки, громадянські чесноти формуються у процесі опанування таких змістових ліній: «Я – Людина», «Я серед людей», «Моя культурна спадщина», «Моя шкільна і місцева громади», «Ми – громадяни України. Ми – європейці». Опановуючи кожен змістову лінію, молодші школярі здобувають знання про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства,

розуміють зміст пам'ятних для себе та для громадян України подій; починають усвідомлювати власну гідність, цінності свободи і прав людини, своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, виробляють відповідальне ставлення до власної діяльності та діяльності інших; формують уміння орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки; удосконалюють набуті ними в дошкільному віці позитивні моделі поведінки у громадських місцях та опановують нові, пов'язані із діяльністю школяра / школярки; розвивають здатності обстоювати власну думку та приймати інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації [45].

Типовою освітньою програмою початкової освіти першого циклу навчання для 1-2 класів також передбачено, що змістові лінії громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі мають бути реалізовані оптимальними для кожного елемента змісту та навчальної цілі інтерактивними методами, із використанням інформаційних технологій.

Проаналізовані результати навчання і пропонувані зміст ми наводимо в додатку А.

Отже, можемо зробити висновок, що програмно-методичне забезпечення сучасної початкової школи висуває високі вимоги до рівня сформованості громадянських компетентностей учнів початкових класів.

Сьогодні для реалізації Державного стандарту початкової освіти і Типових освітніх програм початкової освіти першого циклу навчання для 1-2 класів запропоновано достатню кількість підручників з інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Аналіз підручників представлено у додатку Б.

Загалом, проаналізувавши зміст вищезгаданих підручників, робочих зошитів, методичних матеріалів для учителів робимо висновок, що вміщений у них матеріал сприятиме розвитку особистості учнів, формуванню громадянської компетентності.

Реалізуючи завдання *констатувального експерименту*, у процесі дослідження ми спостерігали та аналізували уроки «Я досліджую світ» у других класах Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області. Ми запропонували вчителям початкової школи дати відповіді на запитання анкети стосовно їхньої готовності до використання інноваційних технологій формування громадянської компетентності у початкових класах, а саме засобів візуалізації навчального матеріалу. Текст анкети міститься у додатках (див. Додаток В). Опрацювавши результати проведеного анкетування, ми отримали дані, які подані в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Результати анкетування учителів початкової школи щодо їхньої готовності до використання інноваційних технологій формування громадянської компетентності учнів початкової школи (відповіді у %)

№ запитання	Варіанти відповідей учителів		
	Так	Ні	Частково
1	37,5	–	62,5
2	25	–	75
3	50	–	50
4	50	–	50
5	62,5	–	37,5
6	12,5	12,5	75
7	25	–	75
8	75	13	12

Результати опитування дозволяють зробити висновок, що більшість учителів обізнані зі змістом і різновидами інноваційних технологій формування громадянської компетентності, однак їм бракує практичних навичок роботи з ними. Недостатнім є рівень знань з методики проведення інтегрованих уроків із застосуванням структурно-логічних технологій (візуалізації навчального матеріалу) на уроках «Я досліджую світ» у

початковій школі та інформаційно-комп'ютерних. Не менш важливим є те, що незначна кількість учителів використовує на своїх уроках тренінгові технології формування громадянської компетентності. Ці чинники збіднюють процес формування громадянських знань, умінь і навичок громадянської поведінки у молодших школярів, їхньої громадянської свідомості та самосвідомості, а також знижують інтерес учнів до даної дисципліни та до навчання в цілому. Отже, процес формування громадянської компетентності молодших школярів в освітньому середовищі НУШ потребує удосконалення.

На наступному етапі *констатувального експерименту* ми аналізували сформованість громадянських та історичних знань і практичних навичок в молодших школярів спостерігаючи за ними на уроках «Я досліджую світ», аналізуючи результати їхньої діяльності. Спостереження дозволили відзначити наступні ознаки:

- учні добре засвоїли знання про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства, розуміють пам'ятні для себе та для громадян України події, проте не завжди можуть використати їх на уроках;
- усвідомлюють власну гідність, цінність свободи і прав людини, свою належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, однак лише окремі учні виробили відповідальне ставлення до власної діяльності та діяльності інших;
- орієнтуються в історичному часі та соціальному просторі, знаходять та опрацьовують доступну для себе суспільну інформацію, однак лише 35 % учнів можуть пояснити її зміст та передати породжені нею враження і думки;
- впевнено обстоюють власну думку і намагаються приймати інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Підсумком *констатувального етапу* нашої експериментальної роботи було виявлення *критеріїв та рівнів сформованості громадянської компетентності у молодших школярів*. Кожен з критеріїв мав свій прояв у системі показників.

Отже, критеріями визначення рівня сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи ми визначили:

1. *Когнітивний (пізнавальний)*. Показниками його сформованості будуть: уявлення про свою національну приналежність; знання культури та традицій рідного народу; знання національних символів; знання державної символіки (герб, прапор, гімн), знання державних свят, сформованість умінь пізнавати минуле. Школяр повинен не тільки знати слова і музику гімну своєї країни, але і розуміти і приймати традиції, пов'язані з виконанням гімну. Учень повинен знати герб країни, символічне значення його складових, вміти розпізнавати всі деталі зображення даного атрибута. Школяр повинен розуміти важливість державної символіки для своєї країни і усвідомлювати, що держава підкреслює особливу значимість атрибутів країни, засновуючи офіційне свято – День Державного прапора України.

2. *Діяльнісний (поведінковий)*. Показниками його сформованості будуть: уміння взаємодіяти, співпрацювати з іншими, прояв властивих рідному народові рис поведінки; позитивні дії по відношенню до всіх громадян України; дбайливе ставлення до навколишньої природи; вміння вести діалог на основі рівноправних відносин, взаємної поваги і прийняття; вміння конструктивно вирішувати конфлікти; ведення здорового способу життя; сформованість умінь висловлювати та обстоювати власну думку та приймати інших, висувати свої ініціативи, планувати й організовувати посильні, для дітей молодшого шкільного віку, громадські справи. При дослідженні сформованості діяльнісного критерію молодшого школяра важливим залишається розгляд питання про включення учня в колектив соціальної групи – класу. Необхідно досліджувати його усвідомлення значущості відносин всередині родини. Учень вже самостійно може вирішити питання щодо власної участі в різних заходах, допомозі батькам або усвідомлено займає пасивну позицію. Також важливим є прищеплення почуття поваги до старших поколінь, допомоги слабшим, дбайливе ставлення до навколишньої природи.

3. *Ціннісно-орієнтовний (аксіологічний)*. Його показниками будуть: усвідомленість цінності патріотизму, активної громадянської позиції, самоповаги, наявність сформованої системи загальнокультурних (загальнолюдських) цінностей (життя, творчість, краса, істина, почуття справедливості, совість, щастя, добро, обов'язок, відповідальність, честь, гідність та ін.); розуміння значущості та різноманітності культурних надбань людства; об'єктивне ставлення до власної поведінки і вчинків; толерантне ставлення до різноманіття; наявність сформованої системи громадянських цінностей. До закінчення початкової школи дитина повинна вміти добре будувати власну поведінку відповідно до засвоєних моральних норм, моделей правильної поведінки, розуміти і передбачати наслідки власних вчинків. Необхідно виховувати любов до своєї малої Батьківщини і рідного краю. Учень повинен на перше місце ставити такі моральні якості як взаємодопомога, відповідальність, почуття справедливості. Слід вчити дитину поважати оточуючих людей, цінувати їх ставлення до нього.

Нами були підібрані *діагностичні методики* для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності у молодших школярів відповідно до виділених критеріїв (див. Додаток Г). Діагностичні методики містили 5 діагностичних робіт з курсу «Я досліджую світ»: анкету «Державні символи України», анкету «Сформованість знань про Україну», методику «Емоційна емпатія» (за І. Бехом), анкету «Визначна Україна», діагностувальну роботу з ЯДС «Люди – багатство країни». Також нами проведені з молодшими школярами інтерв'ю на тему: «Що б я розповів іноземцю про Україну?» та конкурс малюнків «Моя Батьківщина – Україна».

Діагностика дітей проводилася відповідно до загальнодидактичних принципів: принцип індивідуального підходу; послідовності; онтогенетичний (врахування етапів формування функції в процесі індивідуального розвитку дитини); системності; структурно-динамічного вивчення; комплексності; діяльнісний підхід (врахування провідної діяльності у дітей відповідно віку).

Після проведення діагностичних проб нами було здійснено кількісний та якісний аналіз одержаних результатів. Щоб визначити загальний рівень сформованості у молодших школярів громадянської компетентності, ми робили наступні розрахунки. Рівень виконання молодшим школярем кожного окремого завдання переводили на бали і підраховували їхню загальну кількість. Обробка результатів педагогічних спостережень, діагностичних робіт: анкетувань, опитувань; творчих робіт та усних відповідей дозволили виділити чотири рівні сформованості громадянської компетентності учнів початкової школи: початковий, середній, достатній і високий.

Представимо кількісний та якісний аналіз одержаних у ході експериментальної роботи результатів.

Результати дослідження сформованості громадянської компетентності молодших школярів на констатувальному етапі дослідження подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Загальна характеристика розподілу учнів за рівнями сформованості громадянської компетентності (констатувальний експеримент)

Тип класу	К-сть учнів	Рівні сформованості громадянської компетентності							
		початковий		середній		достатній		високий	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
експ. 2-А	29	6	20,7	10	34,5	9	31	4	13,8
конт. 2-Б	29	9	31	11	38	7	24,1	2	6,9

Початковий рівень було зафіксовано у значної частини учнів початкової школи (учні експериментального класу – 20,7%, контрольного – 31 %). Його характерною ознакою є те, що школярі практично не виявляють інтересу до пізнання історичного минулого та сьогодення України,

національної художньої культури. Наслідком цього є нечіткі уявлення про розвиток суспільства та культурної спадщини нашого народу. Сфера інтересів цих молодших школярів обмежується лише явищами молодіжної культури. Вони розуміють сутність гуманістичних національних та загальнолюдських цінностей, проте не завжди діють відповідно до цих моральних настанов. Негативно ставляться, або ж зовсім не визначають своє ставлення до інших націй, народів.

Середній рівень було зафіксовано у більшості учнів початкової школи (учні експериментального класу – 34,5%, контрольного – 38%). Цей рівень характеризується тим, що в учнів склались переважно правильні знання соціального, історичного змісту. Вони засвоюють норми загальнолюдської та національної культури однак слабо усвідомлюють їх значення. У своїй діяльності школярі керуються цими гуманістичними настановами та прагнуть розвитку власних моральних якостей. Для них характерні спонукання не тільки зовнішніх розпоряджень вчителя, але й частково внутрішніх, породжених власним бажанням.

Достатній рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів (учні експериментального класу – 31%, учні контрольного – 24,1%) характеризується тим, що мають бажання брати участь у виховних заходах народознавчого та мистецького характеру тоді, коли вчитель чи друзі звертають на це увагу, заохочують їх та заради особистої користі. Громадські доручення виконують сумлінно, але не виявляють ініціативу та самостійність, не вміють залучати до роботи своїх товаришів. Учні даної групи характеризуються розвиненими патріотичними почуттями та позитивним ставленням до інших народів, націй. Подекуди потребують допомоги вчителя.

Високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів (учні експериментального класу – 13,8%, контрольного – 6,9%) характеризується добрими знаннями історичного минулого свого народу, проявом здатності до свідомого сприймання національних звичаїв,

обрядів українського та інших народів. Учні відчувають потребу в систематичному оволодінні громадянськими знаннями, виробляють вміння оцінювати події суспільного життя, самостійно поглиблювати їх. Дані школярі характеризуються розвиненими патріотичними почуттями, високою гуманністю та культурою, добротою та вмінням піклуватися про своїх рідних та друзів. Їм притаманне бережливе ставлення до національної культури та повага до представників інших народів, націй.

Як бачимо, стан сформованості громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку відповідає переважно початковому і середньому рівням, що засвідчує про необхідність переосмислення підходів і технологій в освітньому процесі.

Порівняння кількісних показників дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності на констатувальному етапі експерименту відображено на рисунку 2.1.

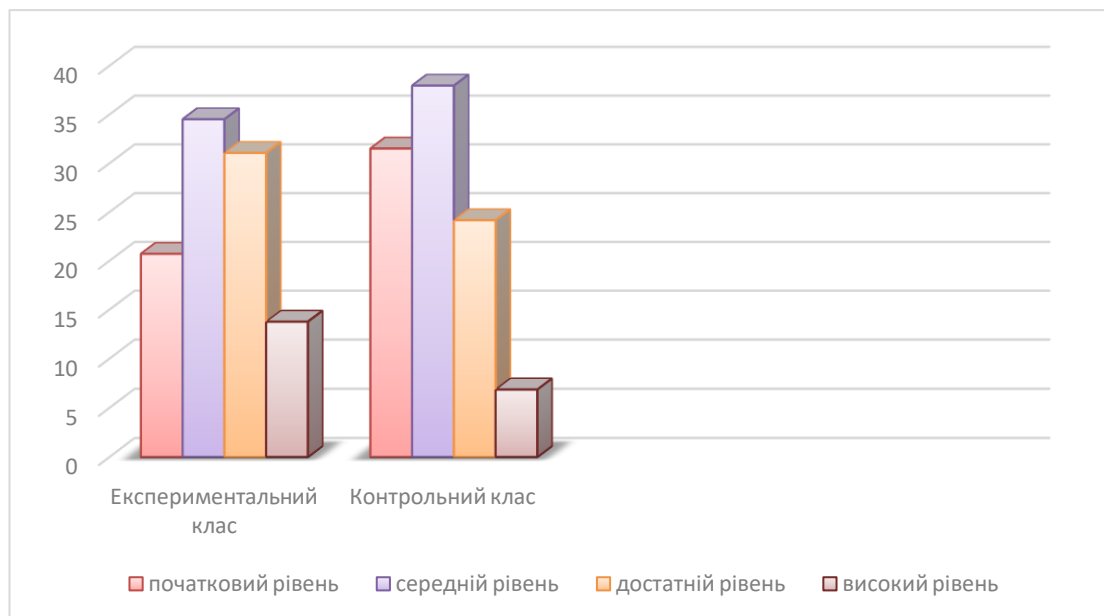

Рис.2.1. Порівняльні показники розподілу дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності до формувального експерименту

Аналіз отриманих результатів за вищезгаданими аспектами дозволив нам зробити висновки про стан проблеми формування громадянської компетентності у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ»:

– в освітньому процесі початкової школи ще недостатньо активно використовуються сучасні інноваційні технології, завдання практичного характеру для формування громадянської компетентності учнів;

– у роботі педагогів звертають на себе увагу такі найбільш типові недоліки: недостатній теоретичний та практичний рівень підготовленості вчителів до проблеми використання сучасних технологій формування громадянської компетентності молодших школярів;

– вчителі використовують в недостатній кількості структурно-логічні технології та тренінгові технології, на уроках «Я досліджую світ», що призводить до зниження рівня продуктивності роботи учнів.

Відповідно постає необхідність розробки та впровадження нових ефективних шляхів цілеспрямованого формування у молодших школярів громадянської компетентності поряд із традиційною методикою інноваційними технологіями.

2.2. Методика формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

Програма формувального етапу експерименту впроваджувалася упродовж 2021-2022 років згідно з окресленими етапами магістерської роботи. Її завдання полягали в реалізації мети наукового дослідження через перевірку висунутої гіпотези про те, що дотримання педагогічних умов застосування інноваційних засобів візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі сприятиме формуванню громадянської компетентності

молодших школярів і оптимізації освітнього процесу Нової української школи.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала в тому, щоб перевірити організаційно-педагогічні умови та модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Формувальний етап педагогічного експерименту тривав під час виробничої практики, навесні та восени 2022 року. На базі експериментального 2-А класу (29 учнів) Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області втілювалася розроблена модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Завдання формувального етапу експериментальної діяльності:

- за результатами констатувального етапу експерименту сформувати експериментальну та контрольну групи дітей молодшого шкільного віку;
- поетапно впровадити в педагогічний процес закладу загальної середньої освіти розроблену авторську модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- реалізувати гіпотетично визначені педагогічні умови ефективного формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- впровадити у ході дослідно-експериментальної роботи комплекс діагностичних авторських методик для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- оптимізувати вплив інноваційного освітнього середовища Нової української школи на процес формування громадянської компетентності

молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» та позанавчальній діяльності у новій українській школі.

Аналізуючи наукові праці О. Красовської, Н. Міської, І. Сойко, О. Хом'як доходимо висновку, що для реалізації досліджуваної нами проблеми значущості набуває готовність майбутнього вчителя початкової школи до професійно-педагогічної діяльності, яка включає здатність використання наукових, психолого-педагогічних, методико-предметних знань з метою навчання, виховання і розвитку молодших школярів, що передбачає сформованість цілої низки компетентностей: здатність моделювати та організовувати процес навчання освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти та спроможність учителя обирати необхідні засоби, форми і методи, технології організації діяльності учнів у процесі навчання; здатність ефективно діяти, розв'язуючи стандартні та проблемні методичні задачі під час навчання учнів в умовах невизначеності, свідомо оперувати загальнодидактичними та інноваційними технологіями в професійнопедагогічній діяльності, здібності до фахової творчості [38, с. 199].

Спроектowana модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі (рис. 2.2) складається з блоків: *мотиваційно-цільового* (реалізує мету – поетапне формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі); *теоретико-методологічного* (ґрунтується на сучасних наукових підходах, концептуальних положеннях та принципах формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку); *проектувального* (формування громадянської компетентності молодших школярів як мета освітнього процесу визначає його зміст та організацію; формування громадянської компетентності відбувається в контексті опанування інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та активної участі молодших школярів у позанавчальній діяльності;

громадянська компетентність, її властивості та якості визначають успішність духовного розвитку особистості учня молодшого шкільного віку та освітнього процесу, зокрема засвоєння громадянських знань та умінь, підготовки підґрунтя для формування таких важливих компетентностей учня, як соціальної та особистісної), *формувального* (форми, методи, засоби, інноваційні технології); *діагностично-результативного* (характеризує контролюючу функцію досліджуваного процесу, структурні компоненти, рівні та критерії сформованості громадянської компетентності у молодших школярів).

Важливого значення у структурі авторської моделі набуло патріотично-виховне середовище початкової школи. Його охарактеризовано рядом умов: наявністю емоційно-сприятливого клімату та взаєностосунків співпраці і взаємодопомого між вчителями і унями; створенням атмосфери, наповненої креативними національно-патріотичними ідеями, ціннісним змістом; формуванням індивідуально-творчого стилю соціальної діяльності молодших школярів; запровадженням широкого спектру організаційних форм у поєднанні з інноваційними освітніми технологіями і методами; підвищенням рівня професійної компетентності учителів початкової школи у галузі громадянської освіти; оновленням матеріально-технічної бази закладу загальної середньої освіти, навчально-методичного забезпечення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та позанавчальної діяльності молодших школярів.

Охарактеризуємо головні складові авторської моделі методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Мета спроектованої педагогічної системи – формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації в організаційно-педагогічних умовах освітнього середовища закладу загальної середньої освіти.

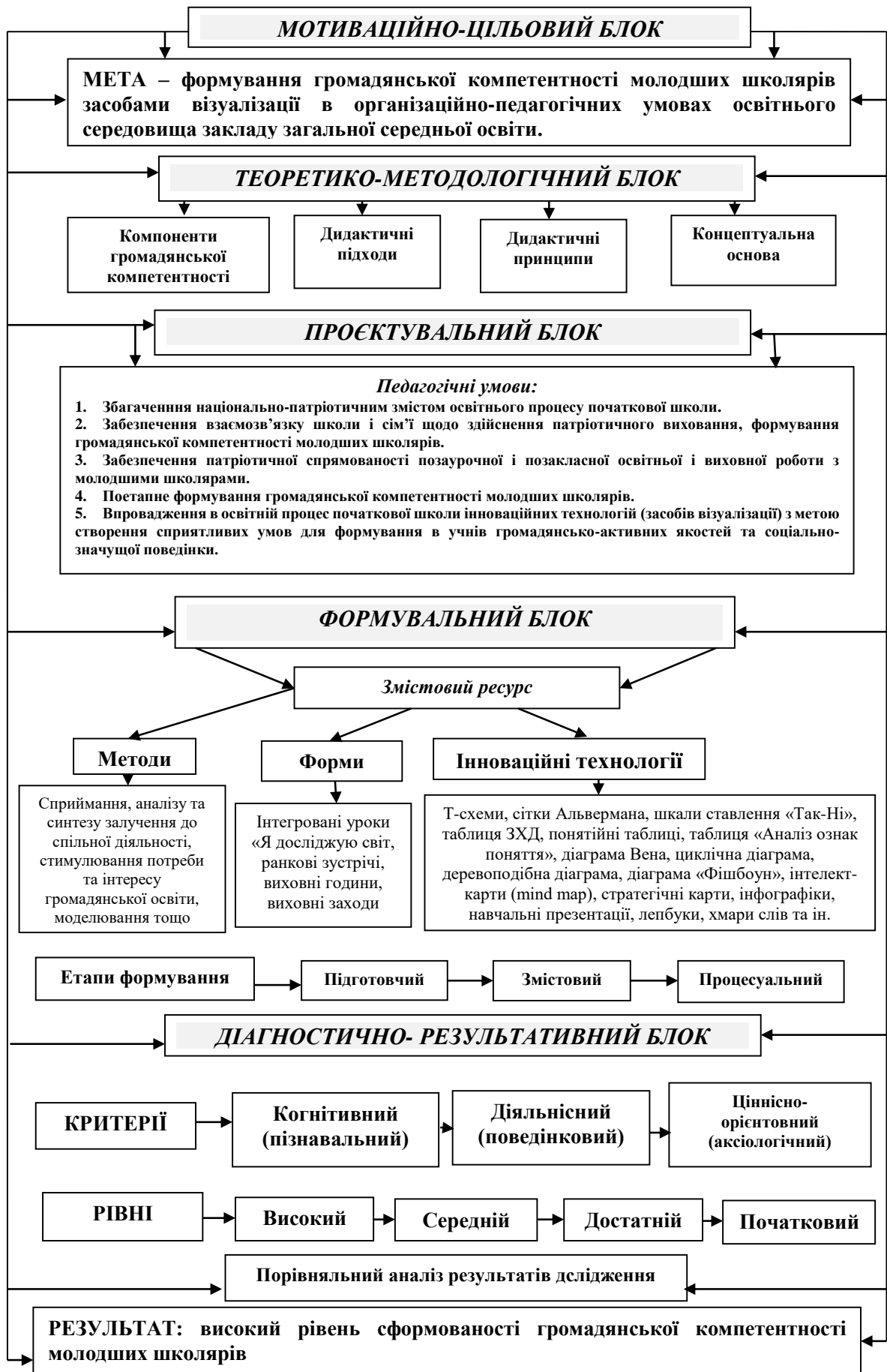

Рис.2.2. Модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

Для того, щоб опрацювати методикку формування громадянської компетентності, варто визначити організаційно-педагогічні умови формування означеної компетентності учнів молодшого шкільного віку.

Нами було визначено основні *педагогічні умови формування громадянської компетентності молодших школярів*. Серед яких:

1. Збагачення національно-патріотичним змістом освітнього процесу початкової школи. Патріотичне виховання має бути стрижнем усієї навчально-виховної роботи, оскільки школа повинна виховувати особистість, яка б мала почуття гордості за свою державу, сумлінно виконувала свої обов'язки, усвідомлювала соціальні проблеми Батьківщини та українського народу, любила рідних та близьких людей.

Сьогодні важливо, щоб початкова школа стала для учнів осередком становлення громадянина-патріота України. Це можливо реалізувати через зміст інтегрованого курсу «Я досліджую світ», який вивчається у початковій школі. Важливим чинником національно-патріотичного виховання є феномен Майданів і війни, після якого змінилося ставлення українців до себе і своєї країни. Тому доречним буде включення у зміст курсу «Я досліджую світ», інформації про героїчні вчинки українських збройних сил, військовослужбовців, бійців добровольчих батальйонів, територіальної оборони міст, волонтерів та інших громадян, які зробили значний внесок у зміцнення обороноздатності України.

2. Забезпечення взаємозв'язку школи і сім'ї щодо здійснення патріотичного виховання, формування громадянської компетентності молодших школярів. Варто пам'ятати, що саме в родині закладаються підвалини патріотизму, почуття національної приналежності й свідомості. Принцип партнерства є ключовим в реалізації Концепції «Нова українська школа», тому взаємодія виховних впливів родини і школи дуже важлива. Слід постійно підтримувати тісний зв'язок з батьками учнів, залучати їх до шкільного життя дітей, адже творча співпраця батьків, дітей і вчителів позитивно впливає на формування класних колективів, виховання в учнів

людяності, поваги до старших, думок і переконань інших людей, доброзичливого і толерантного ставлення до однокласників.

3. Забезпечення патріотичної спрямованості позаурочної і позакласної освітньої і виховної роботи з молодшими школярами. Позаурочна і позакласна освітня і виховна діяльність з молодшими школярами передбачає використання широкого спектру форм роботи (ранкові зустрічі, бесіди, вікторини, свята, ігри-подорожі, трудові операції, зустрічі, круглі столи, добродійні акції, волонтерська діяльність та ін.), через які учитель впливає на свідомість і емоційно-почуттєву сферу своїх вихованців. Тому цілеспрямована, систематична, послідовна діяльність з формування громадянської компетентності молодших школярів має бути одним із пріоритетних напрямків роботи кожного учителя початкових класів. Тільки тоді в учнів будуть пробуджуватися патріотичні почуття (повага та любов до свого народу, гордість за свою Батьківщину), і на цій підставі формуватимуться суспільно-важливі риси громадянина України: національна свідомість, духовність, трудова активність, морально-етична, фізична, економічна та правова культура.

4. Поетапне формування громадянської компетентності молодших школярів. Дослідниця Ю. Зубцова [27] виділила базові якості особистості, що складають її патріотичні якості. Вона наголошує саме на поетапному їх формуванні, позаяк наступна якість неможлива без виникнення попередньої. Наприклад, на першому етапі формуються такі важливі якості як любов і повага до батьків, своєї родини, відчуття гордості за свій рід. На другому етапі відбувається формування ціннісного ставлення до Батьківщини, рідного краю. На третьому – толерантного ставлення до людей інших національностей, повага до їхньої культури та традицій. І завершальним етапом, вершиною патріотичних якостей особистості є усвідомлення себе частиною українського народу; бажання і потреба в накопиченні, збереженні та передачі родинних і національних звичаїв, традицій, обрядів, дбайливе ставлення до національних багатств, до рідної природи, сприяння розвитку

духовної культури українського народу; бажання захищати і бути корисним своїй Батьківщині.

5. *Впровадження в освітній процес початкової школи інноваційних технологій (засобів візуалізації), проєктної діяльності з метою створення сприятливих умов для формування в учнів громадянсько-активних якостей та соціально-значущої поведінки.* Сьогодні вже неможливо уявити освітнього процесу початкової школи без застосування інформаційно-комунікаційних технологій, інтернет-технологій, веб-квестів, технології проєктного навчання, які створюють умови для всебічного розвитку особистості, пробуджують в учнів пізнавальний інтерес, активність, свідомість і, безперечно, можуть потужно впливати на виховання у них громадянської компетентності в цілому і громадянсько-активних якостей, патріотичних почуттів та соціально значущої поведінки зокрема.

Проєктна діяльність – це різновид імітаційного моделювання, який представляє собою групове завдання для відпрацювання послідовності дій у штучного створених умовах та є формою квазіпрофесійної діяльності, яка створює предметний і соціальний контекст майбутньої діяльності. Різновиди проєктної діяльності належать до технологій контекстного навчання [39].

Таким чином, педагогічний, патріотичний, психологічний аспекти включені у всі групи умов, вони тісно взаємопов'язані між собою, охоплюють всі сфери діяльності молодших школярів і сприяють формуванню в них громадянських компетентностей. З усього вище сказаного виходить, що для того, щоб сформувати в учня молодшого шкільного віку громадянську компетентність треба врахувати:

- психологічні можливості молодших школярів;
- створення такого освітнього і виховного середовища, яке спонукало б учнів до свідомої громадянської активності;
- важливо виявити у молодших школярів рівень досвіду громадянської діяльності для того, щоб надалі будувати педагогічний процес з його урахуванням і визначити «зону найближчого розвитку».

Основними складовими ланками методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі ми визначили такі напрямки освітньо-виховної діяльності:

- формування програмових знань, умінь та уявлень молодших школярів з громадянської та історичної освітньої галузі;
- впровадження ігрових форм організації освітньо-виховного процесу у структурі інтегрованого курсу «Я досліджую світ»;
- формування практичних навичок активної громадянської позиції;
- застосування засобів візуалізації навчального матеріалу, використання сучасних технологій і нестандартних технік на уроках «Я досліджую світ» і в позанавчальній діяльності.

Підбираючи навчальний матеріал для реалізації виділених нами психолого-педагогічних умов, ми враховували результати психологічних досліджень, які демонструють, що 83% інформації людина сприймає зоровим аналізатором, 12% – слуховим, 5% – іншими рецепторами. Дослідження пам'яті свідчать, що людина запам'ятовує 20% від почутого, 30% – від побаченого, 70% – від одночасно побаченого й почутого, 80% – від побаченого, почутого й обговореного, 90% – від побаченого, почутого, обговореного й активно виконаного. Відтак, усі розроблені нами, для учнів експериментального класу, заходи ми доповнили засобами візуалізації навчального матеріалу: Т-схемами, сітками Альвермана, шкалами ставлення «Так-Ні», таблицями ЗХД, понятійними таблицями, таблицями «Аналіз ознак поняття», діаграмами Вена, циклічними діаграмами, деревоподібними діаграмами, діаграмами «Фішбоун», інтелект-картами (mind map), стратегічними картами, інфографіками, навчальними презентаціями, лепбуками, хмарами слів та ін. Також ранкові зустрічі, уроки та позаурочна діяльність доповнювалася наочними матеріалами до інноваційних технологій навчання: керованого читання, мозкової атаки, асоціативного куща тощо.

Отже, з учнями експериментального 2-А класу (29 учнів) Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області ми провели ранкові зустрічі (конспекти представлені у додатку Д), інтегровані уроки з «Я досліджую світ» (конспекти представлені у додатку Е), виховні заходи (конспекти представлені у додатку Є), а також відкритий урок для учителів початкових класів (конспект представлено у додатку Ж), семінар і майстер-клас (конспекти представлені в додатку З).

Тематику проведених заходів представимо в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3

Тематика заходів, проведених на формувальному етапі експерименту

Тема заходу	Форма заходу
Де я проживаю?	Ранкова зустріч
Моя Україна – квітучий диво-сад	Ранкова зустріч
Українські символи-обереги	Ранкова зустріч
Сім чудес України	Ранкова зустріч
Моя родина	Інтегрований урок
Моя країна – Україна	Інтегрований урок
Народні обереги	Інтегрований урок
Подорож Україною	Інтегрований урок
Я і мої права	Інтегрований урок
Україна – життя у мрії	Інтегрований урок
Мама – берегиня роду	Виховний захід
Люби і знай свій рідний край	Виховна година
Зимові традиції українців	Виховний захід
14 жовтня – день українського козацтва та день захисника України	Виховна година
Діти об'єднують Україну!	Відкритий урок
Метод «Скрайбінг» – яскраве подання навчального матеріалу	Семінар для учителів початкових класів
Інтелектуальні карти – інноваційний метод візуалізації інформації	Майстер-клас для учителів початкових класів

Наведемо приклад проведеного в 2-А класі інтегрованого уроку з «Я досліджую світ» на тему: «Україна – життя у мрії!».

Метою цього уроку було укріпити в дітей почуття гордості за свою молоду державу, інтерес та повагу до надбань українського народу; ознайомити учнівство з досягненнями українських діячів і діячок у сфері науки й технологій, спорту, бізнесу, культури, кіно й мистецтва; із цікавими туристичними місцями Батьківщини та їх історією за допомогою wow-сайту (<https://30ua.info/>), створеного в межах проєкту #30ua до 30-річчя Незалежності України; розвинути в ученицях і учнях громадянську й соціальну компетентності, комунікативні навички, уміння співпрацювати, логічно, критично й образно мислити, пам'ять, увагу та уяву.

Дидактичні матеріали: роздруківки з QR-кодами із покликанням на сайт; версія сайту для друку – 1 шт.; сигнальні картки червоного, зеленого та жовтого кольорів – для всіх присутніх; роздаткові дидактичні матеріали до вправ – за кількістю присутніх на уроці; карта Європи – 1 шт.; аркуші А4 (за кількістю команд); кольорові олівці, фломастери, маркери, клей.

Обладнання: проєктор або інтерактивна дошка (за наявності); доступ до мережі Інтернет; смартфони зі сканерами QR-кодів.

Методичний коментар: для візуалізації та кращого сприйняття дітьми нової інформації (нових фактів, змісту вправ тощо) ми передбачили супровід уроку комп'ютерною презентацією.

Організація освітнього простору: перед уроком ми закріпили на дошці QR-код із покликанням на сайт (<https://30ua.info/>), а також розкласти QR-коди на партах, щоб молодшим школярам було зручно користуватися. Для того, щоб створити творчу атмосферу для взаємодії дітей, учнівські парти ми розташували як 7 осередків. Об'єднання учнів у групи та їх розміщення в цих осередках можна здійснили шляхом жеребкування (для цього заздалегідь підготували номерки).

I. Організаційний етап

Учителька. Доброго ранку, діти! Сьогоднішній урок ми присвятимо нашій Батьківщині. Як думаєте, чому саме так?

Діти відповідали, що нині не лише увага українців, а й усього світу, прикута до нашої країни. Усі ми турбуємося про збереження її цілісності на незалежності, усі віримо в якнайшвидшу Перемогу над загарбником.

Учителька. Чи знали ви, що до святкової дати в межах проєкту #30ua до 30-річчя Незалежності України група ентузіастів і ентузіасток креативних українських компаній розробила wow-сайт із історією досягнень нашої країни? Сьогодні ми подорожуватимемо сторінками цього сайту познайомимося зі сторітелінгом Незалежної України. Ми всі зможемо дізнатися чимало цікавих фактів про події й досягнення України, якими маємо пишатися та які зможемо примножувати. Готові розпочати?

Учителька. Хоча нашої незалежності лише 31 рік, українська нація існує вже багато століть. І крізь віки вона проносить мудрість свого народу, яка відбивається в прислів'ях і приказках. Із лаконічних і образних висловів можна чимало дізнатися про цінності, які передаються від покоління до покоління. Вони навчають нас життю, спілкуванню, етиці, моралі й гідності. Ми сьогодні чимало пригадаємо таких висловів, будь ласка, звертайте на них увагу – це стане в нагоді наприкінці уроку. Давайте поділимося вашими прислів'ями й приказками, які ви знаєте. Пропоную це зробити в певний спосіб.

Вправа 1 «Народні мудрості» (до 10 хв.)

Хід проведення

Ми в довільному порядку (можна за алфавітом) передаємо слово комусь із учнів чи учениць. Ця / цей учениця / учень має озвучити прислів'я або приказку, яку до цього ще ніхто з дітей не озвучували. Після цього передає слово іншій дитині, яка не говорила. Важливо, щоб усі присутні були залучені до виконання цієї вправи.

Методичний коментар Якщо під час виконання цієї вправи в дітей виникають труднощі зі згадуванням народних висловів, учитель/-ка пропонує скористатися підказками – витягнути картку (зразки карток подано у додатку І).

Озвучивши її та зафіксувавши на дошці, діти пояснювали значення прислів'їв/приказок. Підсумовуючи цю вправу, ми запропонували дітям до наступної зустрічі пошукати та виписати цікаві прислів'я й приказки та започаткувати створення класного паперового лепбуку з народними висловами та використовувати його при нагоді. Далі почали занурення до теми уроку через коротку промову:

Учителька. Ми тільки-но пригадали прислів'я й приказки, у яких закладена мудрість народу. Але ніхто з вас не назвав іще одну народну мудрість: «Без кореня й полин не росте». Що це означає? *Діти відповідали, що, як кожній рослині потрібне коріння, так кожній людині/країні історія/минуле.*

Учителька. Раніше не в усіх була можливість зануритися в історію. Цьому заважало багато причин – і технічних, і політичних. Уявіть, що в 1991 році ви дістали завдання підготувати виступ про Лесю Українку. Щоб сумлінно виконати завдання, вам би довелося піти в бібліотеку і знайти відомості про Лесю в кількох енциклопедіях чи довідниках. Пошук разом із дорогою до бібліотеки міг би зайняти годину або й кілька. А якби ви захотіли дізнатися щось про письменника й політика Володимира Винниченка... Ще складніше! Навряд чи ви знайшли б багато цікавого в бібліотеках. Саме існування таких людей, як Винниченко, замовчували за часів СРСР, адже він був одним із тих, хто виступав проти радянської влади й боровся за незалежність України ще на початку ХХ століття. Але, на щастя для нас із вами, зараз майже будь-хто в будь-якому населеному пункті України може о будь-якій порі дня й ночі знайти скільки завгодно цікавої та корисної інформації про нашу країну, її історію, її видатних дочок і синів. Чи знаєте ви, наприклад, яке місце посідає Україна за площею серед європейських держав? До уваги візьмімо лише ті держави, що повністю лежать у Європі. Подивіться на карту Європи (*демонструємо на слайді комп'ютерної презентації карту Європи*).

Учителька. Які є припущення щодо цього?

Діти висловлюють свої припущення, які ми фіксуємо на фліпчарті. Далі пропонуємо попрацювати із сайтом та виконати наступну вправу.
<https://30ua.info/>

Учителька. А давайте перевіримо, скільки часу вам знадобиться на те, щоб з'ясувати це точно за допомогою ось цього покликання.

Вправа 2 «Площа України» (до 5 хв.)

Хід проведення

Діти на сайті шукають інформацію про географічне розташування України, її площу, її місце за розміром серед країн Європи. Коли інформація знайдена, діти піднімають сигнальну картку зеленого кольору. Учителька фіксує найменший час.

Методичний коментар: діти можуть працювати індивідуально або в парах-тріадах. Вони шукають інформацію на сайті. Якщо можливості такого доступу немає, можна скористатися електронною версією сайту або роздрукувати інформацію для кожного / кожної чи за кількістю груп.

II. Основний етап

Учителька. А ось іще одна українська народна мудрість: «Чув дзвін, та не знає, звідки він», – так в Україні здавна казали про пліткарів-балакунів, що переказують новини, не розібравшись, як слід, що до чого, недочувши, перекрутивши... Як ви вважаєте, чи слід вірити всьому, що ми чуємо чи читаємо? *Короткий діалог про достовірність інформації.*

Учителька. У наш час відомості про що завгодно можна здобути двома кліками, а потім так само легко передати далі, переробивши на свій лад і зовсім не дбаючи про достовірність цієї інформації. Приємно, наприклад, дізнатися, що українська мова здобула друге місце в конкурсі милозвучних мов. Але як ви гадаєте, чи проводили цей конкурс насправді?

Діти висловлюють свою думку. Триває коротке обговорення.

Учителька. І невже українцям чи італійцям потрібні такі конкурси, щоб любити свою мову? Так, знання нині доступні всім – можна легко і просто збирати їх, як достиглі плоди. Та серед цих плодів є фальшиві й отруйні. Тож

не дарма кажуть: «Не штука – наука, а штука розум». Брехню й перекручування можна спростувати багатьма способами, але перший крок до правди – сумнів. Тож не вірте на слово всьому, що чуєте або читаете! Сумнів породжує бажання перевірити, переконатися. А це вимагає часу й зусиль. Вкладіть їх. Та не дивуйтеся й не засмучуйтеся, якщо сумніви виявляться даремними. Проте правда вартує часу й зусиль, витрачених на неї, і вони окупаються сповна, бо ті, хто знають правду, сильніші, а ті, хто володіють інформацією, володіють світом. Ви чули цей вислів? А знаєте, кому він належить? *Діти висловлюються.*

Далі ми запропонували учням передивитися відео, щоб переконатися у фейковості твердження щодо першості в милозвучності:
<https://youtu.be/MBURS4HPyXE>

Вправа 3 «Правда / брехня» (час до 10 хв.)

Хід проведення

Ми демонструємо слайди, на яких записані твердження про Україну, та зачитуємо їх. Учнівство має визначити, які з них правильні, а які – ні.

Методичний коментар: можна організувати колективне виконання вправи: учителька зачитує твердження, якщо воно правильне, учнівству потрібно поплескати в долоні або встати з місця, якщо ні – нічого робити не треба. Також у цій вправі можна використовувати сигнальні картки. У цьому разі після озвучування твердження кожен учень і кожна учениця мають підняти відповідні картки. Тлумачення карток: червона діти вважають твердження брехнею, зелена вони вважають твердження правдою і жовта важко визначитися із відповіддю. Озвучуючи правильну відповідь, ми демонструвати світлина і відеоматеріали із зображеннями унікальностей нашої країни.

Твердження 1. Український музичний інструмент бандура – найдовший духовий інструмент у світі. (*Брехня. Найдовший інструмент у світі українська трембіта.*)

Твердження 2. Станція метро «Арсенальна» в Києві – найглибша у світі. (Правда. Вона заходить під землю в глибину 105 метрів).

Твердження 3. Найдовша печера в Україні носить назву «Оптимістична» і знаходиться на Поділлі. (Правда. Сумарна довжина її ходів – близько 206 кілометрів).

Твердження 4. В Україні є пустеля, яка займає 219 900 га. (Правда. Це Олешківські піски, що знаходиться на Херсонщині).

Твердження 5. Найбільшим міжнародним кінофестивалем в Україні є кінофестиваль «Оскар». (Брехня. Кінофестиваль має назву «Молодість», а «Оскар» – американська кінопремія).

Твердження 6. Львівські програмісти розробили спецефекти для голлівудських бестселерів, таких як «Гаррі Поттер» та «Спайдермен». (Правда. Вони представляють львівську компанію ELEKS Software).

Твердження 7. П'ять українських об'єктів внесені до списку світової спадщини ЮНЕСКО. (Брехня. Таких об'єктів – 7: 1. Київ: Собор святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська Лавра. 2. Львів: ансамбль історичного центру. 3. Геодезична дуга Струве. 4. Первісні букові ліси Карпат та інших регіонів Європи. 5. Резиденція митрополитів Буковини та Далмації. 6. Дерев'яні церкви карпатського регіону в Польщі та Україні. 7. Стародавнє місто Херсонес Таврійський і його хора).

Твердження 8. Українці, а саме конструкторське бюро Антонова, розробили літак з найбільшою у світі вантажопідйомністю – АН 225 «Мрія». (Правда. Його вантажопідйомність 250 тонн). І, незважаючи на те, що російські окупанти, в кінці лютого 2022 року, знищили найбільший і найпотужніший літак у світі, ми його обов'язково відновимо, адже українську мрію – не знищити!

Твердження 9. Найбільш вживаною літерою українського алфавіту є літера «п». Також на цю літеру починається найбільша кількість слів. (Правда. Словник української мови у 20 томах налічує 34303 слова, які починаються з літери «п»).

Твердження 10. На території України зосереджена четверта частина всіх запасів чорнозему на планеті. (*Правда. Україна має 27,5 млн га.*).

Учителька. Чи багато ви знали про Україну до того, як ми виконали це завдання? Зізнаюсь, я сама не все знала. У народі кажуть: «Навчай інших і сам навчишся!». Про що цей вислів? Чого варто навчатися? Чи ті, хто навчають інших, самі навчаються? *Коротке обговорення під час якого діти висловлюють власні думки, не перериваючи один-одного і аргументуючи свою позицію.*

Учителька. Але щоб навчати інших, треба й самим багато знати. А для цього, як ми вже з'ясували, треба вміти шукати достовірну інформацію. Давайте переконаємось, що ми всі здатні це робити.

Вправа 4 «Віднови факт» (час до 10 хв.)

Хід проведення

Ми демонструємо слайди, на яких записані твердження про Україну, та зачитуємо їх. Учні мають визначити, які з них правильні, а які – ні.

1. Учителька:

а) розставляє на парті таблички з назвами галузей, що досліджуватимуться;

б) показує дітям картки, що роздасть усім присутнім по одній; на кожній картці є певний факт, але не вистачає якогось слова, дати тощо;

в) звертає увагу на назву галузі, що зазначена на картці;

г) зауважує, що для виконання завдання діти об'єднуються у групи і працюватимуть з відповідним розділом сайту спорт, бізнес та ІТ, науки та технології, культура, кіно і мистецтво, музика, туризм;

д) роздає усім присутнім по картці (зразки карток подано у додатку І).

2. Діти. Отримавши картку, дитина переміщується до певної парті.

3. Діти. Учні й учениці об'єднуються в 7 груп.

4. Діти. У групах діти працюють з картками й сайтом. Завдання – знайти факт із картки на сайті #30ua і відновити вилучену інформацію. Час роботи на виконання завдання – до 5 хв. <https://30ua.info/>

5. *Діти*. Кожна група презентує свою роботу до 1 хв.

Учителька. Чи переконалися ви, що в Україні на все є народна мудрість? А ось ще одна. В Україні кажуть, що «добре діло утіха, як ділові не поміха». Що це прислів'я означає у вашому розумінні? *Діти висловлюються*.

Учителька. Усім час від часу треба відпочивати, розважатися, гратися не лише дітям, але й дорослим. Аякже! Хіба не розважався композитор Микола Лисенко, коли перетворив на опери дитячі казки «Коза-Дерева» та «Пан Коцький»? І лише для того, щоб влаштувати з дітьми домашні вистави! Хіба не розважався Тарас Шевченко і його сучасники, складаючи у світських салонах невеличкі вірші тільки для того, щоб написати їх в альбомі й залишити таким чином комусь на згадку?

Найбільша хитрість і разом із тим мудрість полягає в тому, щоб зуміти навіть ігри та розваги спрямувати на користь. Навіть дикі звірі знають цю хитрість і, граючись, заразом плекають у собі силу і спритність, потрібні на полюванні чи в сутичці з ворогом. А вам зараз випаде нагода показати у грі не так силу й спритність, як свою уважність. Про уважних і спостережливих у народі кажуть «Дивиться рідко, та густо бачить».

Вправа 5 «Уважно рахуємо» (час до 15 хв.)

Хід проведення

Ми демонструємо слайди, на яких записані твердження про Україну, та зачитуємо їх. Учні мають визначити, які з них правильні, а які – ні.

Діти переходять за покликанням на сайт.

Ми по черзі оголошуємо об'єкти, які треба полічити.

смартфонів (7)	карт України (1)
відеододатків (19)	окулярів (7)
боксерських рукавичок (3)	брендів одягу чи аксесуарів (4)

Учениці й учні працюють у малих групах, рахують на швидкість. Коли завдання виконано, щоб оголосити результат, діти піднімають сигнальну картку, встають або плескають у долоні.

Методичний коментар: перелік об'єктів можна скоротити або поступово ускладнювати завдання.

Учителька. А от іще в народі кажуть: «Кожна пташка своє гніздо хвалить». Так і ми, українки й українці, не пропускаємо нагоди розповісти про свою країну: про наших героїв і героїнь, наші досягнення, нашу минувшину й наші надії. Ба більше, у кожній області, кожному районі й містечку вам розкажуть і покажуть щось цікаве, бо нема такого краю, якому не було б чим пишатися. Разом 24 області та Автономна Республіка Крим складаються в обрис, знайомий українцям змалку. Нині, коли 24 лютого 2022 року відбулося повномасштабне вторгнення росії на територію України, коли в Криму панують загарбники, а в Луганській, Донецькій, Харківській Дніпропетровській та інших областях міста рівняють із землею, коли щодня гинуть не лише наші захисники, а й мирне населення, діти, цей обрис став для українців бентежним аж до щему, бо саме він, цей обрис, нагадує про Незалежність нашої держави. І з тієї самої причини цей обрис став для ворогів України ненависним. Рідний нашим очам обрис часто змінюють чи вилучають ті землі, які є та залишатимуться українськими назавжди, тому українці відстоюють його та постійно нагадують, що Крим і східні області України – це Україна. І ніяк інакше!

Вправа 6 «Карта цікавинок України» (час до 15 хв.)

Хід проведення

Ми об'єднали учнів і учениць у групи по 5-7 осіб. Роздали контурні карти, таблиці з QR-кодами та клей. Учні й учениці сканують QR-коди, читають факти та приклеюють їх до потрібного місця на карті. Тлумачення фактів подано у додатку І.

Учителька. Наука, як кажуть, у ліс не веде, а з лісу виводить. Ми вже багато дізнались сьогодні, але що більше знаєш, то більше шансів пристосуватися до нової ситуації, не розгубитися на каверзних перехрестях. Перехрестя кросворду – чудова ілюстрація цієї думки. Коли розгадуєш кросворд, перевірені, істинні знання допомагають з'ясувати ще більше: з

поєднання старих, давно відомих істин, виникають нові. Але стережіться! Бо хибні рішення приведуть до нових помилок.

Вправа 7 «Кросворд» (час до 10 хв.)

Хід проведення

Ми пропонуємо розгадати кросворд в онлайн-сервісі «Wordwall» за покликанням: <https://wordwall.net/uk/about/template/crossword>

Методичний коментар: учні можуть працювати або індивідуально, або в парах чи в малих групах.

Відповіді до кросворду 1. Єдиноріг. 2. Шевченко. 3. Заповідник. 4. Яна. 5. Віталій. 6. Каденюк. 7. Жердина. 8. Куніс. 9. Гімнастка. 10. Руслана. 11. Атлантида. 12. Олешківська.

Учителька. Чи чули ви такий народний вислів «Слава не поляже, а про себе розкаже»? Як думаєте, що він означає? *Учні відповідають, що вчинки вчинки знаменитих людей залишаються відомими, навіть після їхньої смерті. Наводять приклади позитивних і негативних вчинків знаменитостей.*

Хочете вірте, а хочете ні, та не всі знаменитості, яких ми знаємо й любимо, прагнули слави. Якщо ви знайдете справу собі до душі, а знайшовши, щодня намагатиметесь робити її краще, то досягнення не забаряться. А досягнення говорять самі за себе. Головне робіть добро та будьте корисними і для себе, і для суспільства, а якщо побачите, що слава йде вам назустріч не минайте її. А от про тих, хто хоче слави заради самої слави, кажуть у народі інакше: «Мудрець скаржиться, що не знає людей, дурень скаржиться, що люди не знають його». А ще кажуть: «Хто людей питає, той і розум має». А це як зрозуміти? Чому навчає нас ця українська мудрість? *Учні відповідають, що потрібно постійно вчитися і не соромитися, якщо чогось не знаєш, навпаки, шукати відповіді на свої запитання.*

Учителька. Ми сьогодні згадали так багато приказок та прислів'їв. Давайте пересвідчимось, що ми їх добре запам'ятали.

Вправа 8 «Народна мудрість» (час до 10 хв.)

Хід проведення

Ми називаємо першу частину прислів'я, а учні мають його закінчити, користуючись сигнальними картками та розтлумачити його значення. Тлумачення карток: учениця чи учень, хто бажає продовжити, піднімає зелену картку. Ті, хто з відповіддю не визначилися, піднімають жовту картку. Хто не знає, як продовжити прислів'я, сигналізують червоною карткою.

Методичний коментар: також цю вправу можна відтворити завдяки онлайн-сервісу «LearningApps.org» (<https://learningapps.org/>) та дати всім ученицям і учням (в індивідуальній або парній формі роботи) виконувати її на швидкість.

Прислів'я для вправи

1. Чув дзвін, та... (не знає, звідки він).
2. Не штука — наука, а штука... (розум).
3. Навчай інших і... (сам навчишся!).
4. Хто людей питає, той і... (розум має).
5. Добре діло — утіха, як ділові... (не поміха).
6. Дивиться рідко, та густо... (бачить).
7. Кожна пташка своє... (гніздо хвалить).
8. Наука, як кажуть, в ліс не веде, а... (з лісу виводить).
9. Слава не поляже, а... (про себе розкаже).
10. Мудрець скаржиться, що не знає людей, дурень скаржиться, що... (люди не знають його).

III. Підсумковий етап

Учителька. Ми щодня засинаємо й прокидаємося в Україні. Тут я живу й працюю, а ви зростаєте, дорослішаєте й навчаєтеся. Ви здобуєте свої перші перемоги в навчанні, спорті або мистецтві, відкриваєте свої таланти для того, щоб обов'язково стати успішною особистістю. Тут ви мрієте про те, ким стати та яку професію обрати в майбутньому. Ви читаєте українські книжки або зарубіжні бестселери в українському перекладі, видані в

українських видавництвах, дивитися українське кіно й мультфільми або світові кіношедеври в українському дубляжі, чуєте українську музику по радіо, вболіваєте разом із батьками за українську збірну на Євро й за український спорт на Олімпіаді. Але, маючи все це, живучи в незалежній Україні, ми маємо пам'ятати, що живемо у здійсненій мрії. Адже Україна – це держава, вимріяна багатьма поколіннями від Шевченка до Чорновола. Проте, виявляється, жити в здійсненій мрії не означає спочивати у вічній безтурботній насолоді. Виявляється, навіть тоді, коли мрія вже справдилася, мало тільки цим пишатися, тільки радіти цьому. І за здійснену мрію все ще треба боротися, її все ще треба відбудовувати, розбудовувати й плекати день у день. І мріяти далі. Для цього й потрібні такі уроки, як цей: щоб ви не забували ані мріяти, ані діяти на благо нашої Батьківщини. А для того, щоб перевірити, як ви запам'ятали все, про що дізнались сьогодні, проведемо вікторину.

Вправа 9. Вікторина «Моя країна Україна» (час до 10 хв.)

Хід проведення

Ми пропонуємо дітям відповісти на запитання вікторини, що подані у формі тестів. Для цього пропонуємо перейти за QR-кодом або попрацювати в парах чи малих групах за дидактичними картками. Запитання вікторини розміщені в додатку І.

Методичний коментар: для того, щоб завдання було більш цікавим для учнівства, цю вправу можна створити за допомогою інтерактивних методів навчання та онлайн-сервісів, наприклад, «Kahoot!», «Learn-ingApps.org». <https://kahoot.com> <https://learningapps.org>

Вправа 10 Обговорення «Помріємо для України» (час до 5 хв.)

Хід проведення

Ми запропонували дітям висловитися й обмінятися думками щодо майбутнього України і своєї ролі в її майбутньому. Учні об'єднуються в пари (або робота організовується фронтально) й обмінюються враженнями від уроку одні з одними. Для цього ми скористалися таким планом:

На уроці мені найбільше запам'яталось...

Для мене було новим / відкриттям, що...

Про що я мрію для себе і для України?

Що я зможу зробити для втілення цих мрій?

Учителька. Діти, кожен з нас сьогодні долучається до нашої довгоочікуваної перемоги. Ви – навчаєтеся, щоб стати, в майбутньому, міцним щитом, гідним майбутнім поколінням, яке безумовно любитиме країну в якій народилися і зросли, підніматиме, понівечені московською ордою міста і села, з руїн, розвиватиме її економіку, культуру, спорт та багато інших галузей, вибудує високу високодуховну стіну з сусідом-агресором задля щасливого життя прийдешніх поколінь! Це в майбутньому! А як сьогодні ми можемо долучитися до спільної боротьби? Протягом тижня пропоную створити допис чи сторіс у соціальній мережі про план наших з вами дій щодо підтримки міцності духу ЗСУ, волонтерів, медиків. Пропоную намалювати малюнки на тему: «Якою я бачу Україну через 10 років». Світлини найкращих робіт розмістимо на сайті школи, а самі малюнки передамо відськовим на передову.

Сьогодні ми з вами, використовуючи wow-сайт, дізналися багато цікавої інформації про нашу країну, однак, я переконана, що її, насправді, набагато більше, тому пропонуйте який іще цікавий та визначний факт про нашу країну ви б додали до wow-сайту? Я опублікую це на сторінці школи, хто зі мною? Усі охочі можуть пропонувати ідеї досягнень України та позначати інста-сторінку у сторіс, і вони з'являться на wow-сайті!

Світлини найкращих учнівських малюнків на тему: «Якою я бачу Україну через 10 років» розміщено в додатку І.

Варто відзначити, що на проведених нами ранкових зустрічах, уроках, виховних заходах учні експериментального класу працювали завзято: з цікавістю та ініціативністю об'єднувалися в групи для виконання вправ, охоче виконували поставлені завдання, долучалися до обговорень, розмірковували, намагалися мислити логічно, критично й образно, уважно

вислуховували доповідачів, сміливо висловлювали власні думки і переконання. Ми відмічали, що питання громадянськості та патріотичності знаходять відгук у їхніх думках і серцях. Учні співпереживають громадянам своєї країни щодо визвольної боротьби України від російських загарбників, мріють жити в своєму домі, турбуються про власне щасливе майбутнє і успішне майбутнє своєї держави. Ціннісне ставлення молодших школярів ми відмітили до рідних і близьких. Дітям молодшого шкільного віку властиво мати тісний зв'язок з сім'єю, родиною, однак ми помітили, що в процесі та після наших занять вони почали більш уважно ставитися до почуттів і емоцій однокласників, пов'язаних з близькими, зацікавилися історією свого роду, захотіли дослідити його намалювати власний родовід у вигляді дерева.

Ці спостереження дозволили нам зробити висновок, що проведені різноманітні форми роботи спонукали формування громадянської компетентності у молодших школярів експериментальної групи, а застосування нами інноваційних засобів візуалізації, сприяло розвитку зорового мислення молодших школярів, стимулювало їхню увагу на етапі викладу нового навчального матеріалу, пожвавило навчально-пізнавальну роботу учнів (індивідуальну і групову), сприяло зв'язку теоретичного матеріалу з практичним, доповнювало демонстрацію практичних застосувань явищ, які неможливо безпосередньо спостерігати на уроках, дозволило учням молодшого шкільного віку в найбільш доступній формі систематизувати та класифікувати явища із використанням схем, таблиць, спеціально відформатованого тексту, змотивувало і підвищило інтерес до навчання, створило «ситуацію успіху».

Вдячними залишилися й учителі початкової школи для яких ми провели семінар на тему: «Метод «Скрайбінг» – яскраве подання навчального матеріалу» і майстер-клас на тему: «Інтелектуальні карти – інноваційний метод візуалізації інформації». Одні учителі зізнавалися, що про ці інноваційні методи вперше почули від нас, інші – чули, однак не наважувалися їх застосувати у професійній діяльності, окремі були раді

удосконалити навички. Загалом, усі зробили висновки, що візуалізація організовує сприйняття та спостереження учнів за реальністю, позитивно впливає на сенсорну сферу молодших школярів, розвиває їхнє сприйняття, мислення, уяву; стимулює пізнавальну та творчу активність, сприяє розвитку інтересу до навчання; сприяє узагальненню та кращому засвоєнню знань.

Підсумовуючи, зазначимо, що робота з формування громадянської компетентності має бути систематичною, послідовною і відбуватися під керівництвом педагога під час ранкових зустрічей, інтегрованого курсу «Я досліджую світ», позаурочної діяльності та наскрізно.

2.3 Визначення ефективності проведеної роботи щодо впровадження методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі

Метою заключного етапу експерименту була перевірка рівнів сформованості громадянської компетентності у молодших школярів після упровадження експериментальної методики.

У відповідності до окресленої мети нами визначено такі *завдання дослідження*:

1) виконати повторне вимірювання рівнів сформованості громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп.

2) проаналізувати динаміку змін рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за визначеними критеріями та відповідними їм показниками;

3) підтвердити або простувати сформульовану гіпотезу.

Контрольний етап експериментального дослідження проходив з використанням тих же діагностичних завдань та критеріїв оцінювання, що

застосовувалися для виявлення рівня сформованості громадянської компетентності у молодших школярів на констатувальному етапі (Додаток Г).

Як уже зазначалося, для перевірки ефективності представленої методики нами було обрано 2 групи учнів – експериментальна (ЕГ) 2-А клас та контрольна (КГ) 2-Б клас Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області.

Аналіз результатів контрольного експерименту показав значне зростання рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за усіма критеріями в експериментальній групі.

В таблиці 2.4 відображені кількісні і відсоткові показники розподілу дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності після формувального експерименту.

Таблиця 2.4.

Загальна характеристика розподілу учнів за рівнями сформованості громадянської компетентності (контрольний експеримент)

Тип класу	К-сть учнів	Рівні сформованості громадянської компетентності							
		початковий		середній		достатній		високий	
		к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
експ. 2-А	29	0	0	6	20,7	13	44,8	10	34,5
конт. 2-Б	29	8	27,6	11	37,9	8	27,6	2	6,9

Отже, як бачимо з таблиці, високий рівень сформованості громадянської компетентності молодших школярів виявлено у 34,5% учнів експериментальної та у 6,9% дітей контрольної груп, достатнього рівня сформованості громадянської компетентності досягли 44,8% молодших

школярів експериментальної і 27,6% контрольної груп, середній рівень продемонстрували 20,7% молодших школярів експериментальної та у 37,9% учнів контрольної групи, і низького рівня сформованості громадянської компетентності в учнів молодшого шкільного віку експериментальної групи не виявлено, натомість цей рівень в молодших школярів контрольної групи практично не змінився і становить 27,6%.

Порівняння відсоткових показників дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності на контрольному етапі експерименту відображено на рисунку 2.3.

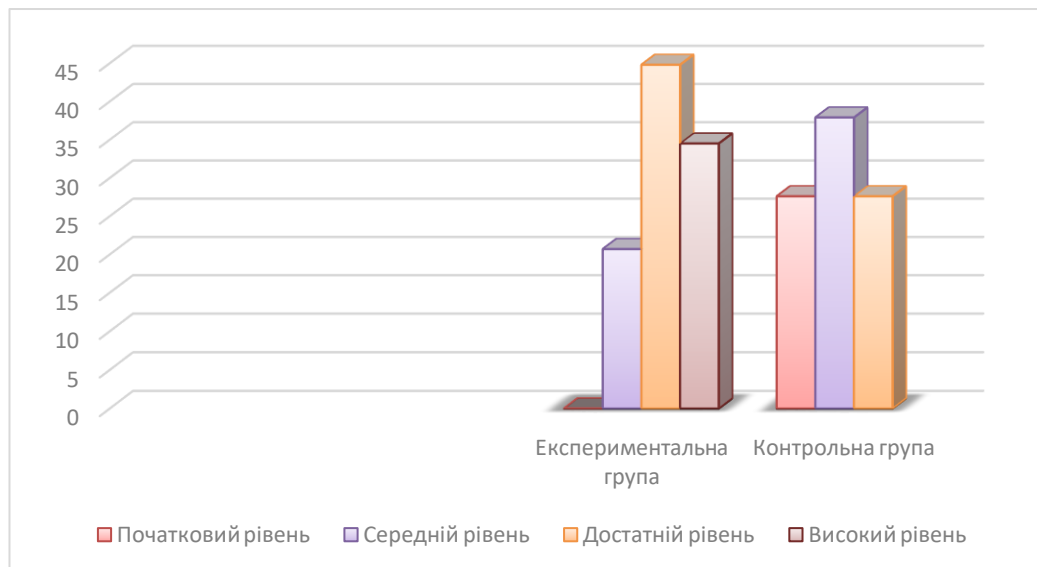

Рис.2.3. Показники розподілу дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності після формувального експерименту

Дані відображені у порівняльній таблиці контрольного експерименту, яка відображає у відсотковому відношенні зміни рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів і результативність дослідної роботи на різних етапах експерименту: констатувальному і формувальному відображені в таблиці 2.5 і рисунку 2.4.

Порівняльні показники розподілу дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності до і після формувального експерименту

Рівні	Експериментальна група			Контрольна група		
	Констатувальний етап (%)	Контрольний етап (%)	Динаміка (%)	Констатувальний етап (%)	Контрольний Етап (%)	Динаміка (%)
ВР	13,8	34,5	+ 20,7	6,9	6,9	-
ДР	31	44,8	+ 13,8	24,1	27,6	+ 3,5
СР	34,5	20,7	-13,8	38	37,9	-0,1
ПР	20,7	0	- 20,7	31	27,6	- 3,4

Як бачимо, в групі дітей, в освітній процес яких було введено запропоновану нами методику, спостерігається виражена динаміка підвищення рівня сформованості громадянської компетентності: якщо на етапі констатації лише 13,8% учнів продемонстрували високий рівень, то після формувального навчання цей показник збільшився на 20,7 %, тоді як в контрольній групі показники не змінилися. Значно зросли показники достатнього рівня сформованості громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку експериментальної групи – на 13, 8%. Натомість середній рівень громадянської компетентності в учнів експериментальної групи зменшився на 13,8%, а в контрольній – лише на 0,1%. Водночас показник низького рівня знизився в обох групах, однак в експериментальній – на 20,7%, тобто учнів з низьким рівнем громадянської компетентності в експериментальній групі не залишилося, а у контрольній лише на 3,4%.

Отже, в експериментальній групі виявлено виражену позитивну динаміку покращення рівня сформованості громадянської компетентності у молодших школярів, про що свідчить різниця між кількісними показниками, одержаними в обох групах.

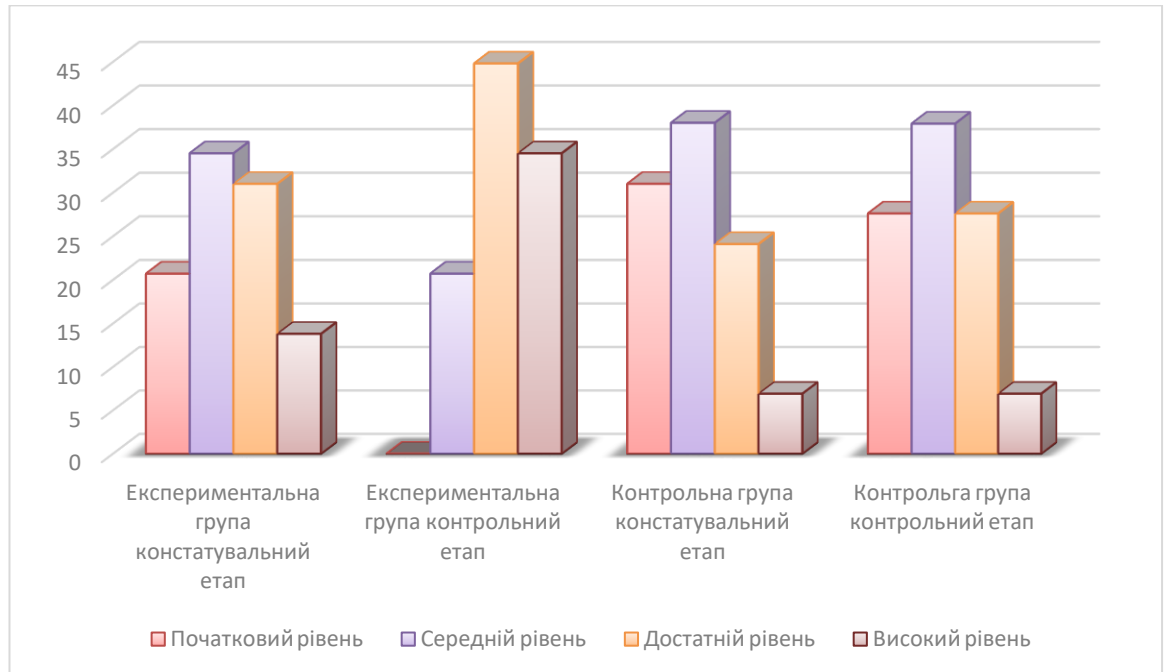

Рис.2.4. Порівняльні показники розподілу дітей молодшого шкільного віку експериментальної та контрольної груп за рівнями сформованості громадянської компетентності до і після формувального експерименту

Результати якісного аналізу одержаних даних дають підстави стверджувати, що учні експериментальної групи окрім знань про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства, розуміння змісту пам'ятних для себе та для громадян України подій, почали усвідомлювати власну гідність, цінності свободи і прав людини, своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, в них почало формуватися відповідальне ставлення до власної діяльності та діяльності інших, вміння орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, вони навчилися знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки; продемонстрували удосконалені набуті ними в дошкільному віці позитивні моделі поведінки у громадських місцях та почали опановувати нові, пов'язані із діяльністю школяра/школярки; практикували обстоювання власної думки та вчилися поважати і приймати думки інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Таким чином, одержані кількісні та якісні дані засвідчують ефективність розробленої методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі і вона може бути впроваджена в освітню систему закладу загальної середньої освіти.

Висновки до другого розділу

Результати, отримані в ході констатувального експерименту спонукали до розробки моделі формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі та впровадження методики її застосування у ході формувального експерименту.

Розроблені нами рекомендації перевірялись в експериментальних групах та порівнювалися з результатами у контрольних. Оцінка результатів (зрізи) здійснювались на початку, в середині та кінці дослідної роботи і порівнювались з аналогічними зрізами в контрольних групах.

Теоретичне обґрунтування моделі формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі, її дослідно-експериментальна апробація в умовах тривалої педагогічної практики дозволили проаналізувати результати педагогічного експерименту. Під час роботи застосовувались методи дослідження: аналіз наявного стану означеного процесу в освітньому середовищі початкової школи закладу загальної середньої освіти; тестування дітей молодшого шкільного віку; спостереження; моніторинг індивідуальних досягнень вихованців; вивчення продуктів діяльності молодших школярів. Метод спостереження носив цілеспрямований, запланований характер і проходив у природних умовах. Результати спостережень систематично відмічались.

Після формувального навчання нами було проведено контрольний експеримент, мета якого – перевірити ефективність розробленої методики

формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. Для проведення педагогічного діагностування на етапі контрольного експерименту восени 2022 року ми виявили чотири рівні загальнонавчальних навичок: високий, достатній, середній і початковий.

За результатами дослідно-експериментальної роботи на етапі констатувального експерименту стан сформованості громадянської компетентності молодших школярів відповідає переважно середньому рівню (34,5%) і у 20,7% - початковому, що засвідчує про несформованість інтересу до пізнання історичного минулого та сьогодення України, національної художньої культури; вони розуміють сутність гуманістичних національних та загальнолюдських цінностей, проте не завжди діють відповідно до цих моральних настанов, негативно ставляться, або ж зовсім не визначають своє ставлення до інших націй, народів; у своїй діяльності школярі не керуються цими гуманістичними настановами та не прагнуть розвитку власних моральних якостей, для них характерні спонукання не тільки зовнішніх розпоряджень вчителя, але й частково внутрішніх, породжених власним бажанням, тощо. Усе це підтвердило необхідність переосмислення підходів і технологій в освітньому процесі.

На етапі формувального експерименту високий рівень сформованості громадянської компетентності виявлено у 34,5% учнів експериментальної та у 6,9% дітей контрольної груп, достатній – у 44,8% молодших школярів експериментальної, і 27,6 % контрольної, середній – у 20,7% школярів експериментальної та у 37,9% учнів контрольної груп, початковий рівень продемонстрували лише учні контрольної групи – 27,6% дітей молодшого шкільного віку, а в дітей експериментальної групи початкового рівня виявлено не було.

Результати якісного і кількісного аналізів одержаних даних дають підстави стверджувати, що учні експериментальної групи почали усвідомлювати власну гідність, цінності свободи і прав людини, своєї

належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, в них почало формуватися відповідальне ставлення до власної діяльності та діяльності інших, вміння орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, вони навчилися знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки; почали опановувати нові позитивні моделі поведінки у громадських місцях, пов'язані із діяльністю школяра/школярки; практикували обстоювання власної думки та вчилися поважати і приймати думки інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Результати контрольного експерименту засвідчили виражену позитивну динаміку покращення рівня сформованості громадянської компетентності молодших школярів в освітній роцес, а саме інтегрований курс «Я досліджую світ», ранкові зустрічі, виховні заходи яких включено інноваційні засоби візуалізації за розробленою нами методикою.

ВИСНОВКИ

Під час проведеного дослідження, спрямованого на удосконалення освітнього процесу в початковій школі та підвищення якості громадянської компетентності молодших школярів інноваційними засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ», ми дійшли наступних висновків.

Аналіз стану розробленості проблеми у літературних джерелах в історичному та сучасному аспектах засвідчує, що ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній думці. Чимало науковців і практиків зробили вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянської освіти і виховання дітей та молоді, формування у них національної самосвідомості, у висвітлення сутності громадянськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ їх формування.

Таким чином, сучасні вітчизняні дослідники під громадянською компетентністю розуміють здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність є однією з ключових компетентностей особистості (вміння вчитися, соціальна, загальнокультурна, здоров'язбережувальна, ІКТ-, підприємницька, ключові компетентності), що сьогодні визначені як орієнтири розвитку української освіти і як результат громадянської освіти.

Відтак, на основі аналізу теоретичних напрацювань у галузі громадянської освіти, громадянської компетенції та громадянської компетентності ми погоджуємося із таким визначенням громадянської компетентності людини: **громадянська компетентність** – це інтегративна якість особистості, що дозволяє їй усвідомлено, відповідально і ефективно користуватися громадянськими правами і свободами, виконувати обов'язки громадянина, займати активну громадянську позицію, поділяти цінності демократичного суспільства, бути патріотом своєї Батьківщини, шанобливо

ставитися до народів і культур інших країн.

Таким чином, ми з'ясували, що учень молодшого шкільного віку, з високим рівнем громадянської компетентності знає про національні та загальнолюдські цінності, про державу, закони, права людини, права та обов'язки людини, громадянина, про правила спілкування з однолітками та дорослими і норми поведінки у різних ситуаціях, включаючи спілкування в сім'ї; уміє спілкуватися з однолітками та дорослими, колективно обговорювати проблеми, робити свідомий вибір, брати участь у колективній діяльності сім'ї та класу, ухваленні колективних рішень, залучатися до суспільно корисної діяльності, висловлювати і пояснювати власну точку зору; виявляє в поведінці та оцінках повагу прав людини, до закону, прагнення до справедливості, чесність, відповідальність, визнання та сприйняття багатоманітності, патріотизм, повагу до національної історії, культури, мови, традицій.

Ми переконалися, від того як організований процес навчання залежить якість освіти. Національна система освіти намагається зберегти кращі національні надбання в організації освітнього процесу та вивчити, взяти на озброєння найкращий іноземний досвід, який переконує, що навчальний матеріал, який візуалізується, сприймається учнями молодшого шкільного віку краще. Засіб візуалізації – це сукупність матеріальних засобів педагогічної роботи, що сприяє оснащенню освітнього процесу з метою його вдосконалення, підвищення ефективності та якості навчання молодших школярів. Наявність та якість цих засобів візуалізації є важливим фактором створення оптимальних умов для формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку та реалізації завдань Нової української школи в «Громадянській та історичній» освітній галузі, а уроки «Я досліджую світ» дають широкі можливості для використання найрізноманітніших інноваційних форм і засобів навчання молодших школярів.

Початком нашої дослідно-експериментальної роботи став констатувальний етап експерименту, який ми проводили навесні 2022 року. Виходячи з мети нашого дослідження – науково-теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі, нами було визначено мету констатувального експерименту – здійснити педагогічний аналіз стану сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку, проаналізувати кількісні і якісні показники діагностики.

У відповідності до визначеної мети, завданнями констатувального експерименту були наступні:

- вивчити особливості методики формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- виокремити та обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку;
- провести комплексну діагностику з метою виявлення рівнів громадянської компетентності молодших школярів віку за окресленими критеріями та показниками;
- порівняти діагностичні дані щодо рівнів сформованості громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку у кожному класі.

Експериментальною базою дослідження було обрано другі класи Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області. Було визначено експериментальний 2-А клас – 29 учнів, контрольний 2-Б – 29 учнів. Методика педагогічної діагностики на етапі констатувального дослідження не відрізнялася у двох початкових класах закладу загальної середньої освіти.

Мета формувального етапу педагогічного експерименту полягала в тому, щоб перевірити організаційно-педагогічні умови та модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. Формувальний етап педагогічного експерименту тривав під час виробничої практики, навесні та восени 2022 року. На базі експериментального 2-А класу Глиннівського ліцею Березівської сільської ради Сарненського району Рівненської області, втілювалася розроблена модель методики формування громадянської компетентності засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі.

Завдання формувального етапу експериментальної діяльності:

- за результатами констатувального етапу експерименту сформувати експериментальну та контрольну групи дітей молодшого шкільного віку;
- поетапно впровадити в педагогічний процес закладу загальної середньої освіти розроблену авторську модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- реалізувати гіпотетично визначені педагогічні умови ефективного формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- впровадити у ході дослідно-експериментальної роботи комплекс діагностичних авторських методик для визначення рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі;
- оптимізувати вплив інноваційного освітнього середовища Нової української школи на процес формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» та позанавчальній діяльності у новій українській школі.

Спроектована модель методики формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі (рис. 2.2) складається з блоків: *мотиваційно-цільового* (реалізує мету – поетапне формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі); *теоретико-методологічного* (ґрунтується на сучасних наукових підходах, концептуальних положеннях та принципах формування громадянської компетентності учнів молодшого шкільного віку); *проектувального* (формування громадянської компетентності молодших школярів як мета освітнього процесу визначає його зміст та організацію; формування громадянської компетентності відбувається в контексті опанування інтегрованого курсу «Я досліджую світ» та активної участі молодших школярів у позанавчальній діяльності; громадянська компетентність, її властивості та якості визначають успішність духовного розвитку особистості учня молодшого шкільного віку та освітнього процесу, зокрема засвоєння громадянських знань та умінь, підготовки підґрунтя для формування таких важливих компетентностей учня, як соціальної та особистісної), *формувального* (форми, методи, засоби, інноваційні технології); *діагностично-результативного* (характеризує контролюючу функцію досліджуваного процесу, структурні компоненти, рівні та критерії сформованості громадянської компетентності у молодших школярів).

Контрольний етап експериментального дослідження проходив з використанням тих же діагностичних завдань та критеріїв оцінювання, що застосовувалися для виявлення рівня сформованості громадянської компетентності у молодших школярів на констатувальному етапі. Аналіз результатів контрольного експерименту показав значне зростання рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів за усіма критеріями в експериментальній групі.

Як бачимо, в групі дітей, в освітній процес яких було введено запропоновану нами методику, спостерігається виражена динаміка підвищення рівня сформованості громадянської компетентності: якщо на етапі констатації лише 13,8% учнів продемонстрували високий рівень, то після формувального навчання цей показник збільшився на 20,7 %, тоді як в контрольній групі показники не змінилися. Значно зросли показники достатнього рівня сформованості громадянської компетентності у дітей молодшого шкільного віку експериментальної групи – на 13,8%. Натомість середній рівень громадянської компетентності в учнів експериментальної групи зменшився на 13,8%, а в контрольній – лише на 0,1%. Водночас показник низького рівня знизився в обох групах, однак в експериментальній – на 20,7%, тобто учнів з низьким рівнем громадянської компетентності в експериментальній групі не залишилося, а у контрольній лише на 3,4%.

Результати якісного аналізу одержаних даних дають підстави стверджувати, що учні експериментальної групи окрім знань про сучасність і минуле своєї родини, місцевої громади, Батьківщини, людства, розуміння змісту пам'ятних для себе та для громадян України подій, почали усвідомлювати власну гідність, цінності свободи і прав людини, своєї належності до родини, місцевої та шкільної громад, українського народу, в них почало формуватися відповідальне ставлення до власної діяльності та діяльності інших, уміння орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, вони навчилися знаходити та опрацьовувати доступну для себе суспільну інформацію, пояснювати її зміст та передавати породжені нею враження і думки; продемонстрували удосконалені набуті ними в дошкільному віці позитивні моделі поведінки у громадських місцях та почали опановувати нові, пов'язані із діяльністю школяра/школярки; практикували обстоювання власної думки та вчилися поважати і приймати думки інших, вирізняти вияви нерівності, несправедливості та дискримінації.

Таким чином, одержані кількісні та якісні дані засвідчують ефективність розробленої методики формування громадянської

компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі і вона може бути впроваджена в освітню систему закладу загальної середньої освіти. Мету дослідження досягнуто, висунуту, на початку роботи, гіпотезу підтверджено.

Проведене дослідження не вичерпує проблему удосконалення освітнього процесу початкової школи, а саме формування громадянської компетентності молодших школярів на основі використання інноваційних освітніх технологій. Подальші наукові розвідки в цій царині можуть ставити питання щодо критеріїв оцінювання й рівнів сформованості громадянської компетентності молодших школярів, формування громадянської компетентності учнів початкової школи з особливими освітніми потребами, впровадження в практику шкіл, ефективних методів і форм громадянської освіти тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні завдання громадянської освіти в Україні: резолюція науково-практичної конференції на тему: «Формування громадянських цінностей учнівської молоді засобами суспільних дисциплін». URL: www.novadoba.org.ua.
2. Бабанский Ю. К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. Ташкент: Укитувчи, 1990. 229 с.
3. Бібік Н. М. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти. *Початкова школа*. 2010. № 9. С. 1-4.
4. Бібік Н. М. Переваги і ризики запровадження компетентнісного підходу в шкільній освіті. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 1. С. 47-58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2015
5. Б'юзен Тоні. Мапа думок. Докладний посібник із вивчення і застосування найпотужнішого інструмента в світі. Львів : Видавництво Старого Лева, 2021. 224 с.
6. Васянович Г. П. Методологія педагогіки й педагогічна інноватика. *Модернізація вищої освіти у контексті євроінтеграційних процесів* : зб. наук. праць учасників Всеукр. методолог. семінару з міжнародною участю. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. С. 3-6.
7. Вашуленко М. С., Бібік Н. М., Кочіна Л. П. Інтеграція змісту з навчання грамоти, математики та ознайомлення з навколишнім середовищем у початковій школі. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 1 (26). С. 16-20.
8. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал. Полтава: Полтавський вісник, 1994. с. 191.
9. Виховуємо людину і громадянина: навч.-метод. посіб. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 2006. 127 с.
10. Вчимося обирати: Інформаційно-методичні матеріали на допомогу вчителю. Львів: НВФ «Українські технології», 2006. 124 с.

11. Гонтаровська Н. Б. Освітнє середовище як фактор розвитку особистості дитини : монографія. Київ : Вид-во РВА «Дніпро-VAL», 2010. 623 с.
12. Громадянин – Держава – Громадянське виховання. Антологія / Упорядники М. А. Рогозін, О.В. Сухомлинська. Донецьк, 2001. С.213.
13. Громадянська освіта: методичний посібник для вчителя. Київ : Видавництво Етна-1, 2008. 194 с.
14. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58875/>.
15. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. Київ: Видавництво Етна1, 2008. 174 с.
16. Давидюк М. С. Формування громадянської компетентності молодших школярів засобами візуалізації на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі. *Актуальні проблеми оптимізації освітнього процесу національної школи в умовах воєнного часу : інклюзивне навчання, інновації освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти*: Збірник тез виступів учасників Регіонального науково-методичного семінару (м. Рівне, 19 травня 2022 року) / за ред. О. О. Красовської, О. А. Хом'як. ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука». Рівне: МЕНУ імені академіка Степана Дем'янчука, 2022. С. 34-37.
17. Державний стандарт початкової загальної освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 20.04.2011 р. № 462. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF>.
18. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Постанова Кабінету міністрів України від 03.11.1993 р. . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text>
19. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології. 3-тє видання, виправлене («Академвидав»). Київ, 2015. 304 с.

20. Дмитренко К. А. Звичайні форми роботи – новий підхід: розвиваємо ключові компетентності : метод. посіб. / К. А. Дмитренко, М. В. Коновалова, О. П. Семиволос, С. В. Бекетова. Харків : ВГ «Основа», 2018. 119 [1] с.
21. Доміна В.В. Формування громадянської компетентності молодших школярів у контексті національно-патріотичного виховання: методичний посібник. Хмельницький: ХГПА, 2014. 132 с.
22. Дубасенюк О. А. Інновації в освіті: інтеграція науки і практики. *Інновації в освіті: інтеграція науки і практики* : зб. наук. - метод. праць / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 12-28.
23. Експертна оцінка проекту Концепції громадянської освіти та виховання в Україні. URL: http://centromonitor.com.ua/_p=1279.html.
24. Жук Ю. О. Роль засобів навчання у формуванні навчального середовища. *Нові технології навчання* : наук.-метод. зб. Київ : ІЗМН, 1998. № 22. С. 106-112.
25. Зубцова Ю. Є. Формування патріотичних якостей молодших школярів у взаємодії школи та сім'ї. Авторф. дис... канд.пед.наук.-13.00.07 теорія і методика виховання. К., 2012. 21 с.
26. Калініна Л.М., Носкова М.В. Google-сервіси для вчителя. Перші кроки новачка: Навчальний посібник. Львів, ЗУКЦ, 2013. 182 с.
27. Кіндрат І. Використання інтелект-карт у плануванні та організації освітнього процесу. *Нова пед. думка*. 2012. № 4. С. 153-156.
28. Колесник І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявленим. *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 135-156.
29. Компетентісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / Н. М. Бібік, Л. С. Ващенко, О. І. Локшина, О. В. Овчарук, Л. І. Паращенко, О. І. Пометун, О. Я. Савченко, С. Є. Трубочова. Київ : Вид-во «К.І.С», 2004. 112 с.
30. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР),

1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

31. Концепція громадянського виховання. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 2000. № 22. С. 7-20.

32. Концепція національно-патріотичного виховання в системі України. URL: <http://surl.li/kzem>

33. Концепція «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>

34. Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років : Проект / Стратегічна дорадча група «Освіта»; МОН України. URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797/>

35. Кошелєв О.Л., Грицай С.М., Інноваційні технології навчання молодших школярів у контексті реформи початкової освіти. *Молодий вчений*. № 9.2 (49.2), вересень, 2017 р. С. 5-15.

36. Красовська О. О., Веремчук А.П., Хом'як О. А. Діагностика ціннісно-естетичного компоненту професійної готовності майбутніх учителів початкової школи до навчання інтегрованих курсів «Я досліджую світ» та «Мистецтво» в умовах Нової української школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, (2021). 83-91.

37. Красовська О. О., Сойко І. М., Хом'як О. А. Стратегії педагогіки партнерства в педагогічній деонтології Василя Сухомлинського. *Інноваційна педагогіка*. Фаховий науковий журнал. Випуск № 45, ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 25-28.

38. Красовська О. О., Міськова Н.М., Сойко І.М., Хом'як О. А. Формування діяльнісно-технологічної готовності майбутнього вчителя до навчання освітніх галузей державного стандарту початкової школи. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»): журнал. 2022. № 7(12) 2022. С. 195-209.

39. Красовська О. О., Міськова Н.М., Сойко І.М., Хом'як О. А. Технології підготовки майбутніх учителів початкової школи до застосування проєктного навчання. *Інноваційна педагогіка*. Фаховий науковий журнал. Випуск № 49, Том 1. ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 138-143.

40. Кремень В. І. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ : «Педагогічна думка», 2008. 311 с.

41. Кучер О. А. Формування громадянської компетентності учнів профільних класів засобами варіативних суспільствознавчих предметів : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (історія та суспільствознавчі дисципліни)». Київ, 2014. 252 с.

42. Малафіїк І.В. Дидактика новітньої школи: Навчальний посібник Київ: Видавничий Дім «Слово», 2014. 632 с.

43. Мистецтво жити в громаді: Навчально-методичний посібник з громадянської освіти та виховання учнівської молоді. Львів: НФВ «Українські технології», 2005.

44. Молодь діє: Навчально-методичний посібник з громадянської освіти // Авт. колектив: П. Вербицька, О. Войтенко. та ін. *Доба*. 2007. № 1-2. С. 1-64.

45. Навчальні програми для 1-4 класів. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli>

46. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології: Навчальний посібник. Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2000. 368 с.

47. Наказ МОН України № 283 від 23.03.2018 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо організації освітнього простору Нової української школи». URL: <https://imzo.gov.ua/2018/03/25/nakaz-mon-vid-23-03-2018-283-pro-zatverdzhennya-metodychnyh-rekomendatsij-schodo-orhanizatsiji-osvitnoho-prostoru-novoji-ukrainskoji-shkoly>

48. Національна доктрина розвитку освіти. *Освіта України*. 2002. № 33. С. 4–6.
49. Нова українська школа : основи Стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.
50. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <http://surl.li/raie>
51. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za red. N. M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
52. Овчарук О.В. Компетентності як ключ до оновлення змісту освіти. *Стратегія реформування освіти в Україні*. Київ: К.І.С., 2003. С. 68–75.
53. Овчарук О. В. Характеристики освіти для демократичного громадянства : європейський контекст. Пост методика. 2013 (3). URL: <http://lib.iitta.gov.ua/1103/?refresh>.
54. Павленко Н. О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів до використання інтерактивних педагогічних технологій : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 25 с.
55. Паламарчук В. Від творчої особистості – до нових технологій навчання. Київ, 2001. №8. С. 2-3.
56. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченко. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
57. Педагогічні ідеї Жан-Жака Руссо. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-504.html>.
58. Педагогічна теорія Йогана Фрідріха Гербарта. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-504.html>
59. Педагогічна система А. Дістервега. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-text-504.html>.
60. Педагогічні ідеї Песталоцці. Праці Песталоцці. URL: <https://gazette.com.ua/edu/pedagogichni-ideji-pestalotstsi-pratsi-pestalotstsi.html>.

61. Позднякова Т. Є. Візуалізація та структурування інформації за допомогою ментальних карт на уроках біології: [науково-методичний посібник]. Рівне: РОІППО, 2018. 50 с.

62. Позняк С. Семантика громадянської освіти. *Шлях освіти*. 2006. № 1. С. 22-27.

63. Пометун О., Дем'янчук О., Ігнатова І., Костюк І., Мазак А., Кендзьор П. Ми – громадяни України: Навчальний посібник з громадянської освіти для 9 (10) кл. серед. загальноосвіт. навч. закладів. Львів: НВФ «Українські технології», 2003. 256 с.

64. Пометун О. І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / [За заг. ред. О. В. Овчарук]*. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.

65. Пометун О. Теоретичні засади формування громадянської компетентності учнівської молоді. *Управління школою*. 2005. № 8 (92).

66. Пометун О. І., Комар О. А. Підготовка вчителів початкових класів: інтерактивні технології і ВНЗ. Умань : РВЦ «Софія», 2007. 65 с.

67. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.

68. Пометун О., Середяк Л., Сущенко І. та ін. Управління школою, що змінюється. *Порадник сучасного директора*. Тернопіль: Вид-во «Астон», 2005. 192 с.

69. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. № 23. С. 18-20.

70. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності старшокласників засобами різних предметів. URL: www.civiced.org.ua.

71. Приходько Н. Г. Технологія mind mapping у викладанні іноземних мов. зб.наук.-метод.конф. 2014. с. 37-39.

72. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді / І. Бех, К. Чорна // *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. № 12-13. С. 26-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gasuk_2015_12-13_25

73. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

74. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років. URL: <http://mon.gov.ua/ua/pr-viddil/1312/1390288033/1414672797>.

75. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18.12.2006 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_975.

76. Ремех Т.О. Сутність і структура громадянської компетентності учня нової української школи. *Український педагогічний журнал*. 2018. № 2, С. 34-41.

77. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 710-р від 03.10.2018 р. «Про затвердження Концепції розвитку громадянської освіти в Україні». URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-konceptsiyi-rozvitku-gromadyanskoyi-osviti-v-ukrayini>

78. Система Шаталова і ринкова школа. URL: <http://www.psih.pp.ua/sistema-shatalova-i-rinkova-shkola-praktichna-pedagogika.html>.

79. Смагіна Т. М. Формування громадянської компетентності учнів у процесі навчання правознавства : дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання». Київ, 2007. 267 с.

80. Сокол І. М. Веб 2.0. Сайти, блоги, фотосервіси, карти знань. Київ : Шк. світ, 2011. 128 с

81. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 4. С. 20-25.

82. Терещенко Н. В. Інтелект-карти – сучасні інноваційні соціальні технології навчання в системі освіти. *Функціональна економіка. Вчені записки*. № 14. 2012. С. 139- 145.

83. Типові освітні програми для закладів загальної середньої освіти 1-2 класи. Київ : Видавничий дім «Освіта», 2018. 240 с.

84. Уайт П. Громадянські чесноти і шкільна освіта: виховання громадян демократичного суспільства. Київ: Вища школа, 2002. 118 с.

85. Український педагогічний словник за ред. С. Гончареко. URL: <http://surl.li/fbpvo>

86. Формування громадянської компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог нових державних освітніх стандартів / укладач Степанова Н. М. Черкаси, 2014. 44 с.

87. Хом'як О.А. Ціннісні підходи педагогіки партнерства в реалізації концепції НУШ. *Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Рівне, 28 квітня 2022 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2022. С. 122-124.

88. Хом'як О.А., Давидюк М. С. Сучасна інтерпретація ідей Василя Сухомлинського в контексті формування громадянської компетентності молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». Педагогічний поступ: збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Нова українська школа: теорія та практика» (Луцьк, 17-18 листопада 2022 р.) / За заг. ред. проф. Пріми Р. М. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2022. С. 175-178.

89. Хом'як О.А., Шмалюх О.О. Вплив STEM-технологій на розвиток особистості молодшого школяра в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». *Тенденції сучасної підготовки майбутніх учителів початкової школи* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (6-7 жовт. 2022 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т початкової освіти [та ін.] ; [голов. ред. О. А. Комар ; редкол.: О. В. Кравчук, Т. Я. Грітченко, О. В. Лоюк [та ін.] ; відп. за вип. Б. А. Якимчук]. – Умань, 2022. С. 185-188.

90. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / І. В. Андрусенко,

Н. В.Котелянець, О. В.Агєєва. Київ: Грамота, 2019.

91. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / Н. Бібик, Г. Бондарчук. Харків: Ранок, 2019.

92. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / М. Вашуленко, Г. Ломаковська, Т. Єресько; Й. Ривкінд, Г. Проценко. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2019.

93. Я досліджую світ: підручник інтегрованого курсу для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О. В. Волощенко, О. П. Козак, Г. С. Остапенко. Київ: Світич, 2019.

ДОДАТКИ

**Типова освітня програма початкової освіти першого циклу
навчання для 1-2 класів.**

Громадянська та історична освітня галузь

Результати навчання і пропонований зміст 1 – 2 класи (скорочено)

Обов'язкові результати навчання	Очікувані результати навчання
1	2
1. Змістова лінія «Я – Людина»	
Встановлює послідовність подій (раніше/пізніше, до/після, давно/недавно); пояснює, як і чому люди визначають час	Учень / учениця: - <i>пояснює</i> (спираючись на власний досвід і думки старших), навіщо людині знати точний час; бути пунктуальним / -ою у школі й удома [2 ПО 1-1.1-1]
Розповідає про себе, свою родину та інших осіб	Учень / учениця: - <i>розповідає</i> про літературні персонажі / історичні постаті, на яких хотів би / хотіла б бути схожою [2 ПО 1-4.2-1]; - <i>складає перелік чеснот / рис характеру, якими володіє літературний персонаж чи історична постать</i> [2 ПО 1-4.2-2]; - <i>пояснює</i> , що можна, а чого не можна розповідати про себе незнайомим людям, <i>добирає приклади</i> на користь свого твердження [2 ПО 1-4.2-3]
Пропонований зміст	
<p>Я – Людина. Що означає бути Людиною. Моє ім'я, звідки воно взялося (<i>право на ім'я</i>). Моє зовнішнє та внутрішнє «Я» (<i>фізичні ознаки, почуття, думки</i>). Я – неповторний / неповторна.</p> <p>Я – особистість. Досліджую свої можливості. Виявляю мої вподобання. Аналізую свої звички. Визначаю свої знання та вміння. Описую мій характер (<i>окремі риси, на вибір учня / учениці</i>). Мій особистий простір (<i>спрощено</i>).</p> <p>Зі мною змінюється мій світ. Як я расту. Що я пам'ятаю. Навіщо я пізнаю. Чому я дію. Про що я мрію. Кола спілкування.</p> <p>Я – дитина Чи діти відрізняються від дорослих? Що означає «бути дорослим»? Які у людей є бажання і потреби. Навіщо я навчаюся. Чого хоче кожна людина (<i>віднаходимо спільні та</i></p>	

<i>індивідуальні цінності</i>	
2. Змістова лінія «Я серед людей»	
1	2
<p>Пояснює свої обов'язки в сім'ї, школі; дотримується правил поведінки, що засвідчують повагу до інших осіб; звертається за допомогою до старших у разі, коли його або інших осіб ображають</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>переконує</i> у важливості поваги до інших, спираючись на власний досвід і доступні джерела (почуте, прочитане) [2 ГІО 2-6.2-1]; - <i>пояснює</i>, до кого можна звернутися по допомогу, якщо когось ображають або принижують [2 ГІО 2-6.2-2]; - <i>обстоює думку</i>, що не треба замовчувати негідної поведінки інших [2 ГІО 2-6.2-3]
<p>Розпізнає вчинки і слова, які можуть підтримати або образити; поважає різноманітність, справедливо ставиться до інших осіб</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>моделює</i> ситуації / грає рольові ігри, у яких підтримує та підбадьорює інших [2 ГІО 2-6.3-1]; - розпізнає ситуації (із казок, оповідань, власного досвіду), у яких хтось зазнав образ, пояснює, як діяти в таких ситуаціях [2 ГІО 2-6.3-2]; - <i>встановлює</i>, що, попри неповторність кожного, всі люди рівні, бо вони – люди [2 ГІО 2-6.3-3]; - <i>висловлює припущення</i>, чому люди стають товаришами, однодумцями, друзями / опонентами, супротивниками, ворогами [2 ГІО 2-6.3-4]
<p>Збирає інформацію та розповідає про свою родину, однокласників, Україну; пояснює, що означає бути членом родини, громади, класу; долучається до родинних і національних традицій, пояснює їх значення для себе</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>пояснює</i>, які почуття пов'язують його / її з близькими людьми, <i>висловлює</i> припущення про те, чим вони зумовлені [2 ГІО 2-7.1-1]; - <i>описує</i> узвичаєні правила життя своєї сім'ї / класу, пояснює їхнє значення для себе [2 ГІО 2-7.1-2]; - <i>описує й обмірковує</i> свої права й обов'язки в сім'ї, класі [2 ГІО 2-7.1-3]
<p>Досліджує об'єкти загального користування у своїй місцевості; дотримується правил поведінки під час гри, прогулянки і відпочинку</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>дотримується</i> встановлених в освоєному громадському просторі (у школі, парку, на дитячому майданчику тощо) правил [2 ГІО 2-2.3-1]; - <i>пояснює</i>, чому потрібно дотримуватися встановлених

	правил [2 ГІО 2-2.3-2]
Розрізняє теперішнє, минуле і майбутнє (було — є — буде)	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>встановлює</i>, чим його / її дитинство відрізняється від дитинства старших родичів [2 ГІО 2-1.3-1]; - <i>описую різницю</i> між дитинством сучасних дітей та у минулому (одяг, іграшки, заняття тощо) [2 ГІО 2-1.3-2]; - <i>пояснює</i>, що життя кожного покоління відрізняється від життя іншого [2 ГІО 2-1.3-3]; - <i>зауважує і виокремлює</i> зміни, які відбулися у його / її правах (напр., звичаї в школі колись і тепер) [2 ГІО 2-1.3-4]
Пояснює, де може знайти потрібну інформацію; виявляє основний зміст джерела інформації; розпитує старших людей про минуле	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>формулює</i> запитання до батьків, інших родичів про історію родини і <i>передає</i> в різних формах цю інформацію [2 ГІО 2-3.1-1]; - розпитує старших людей про минуле [2 ГІО 2-3.1-2]
Пропонований зміст	
<p>Я і родина. Що поєднує родину? Скільки нас у родині: склад, роль та місце кожного. Право дитини на життя в родині, любов та піклування. Обов'язки батьків щодо дітей. Обов'язки дітей у сім'ї. Неправомірність насильства батьків (опікунів) над дітьми і одне до одного. Сироти та «діти вулиці»: хто вони?</p> <p>Мій рід. Схема роду. Покоління. Предки і нащадки. Дитинство наших предків. Про що розповідає родові прізвище. Родинні свята і традиції. Родинні реліквії. Якого я роду: зв'язок поколінь.</p> <p>Моє близьке оточення. Хто мені друг / подруга, а хто приятель /-ка? Чому довіряють друзі/ подрузі: приклади щирості, розуміння та підтримки у стосунках. Як виникає приязнь: приклади привітного ставлення, відкритого спілкування, взаємоповаги.</p> <p>Люди навколо мене. Чим та як люди об'єднані у суспільстві. Що можна дізнатися, не знайомлячись: навчальне дослідження (людина у формі, школяр, спеціаліст, який надає послуги, українець тощо). Як сприймати тих, кого не знаєш? (Спрощено про багатоманітність людського суспільства, толерантність, свободу та гідність людини.)</p> <p>Я у громадському просторі. Приватний простір і громадські місця: у чому відмінність. Правила поведінки у громадських місцях, які я відвідую (у крамниці, парку, на дитячому майданчику тощо).</p> <p>Людина у світі правил. Які існують правила? Чому люди дотримуються правил. Правила</p>	

доброчинності. Люди – різні, але всі ми – рівні. Види дискримінації (на прикладах). Негідні (аморальні) вчинки. Як протидіяти негідним учинкам?	
3. Змістова лінія «Моя культурна спадщина»	
1	2
Встановлює послідовність подій (раніше/пізніше, до/після, давно/недавно); пояснює, як і чому люди визначають час	Учень / учениця: - <i>встановлює</i> , спираючись на власний досвід і думки старших, коли відбувалися відомі історичні події та жили визначні особи (раніше / пізніше, до / після, давно / недавно) [2 ГІО 3-1.1-2]
Досліджує об'єкти загального користування у своїй місцевості; дотримується правил поведінки під час гри, прогулянки і відпочинку	Учень / учениця: - <i>довідується</i> (із легенд, від старших людей) про походження місцевих назв населених пунктів і географічних об'єктів [2 ГІО 3-2.3-3]; - <i>пояснює</i> потребу дотримання правил у громадських місцях та під час спільних заходів, протидіє (залучаючи дорослих) їх порушенню [2 ГІО 3-2.3-4]
Збирає інформацію та розповідає про свою родину, однокласників, Україну; пояснює, що означає бути членом родини, громади, класу; долучається до родинних і національних традицій, пояснює їх значення для себе	Учень / учениця: - <i>долучається</i> до підтримання родинних і шкільних традицій, <i>бере участь</i> у громадських урочистостях тощо; <i>пояснює</i> їхнє значення для себе [2 ГІО 3-7.1-4]; - <i>виготовляє</i> доступні атрибути до свят та урочистостей [2 ГІО 3-7.1-5]; - <i>бере участь</i> у мистецьких (наприклад, театральних) акціях [2 ГІО 3-7.1-6]
Пропонований зміст	
<p>Спадок відомих українців. Суспільне визнання: розмова про те, як його здобувають. Меморіальні образи України. Хто такі герої (<i>на прикладах із національної історії</i>)? Вшанування героїв і жертв: обговорення правил поведінки. Мої герої та їхні вчинки (<i>персонажі книжок, мультфільмів, кінофільмів, батьки, інші родичі, знайомі</i>).</p> <p>Визначні події. Події – результат людської діяльності. Як події стають визначними. Як мої близькі пам'ятають визначні події? День, коли відзначають подію. Наші шкільні (класні) свята. Дні пам'яті та пам'ятники (у близькому довкіллі).</p> <p>Мій спадок. Про що розповідають нам пам'ятки природи та культури? Пам'ятки культури рідної місцевості. Про що може повідомити назва?</p>	
4. Змістова лінія «Моя шкільна та місцева громади»	

1	2
<p>Домовляється з однокласниками про добродесні правила взаємодії, дотримується досягнутих домовленостей, пояснює, чому це важливо</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>виробляє</i> (з однокласниками) добродесні правила взаємодії, <i>переконує</i>, що вони потрібні [2 ГІО 4-8.1-1]; - <i>дотримується</i> домовленостей [2 ГІО 4-8.1-2]; - <i>добирає приклади</i> із власного досвіду, які свідчать про його / її відповідальне ставлення до обов'язків як члена шкільної та місцевої громад [2 ГІО 4-8.1-3]
<p>Розповідає про свої успіхи, успіхи класу, своєї родини; розповідає про свої проблеми, обирає варіанти їх розв'язання; долучається до корисних справ у родині, класі, школі</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>обговорює</i> проблеми класу, які його / її турбують, обирає один із варіантів їх розв'язання [2 ГІО 4-8.2-1]; - <i>з'ясовує</i>, що він / вона може робити для однокласників, шкільної спільноти; робить відповідні пропозиції на зборах класу [2 ГІО 4-8.2-2]
<p>Пропонований зміст</p> <p>Шкільна громада. Громада і гурт: спільне та відмінне (<i>спрощено</i>). Мої права у школі. Добродесність. Обов'язки учня перед шкільною громадою. Самоврядні органи класної громади: повноваження і відповідальність. Вироблення правил співпраці у класі.</p> <p>Місцева громада. Походження назви населеного пункту, розташування, славні події з життя громади. Відомі земляки. Громадська активність (<i>на прикладах</i>)</p>	
<p>5. Змістова лінія «Ми – громадяни України. Ми – європейці»</p>	
1	2
<p>Розповідає про Україну як про свою Батьківщину, розпізнає державні символи України, шанобливо ставиться до них</p>	<p>Учень / учениця:</p> <ul style="list-style-type: none"> - <i>представляє</i> загальні відомості про Україну [2 ГІО 5-8.3-1]; - <i>розпитує</i> дорослих (родичів) про сучасне громадське життя та минуле України [2 ГІО 5-8.3-2]; - <i>розпізнає</i> державні символи України, <i>шанобливо ставиться</i> до них [2 ГІО 5-8.3-3]; - <i>розповідає</i> про державний прапор України, її герб [2 ГІО 5-8.3-4]; - <i>співає</i> державний гімн України [2 ГІО 5-8.3-5]; - <i>розповідає</i> про День Незалежності України і традиції його святкування в родині / громаді / країні [2 ГІО 5-8.3-6]

	<p>б);</p> <p>- <i>розповідає</i> про найважливіші державні свята України [2 ГІО 5-8.3-7];</p> <p>- <i>дотримується</i> встановлених <i>правил</i> поведінки під час проведення державних свят [2 ГІО 5-8.3-8]</p>
<p style="text-align: center;">Пропонований зміст</p> <p>Моя Батьківщина. Що таке Батьківщина? Атрибути Української держави: назва, прапор, герб, гімн, столиця, офіційна державна мова, валюта. День Незалежності України. Найважливіші державні свята. День захисника України. Конституція України (<i>спрощено</i>).</p> <p>Україна: сторінки історії. Захисники Батьківщини (сучасні українські воїни (зокрема «кіборги» Донецького аеропорту, Герої України та ін.), герої Другої світової війни, козаки та ін.). Історичні особистості України: приклади патріотизму та людяності особи.</p> <p>Україна – європейська держава. Україна та її сусіди (<i>оглядово</i>)</p>	

Аналіз підручників з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»

Колективом авторів І. Андрусенко, В. Вдовенко, Н. Котелянець, О. Агеєвою підготовлено підручник інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (у двох частинах) для 1 і 2 класів закладів загальної середньої освіти. Навчальний зміст розробленого інтегрованого курсу поєднує природничу, громадянську, історичну, здоров'язбережувальну, соціальну, технологічну освітні галузі. Ідеї новоствореного підручника полягають в інтегрованому підході внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків, які сприятимуть формуванню ключових і предметних компетентностей. Побудований на принципах інтеграції, критичного мислення, педагогіки партнерства. У ньому розкривається безмежний простір для творчості здобувачів початкової освіти. Автори стверджують, що матеріал, уміщений у підручнику, сприятиме розвитку особистості учнів, формуванню соціальних, громадянських, екологічних і здоров'язбережувальних моделей поведінки. Підручник розроблений відповідно до Типової освітньої програми (проекту НУШ – 1, колективу авторів під науковим керівництвом О. Савченко) [55].

Підручник розроблений авторським колективом О. Волощенко, О. Козак, Г. Остапенко став одним з переможців конкурсного відбору підручників. Цей сучасний підручник, орієнтований на дитину, а не на вчителя. Створений членами авторського колективу розробників Типової освітньої програми під керівництвом Р. Шияна, підручник гармонійно інтегрує освітні галузі: мовно-літературну, математичну, природничу, технологічну, інформатичну, соціальну і здоров'язбережувальну, громадянську та історичну, а також мистецьку. Окрім комплекту робочих зошитів для учнів, навчально-методичне забезпечення до підручника «Я досліджую світ» складається з методичних рекомендацій для вчителя,

розробок інтегрованих днів, електронних додатків (інтерактивних версій сюжетних картин та коміксів), розвивальних онлайн-ігор тощо [58].

Бібік Надія Михайлівна і Бондарчук Галина Павлівна є авторами навчально-методичного комплексу: підручників з інтегрованого курсу «Я досліджую світ» (у 2 частинах), робочих зошитів (у 2 частинах), методичного посібника для вчителя та календарно-тематичного плану. Підручник відповідає типовій освітній програмі, розробленій під керівництвом О. Савченко (НУШ-1), у якій: чітко окреслено очікувані результати на завершення кожного класу; вони є діагностичними, їх можна виміряти; визначено зміст, на якому ці результати можна досягнути; пропонований зміст відповідає пізнавальним можливостям дітей; надається свобода вчителю у виборі прийомів і технологій навчання. Підручник інтегрує освітні галузі: громадянська та історична освіта, соціальна та здоров'язберезувальна, природнича. Зміст інших галузей використовується як міжпредметна основа для застосування набутого учнями досвіду в життєвих ситуаціях. Компетентністний підхід – ключова ознака презентації змісту, процесу і результатів навчання в підручнику. Це передбачає не лише достатній обсяг інформації про об'єкт пізнання, його якість (знання конкретних фактів, правил), але й забезпечення пізнавальної активності, вияву інтересу, надання переваги знанням, які можна здобути самостійно, розвиток умінь діяти, застосовувати набутий досвід у нових ситуаціях [56].

Анкетування учителів початкової школи щодо їхньої готовності до використання інноваційних технологій формування громадянської компетентності в учнів початкової школи

Шановні учителі початкової школи, звертаємося до вас з проханням взяти участь в опитуванні щодо застосування інноваційних технологій в освітньому процесі Нової української школи. Пропонуємо обрати один варіант відповіді: «Так», «Ні» або «Частково».

1. Чи маєте Ви необхідні теоретичні знання про інноваційні технології формування громадянської компетентності учнів у початковій школі?
2. Чи можете практично застосовувати їх на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі?
3. Чи володієте діалоговими технологіями формування громадянської компетентності учнів у початковій школі?
4. Чи володієте ігровими технологіями на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі?
5. Чи спроможні використовувати структурно-логічні технології (засоби візуалізації навчального матеріалу) на уроках «Я досліджую світ» у початковій школі?
6. Чи використовуєте інформаційно-комп'ютерні технології: при проведенні уроків «Я досліджую світ» на практиці?
7. Чи практикуєте використання тренінгових технологій з метою формування громадянської компетентності у молодших школярів?
8. Чи маєте труднощі із застосуванням інтеграційних технологій при викладанні курсу «Я досліджую світ»?

Дякуємо за участь!

Діагностичні роботи з «Я досліджую світ»

Робота 1

Державні символи України

Прізвище ім'я по батькові учня

Клас

Дата

Питання №1

1. Державний прапор України має ... колір.

- А) жовто – синій
- Б) синьо – жовтий
- В) синій
- Г) жовтий

Питання №2

Золотий тризуб на синьому тлі – це...

- А) Гімн
- Б) Герб
- В) Прапор

Питання №3

Яка мова є державною мовою України?

- А) російська та українська
- Б) українська
- В) англійська

Питання №4

Обери малюнки, на яких зображено народні символи України:

Робота 2**Анкета****Сформованість знань про Україну**

1. Як називається наша країна і люди, що проживають в нашій країні?

2. Які символи держави ти знаєш?

3. Які традиційні свята відзначаються в нашій країні?

4. Яка твоя рідна мова?

5. Яка столиця нашої країни?

6. З яких кольорів складається прапор нашої держави?

7. Яку назву мала козацька держава, створена за дніпровськими порогами?

8. Який із найдревніших знаків є малим гербом України?

9. Автор слів гімну України.

10. Яка назва гімну України.

11. Як називалась перша слов'янська держава?

12. Як називається основний закон України?

13. Як звали сестру Кия, Щека, Хорива?

14. Які кольори державного прапора України?

15. Назвіть найбільшу святиню українського народу в музичній символіці.

16. Назвіть велике зібрання творів Т. Шевченка.

17. Назвіть композитора, який поклав вірші Чубинського, що стали гімном, на музику?

18. Що означає слово «козак»?

19. Доповни речення. Україна – _____, _____, _____ держава. Главою нашої держави є _____. Основний закон нашої держави є _____. Виконання

законів забезпечують _____ і _____. Народ обирає депутатів до _____.

Слова для довідок: Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, суверенна, демократична, правова, Конституція, Уряд.

20. Коли народилася молода держава Україна?

- а) 24 серпня 1992 року;
- б) 28 червня 1991 року;
- в) 24 серпня 1991 року.

Робота 3

Методика «Емоційна емпатія» (за І. Бехом)

Інструкція. У твердженнях у разі згоди поряд із номером поставте «+», у разі незгоди – знак «-».

Тест опитувальника

1. Якщо оточуючі знервовані, я зазвичай залишаюся спокійним.
2. Я втрачаю душевну рівновагу, якщо оточуючі чимось пригнічені.
3. Я рідко беру близько до серця проблеми моїх друзів.
4. Чужий сміх зазвичай передається й мені.
5. Я можу залишатися спокійним, навіть якщо всі навколо мене хвилюються.
6. Я засмучуюся, якщо бачу людину, яка плаче.
7. Коли друзі починають говорити про свої неприємності, я переводжу розмову на іншу тему.
8. Мені важко зрозуміти, чому дрібниці можуть так сильно засмучувати людей.
9. Якщо я бачу, що у когось із близьких погано на душі, то зазвичай не розпитую.

Опрацювання результатів і висновки.

По 1 балу нараховують за відповіді «так» на твердження 2, 4, 6 та за відповіді «ні» на твердження 1, 3, 5, 7, 8, 9.

Якщо опитуваний набрав 7-9 балів – у нього виражена емоційна чутливість до переживання інших людей, якщо від 4 до 6 – середній рівень

емпатії, якщо від 0 до 3 балів – емоційна емпатія низька або не виражена зовсім.

Робота 4

Анкета «Визначна Україна»

1. Я знаю такі визначні місця України

2. Я знаю таких відомих людей України:

Художники _____

Композитори _____

Вчені _____

Письменники _____

Поети _____

Співаки _____

1. Я знаю такі музеї свого міста (області):

Робота 5

Діагностична робота з ЯДС «Люди – багатство країни»

Дата _____ Прізвище,
ім'я _____

1. Серед усіх цінностей людини найважливішою є:

А здоров'я

Б безпека

В життя

2. Якості людини, за якими вона відрізняється від решти людей - ...

А чесність

Б унікальність

В милосердя

3. Напишіть, які риси характеру допомагають стати людині успішною:

4. Як запобігти небезпечним ситуаціям?

- А передбачати наслідки
- Б переходити дорогу в місці, де завгодно
- В дотримуватись правил безпеки

5. Що таке мораль?

- А розказувати іншому, як не слід поводитись
- Б правила поведінки, прийняті в суспільстві
- В допомога в складних ситуаціях.

6. Назви права дитини, які ти знаєш.

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

7. З'єднай номер з назвою екстреної служби

Пожежна

поліція

служба газу

швидка допомога

8. Продовж речення.

Якщо ви загубилися, то... _____

9. Відповідальність за правопорушення за законами України настає із:

- А 16 років
- Б 14 років
- В 18 років

10. Який внесок у захист природи ви зробили особисто, разом з класом, родиною?

Робота 6

Тестові і творчі завдання для перевірки рівня знань молодших школярів з основ громадянської освіти

1. **Обери рядок, у якому правильно визначено, що слово «сім'я» (родина) це –**
 А група близьких людей
 Б групи близьких родичів
 В тато і мама
2. **Обери рядок, у якому вказано, що вислів *лад у домі* це –**
 А кожен сам на сам
 Б всім у сім'ї погано
 В добробут і затишок
3. **Обери рядок, у якому є тільки привітання:**
 А «Бувай!», «До зустрічі!», «До побачення!»
 Б «Привіт!», «Здоров!», «Добрий день!»
 В «Щасливо!», «Добридень!», «Будьте здорові!»
4. **Обери рядок, у якому визначено поради «мешканців чемного міста»**
 А не хвались, не лайся, не ображай
 Б задавайся, бийся, хвались
 В вигукуй, обманюй, вихваляйся
5. **Обери рядок, у якому правильно визначено, що поведінка – це:**
 А вміння поводитись як ти хочеш
 Б вміння поводитись відповідно до прийнятих правил
 В вміння поводитись до прийнятих звичаїв
6. **Прочитай і правильно з'єднай народні мудрості**
 - Праця людину підносить, а злого уникай.
 - Усе добре переймай, а лінощі псують.
 - Хто чисте сумління має, те старим поженеш.
 - Що молодим посієш, той спокійно спати лягає.
7. **Прочитай уважно запитання. Відшукай і закресли зайві слова у рядку-помічнику.**
 – Чого мене навчають у школі?
 Читати, писати, мислити, битися, вигукувати, малювати, співати, підказувати, трудитись, рахувати, смітити, прибирати, брати чужі речі без дозволу.
8. **Подумай і склади три основні правила школяра. Запиши їх.**
 1. _____
 2. _____
 3. _____
9. **Обери рядок, у якому зазначено, що слід розмовляти *тихо і спокійно***
 А на спортивному майданчику
 Б на галявині
 В у бібліотеці
10. **Обери рядок, у якому визначено спосіб як *зберегти друга***

- А посміхатись, ображати і критикувати
 Б глузувати, зневажати і повчати
 В поважати, допомагати і піклуватися

11. Обери рядки з правильними тлумаченнями про *ввічливість*

- А уміння відповідати криком на прохання
 Б ознака добре вихованої людини
 В ознака погано вихованої людини
 Г уміння привітно поводитися з іншою людиною

12. Обери малюнки, на яких показано ознаку *вихованої людини*

13. Поясни і запиши значення слова *щедрість*

14. Добери і запиши слово, близьке за значенням до слова

Ощадливість - _____

15. Обери рядок, у якому речення набуде правильного змісту

Людина має творити ...

- А зло
 Б добро
 В байдужість

16. Обери рядки, у яких бути делікатним означає

- А без дозволу розглядати вміст сумок
 Б не втручатися в чужі справи
 В поважати життя інших людей
 Г ходити без запрошення по кімнатах

17. Заверши і допиши речення

Люди не люблять і не шанують тих, хто говорить _____

18. Подумай:

– Чому не можна брати чужі речі?

Склади 3 - 4 речення і запиши своє міркування:

Речення записуй коротко і грамотно.

19. Обери рядок, у якому визначено правильне завершення речення

Група людей, об'єднаних спільною історією, культурою, законами і виробництвом – це:

- А колектив
- Б суспільство
- В родина

20. Обери рядок, у якому вказано столицю України

- А Львів
- Б Харків
- В Київ

21. Обери малюнки, на яких зображено головні символи держави

22. Обери рядок, у якому є закінчення речення

Збирають, вивчають і зберігають пам'ятки культури, колекції, старовинні речі

- А на складах
- Б у музеях
- В в приміщеннях

23. Уважно прочитай і підкресли видатних козацьких гетьманів

Данило Галицький, Михайло Вишневецький, Микола Лисенко, Петро Сагайдачний, Іван Франко, Богдан Хмельницький, Самійло Кішка.

24. Обери рядок, у якому правильно вказано, що Світязь – це

- А місто
- Б замок
- В озеро

25. Обери рядок, у якому правильно вказано великий промисловий центр України

- А Львів
- Б Харків
- В Київ

26. Обери рядок, у якому правильно зазначено, що відомий український винахідник Ігор Сікорський сконструював

А кондиціонер

Б літак

В вертоліт

27. Обери рядок, у якому вказано найголовніший документ нашої держави

А Червона книга України

Б Гімн України

В Конституція України

28. Обери рядок, з правильним завершенням визначення
Документ, у якому викладено важливі правила, обов'язкові для всіх людей –

А Закон

Б Декларація

В Статус

29. Обери рядок, у якому вказано, хто прийняв Декларацію прав дитини

А Дитячі громадські організації України

Б Організація Об'єднаних Націй

В Організація «Союз матерів»

30. Обери малюнки, на яких зображено порушення прав дитини

31. Обери рядок, у якому визначено правильне завершення речення

Зумисне пошкодження чужого майна, речей, підробка документів – це

А наслідки

Б злочини

В крадіжки

32. Обери рядок, з правильним завершенням народної мудрості

Чисто там, де

А не сміять

Б прибирають

В не проживають

33. **Обери рядок, у якому зазначено, що отримати пораду, захистити свої інтереси і права можна**

А у вчителя та друга

Б в адвоката та юриста

В у мами і тата

34. **Подумай і склади три основних правила про свої права у школі. Запиши їх.**

1. _____

2. _____

3. _____

35. **Обери рядок, у якому вказана найбільша з європейських країн**

А Франція

Б Іспанія

В Україна

36. **Обери рядок, у якому вказана центральна вулиця Києва**

А Хорєвиця

Б Хрещатик

В Щекавиця

37. **Обери рядок, у якому вказане державне свято, яке відзначає весь український народ**

А День прав людини

Б День незалежності України

В День української писемності та мови

38. **Обери рядок, у якому вказано Міжнародний день захисту дітей**

А 1 січня

Б 1 вересня

В 1 червня

39. **Доповни і закінчи речення:**

Кожен народ має свої _____ і _____.

40. **Розглянь уважно малюнки. Під кожним малюнком підпиши, яке свято відзначає український народ**

РАНКОВА ЗУСТРІЧ «ДЕ Я ПРОЖИВАЮ?»

Привітайтеся з учнями. Попросіть їх «ланцюжком» розповісти, де вони проживають.

Ви можете для прикладу запропонувати модель власної відповіді (наприклад: «Я проживаю в Україні, у селі Глинне, на бульварі Шевченка, 40»), подати “казкову” модель, представивши театрального персонажа, напр., ляльку лелеки («Я – Лелека, живу у гнізді на стовпі, що біля лісу / біля річки») чи дочекатися відповідей учнів, які вони сформулюють самостійно без запропонованого зразка.

Важливо створити приємну і доброзичливу атмосферу початку дня, вислухати кожну дитину, навіть ту, яка, розгубившись, не пам’ятатиме місця свого проживання (тоді на допомогу їй прийде вже згаданий Лелека й підкаже) і зробити висновок про те, що власний дім – найрідніший і найзатишніший, бо з ним у нас пов’язані теплі моменти нашого життя.

Розгляньте хмару слів:

Продовження речення «Батьківщина – це ...»

Підготуйте навчальні ресурси: малюнки чи фотографії краєвидів, визначних постатей або невідомих людей, ілюстрації символів України (калина, Тризуб, козак тощо, три-чотири ілюстрації на особу).

Об’єднайте дітей у групи по 4 особи. Покладіть на стіл кошик / коробку з різними ілюстраціями, пов’язаними з поняттям «Батьківщина». Попросіть, щоби діти обрали з кошика по кілька ілюстрацій, які їм до вподоби.

На допомогу знову покличте Лелеку. Він обере, наприклад, краєвид гір і скаже:

«Для мене Батьківщина – це гори і сонце, що сідає за гори. А для тебе, Марійко?»

«Для мене Батьківщина – це річка Буг і цей зелений берег, куди я ходжу гуляти з батьками». А для тебе, Максиме?

«Для мене Батьківщина – це Тарас Шевченко, український поет».

«Для мене Батьківщина – це синьо-жовтий прапор».

Тема: «Моя Україна – квітучий диво-сад»

Мета: поглибити знання учнів про нашу країну; формувати національну свідомість школярів; удосконалювати навички згуртованості при роботі в парах і групах; розвивати пізнавальні інтереси, уяву, фантазію; виховувати любов до Батьківщини, шанобливе ставлення до символів, повагу до її історичного минулого і сучасного.

Обладнання: моток пряжі, ілюстрації України, ноутбук, завдання для груп, пелюстки, малюнки жучків і краплинок, мікрофон, пазли для картини.

Хід ранкової зустрічі

I. Вітання

Візьмемося за руки
Та станемо у коло.
Радість та усмішки
Хай сяють навколо.

– Діти, давайте ми з вами привітаємося .

Гра «Побажання»

(Учні кидають моток пряжі, говорячи один одному побажання)

II. Обмін інформацією

1. Гра «Асоціативний куш»

– Діти, давайте ми з вами скажемо, що для вас Україна?

– Які слова близькі за значенням ми з вами можемо дібрати до слова Україна?

– Україна – це історія народу, що протягом віків боровся за свою свободу і незалежність. Українська мрія - єдність, свобода і незалежність. Основа державності, якої споконвіку намагалися позбавити цю прекрасну частину земель всі її так звані сусіди прикриваючись «високими» інтересами, час від часу набувала цілком ясні обриси.

2. Вікторина «Чи знаєш ти свою країну?»

(Учитель демонструє хмару слів):

* Назва нашої держави? (Україна)

* Столиця України? (Київ)

* Основні кольори нашої прапору? (Синій і жовтий)

* Назвіть державні символи України. (Герб, Гімн, Прапор України)

* Назвати рослини - символи України. (Верба і калина)

* Назвати обереги українського народу. (Віночок, рушник)

* Ім'я найвідомішого українського поета. (Тарас)

- *Яка велика річка протікає на Україні? (*Дніпро*)
- * Частина світу, в якій знаходиться наша Батьківщина. (*Європа*)
- * З чим українці зустрічають гостей? (*З хлібом - сіллю*)
- * Без чого не обходиться жодне свято Великодня? (*Без Паски і крашанок*)
- *Як називається символ, який українки одягають на голову? (*Вінок*)
- *Яка улюблена страва українців? (*Сало, борщ, вареники*)

3. Перегляд відеоролику про Україну

<https://www.youtube.com/watch?v=wLAFM1W31mc>

III. Групове завдання

1. Завдання в групах

Прочитайте уважно завдання для кожної групи.

1. Напишіть на великих пелюстках, якими потрібно бути людьми, щоб Україна процвітала.
2. Напишіть на зображеннях жучків дії людей, що шкодять розвитку України.
3. Напишіть на краплинках те, що допоможе розквітнути Україні.
(*Учні презентують свою роботу. На дошці з'являється: квітка, біля квітки – жучки, цілющі краплинки, сердечка*).

2. Гра «Карлики і велетні»

Ця гра на увагу для молодших школярів. Що грають, 10—15 чоловік, будуються в ряд або утворюють півколо в декількох кроках від керівника.

Ведучий називає великі предмети або тварин, наприклад: «будинок», «слон», «жираф» і т.д. Хлоп'ята піднімаються на носочки і тягнуться вгору, показуючи їх розмір. Якщо ж названі, наприклад, «шишка», «мишка», «голка» і т. д., всі учасники сідають і опускають руки. Хто помилиться — робить крок вперед, при повторній помилці вибуває з гри.

Ведучий не тільки голосно називає предмети, але і сам виконує рухи. Перевіряючи увагу тих, що грають, він навмисно «поміляється». Ті, хто погано слухає і лише дивиться, що він показує, незабаром вибувають з гри. Гра триває 2-3 хвилини, потім відзначають найуважніших.

3. Гра «Мікрофон»

Уявіть, що до нас у клас приїхав хлопчик разом з батьками з іншої країни. Він не знає про нашу Україну! Розкажіть йому про Батьківщину, покажіть ті місця України, де ви побували. Кореспондент бере інтерв'ю в учнів.

IV. Щоденні новини

- Діти, а яка зараз у нас пора року?
- Яке сьогодні число, місяць та день тижня?
- Давайте переглянемо з вами новини сьогоднішнього дня.

Складання карти України з пазлів (частинок карти)

Рефлексія

(Діти оцінюють настрій свій на кінець заняття та прикріплюють прищепочку до малюнка, який відповідає настрою)

Тема: «Народні обереги»

Мета: розширити знання учнів про символи та народні обереги; розвивати бажання вивчати історичне минуле, культуру, звичаї та традиції українського народу; виховувати любов та пошану до народних звичаїв та традицій, України.

Обладнання: українські обереги, картки, ноутбук, стрічки, квіти для віночків, мішкови́на, лікарські рослини, прикраси, віничок.

Хід ранкової зустрічі

I. Вітання

Другу руку простягни,
Посмішку усім пошли.

Добрий ранок!

Добрий день!

Нашу зустріч розпочнем!

(Діти вітаються рукоштовпанням та дарують посмішку)

II. Обмін інформацією

Там, де місто й гамору багато,
Де нема пташиних голосів,
Хочеться в сільську маленьку хату,
До старих, як вічність, образів.
Хай шумить метелиця, як вепра,
Хай стежки засипле снігопад –
Дивна святість рідного вертепу
Збереже у час різдвяних свят.
А коли розквітне Україна,
І прийде Великдень, як завжди,
Будуть явір, верби і калина,
Будуть дзвони церкви й крапанки.
Влітку перший хліб буде, як свято,
Теж пахучий. Також оберіг.
І старенька, наче вічність, хата
Усміхнеться шибками до всіх.
Рушники, напевне, часом шиті,
Крапелька свяченої води,
І, неначе з золота відлиті,
Вічні українські образи.

– Найбільш упізнаваним символом українського народу – є **вишивка**. Це не тільки майстерне творіння, а й скарбниця вірувань, звичаїв та прагнень. Вишивка – це молитва без слів. Наша вишита сорочка стала національною святинєю, символізує і несе в собі духовне багатство, високу мудрість, і традиційний зв'язок, який не переривається на протязі багатьох століть. Вона передавалася з роду в рід, береглася як найбільша сімейна реліквія.

1). Вишитий рушник – був символом доріг, які доводилося пройти людині у своєму житті. Кожен візерунок був особливим та щось означав. Рушник на столі – це давній звичай, ним люди виявляють пошану. Ще одним народним символом був : **2). Віночок**. Український віночок, який плели дівчата втілює молодість, кохання, по ньому говорили можна визначити долю людини. До цього віночка вплітали різноманітні квіти. Всього у вінку можна було нарахувати понад 12 різних квіток, кожна з яких щось символізувала. Хочу вам нагадати, що в нас з вами є ще один з найважливіших символів оберегів – це хліб. Він посідає найпочесніше місце. Хліб супроводжує нас на протязі всього життя, від народження до самої смерті.

– Які народні символи-обереги існують ще, ви дізнаєтеся, коли попрацюєте в групах

III. Групове завдання

1. Опрацювання карток в групах та обмін інформацією

(Калина, верба, колискова пісня, ікона)

2. Гра «Знайди кінцівку».

Ваше завдання скласти прислів'я про вербу з поданих слів і словосполучень.

Завдання:

Де ростуть верби,

там чисті джерела води.

Верба, як трава лугова:

ти її покоси, а вона знову

виросте.

Зігнувся, як

верба над водою.

Така правда,

як на вербі груші.

Верболіз

б'є до сліз.

Зацвіла верба -

прийшла весна.

3. Гра «Склади віночок»

4. Перегляд відео про символи

<https://www.youtube.com/watch?v=ts7kQPWC7tQ>

5. Виготовлення оберегу «Віник»

IV. Щоденні новини

День рушника — неофіційне свято, що відзначається щороку 25 травня прихильниками книжок Дугласа Адамса. У цей день поціновувачі «Путівника Галактикою» носять із собою рушник.

Розгляд парад рушничків

Тема: «Сім чудес України»

Мета: розповісти дітям про сім чудес України; розвинути творчі здібності та уяву дітей, підвищувати їх культурний рівень; виховувати зацікавленість, любов до України.

Обладнання: пазли для картинок, ребуси, картки, синьо-жовті стрічки, ноутбук.

Хід ранкової зустрічі

I. Вітання

- Доброго ранку! —

Ми друзям бажаєм.

- Доброго ранку! —

Всіх друзів вітаєм.

Доброго ранку

тобі і мені.

Щирі слова

нехай линуть рясні.

- Доброго ранку, _____ (ім'я дитини)!

- Доброго ранку, _____!

(Під час привітання потискують руки товаришеві, який поруч.)

II. Обмін інформацією

– Тема нашого сьогоднішнього заняття «Сім чудес України», на якому ми з вами дізнаємося дуже багато цікавого. Наша Україна – найкраща. А якими особливими місцями ми повинні гордитися, ми зараз з вами дізнаємося, поринувши у мандрівку.

Зараз мандруючи з вами, ми будемо по черзі знайомитися з «7 Чудесами України».

III. Групове завдання

1. «Загадки»

Для того, щоб дізнатися, яке чудо перше, вам потрібно відгадати загадки.

Ми родились у долині,
У білесенькій хатині,
Коло вишень і калини.
За хатиною садок
І зелений моріжок,
Там багато є квіток.
Під горбом ставочок сяє,
Різна рибонька гуляє,
Качка з дітьми пропливає.
Як же зветься гарний край,
Де за ставом степ і гай

Пишно квітнуть, наче рай?

(Україна)

У вінку зеленолистім,
У червоному намисті,
Видивляється у воду

(Калина)

На свою хорошу вроду.
В мене є великий хист:
Я співаю, як артист.
Спів той радісний усюди

(Соловей)

Дуже люблять слухать люди.

Сплелися у коло
Усі квіточки з поля.
Барвисті, душисті,
В стрічках шовковистих.

І кличе в танок

Український...

(Вінок)

Говорить доріжка —
 Два вишитих кінця:
 «Умий своє личко,
 Щоб грязюка зійшла,
 Щоб мене не забруднити,

Треба вчасно лице мити».

(Рушник)

– Молодці, ви гарно справилися з цим завданням. І перше чудо України – Києво-Печерська Лавра. Це найбільший монастир, заснований у 1051 році монахом Антонієм та Феодосієм. Назва лаври «Печерська» походить від слова «печери», бо саме у печерах на її території оселялись перші монахи. Частими відвідувачами печерного монастиря були князь Ізяслав, син Київського князя Ярослава Мудрого та київська знать, яка жертвувала кошти на будівництво наземного храму та келій.

2. Складання пазлів

– Наступний нашим завданням буде скласти картину з пазлів та відгадати, що це за місто.

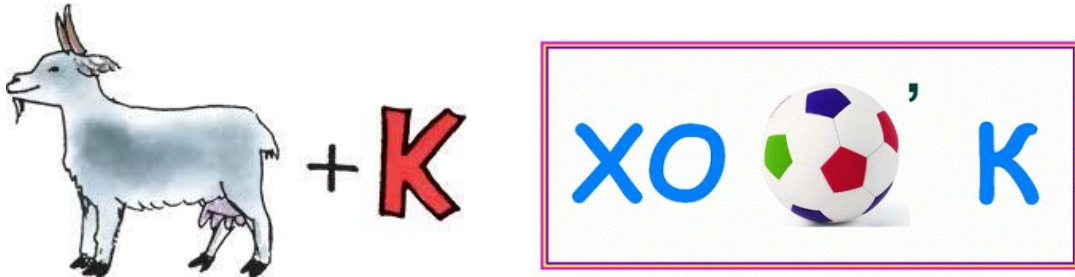
– Добре, ви справилися і з цим завданням. Тому наступним чудом світу є місто Кам'янець-Подільський. Національний історико-архітектурний заповідник „Кам'янець” є одним із найстаріших на території України. Загальна площа заповідника сягає 121 га та налічує майже 200 пам'яток архітектури. Неабиякий інтерес викликає і унікальний Замковий міст, що сполучає Старе місто із Замковим комплексом.

3. Гра «Ерудит»

– Подождуємо далі і наступним завданням буде скласти якомога більше слів зі слова *ШІСТНАДЦЯТИПОВЕРХОВИЙ*

– Молодці. Наступне чудо України, яким ми можемо пишатися, тому що це відноситься до нашої Черкащини – є дендропарк «Софіївка». Можливо хтось з вас уже там бував, але хто ні, то я вам рекомендую побувати, тому що там справді дуже гарно. Його площа майже 180 га на узбіччі старовинного міста Умань Черкаської області. Дивовижні пейзажі, екзотичні рослини, античні скульптури, водойми, каскади, фонтани, кам'яні гроти – все це гармонійно поєднується і створює неповторну атмосферу казки. Цей шедевр вражає відвідувачів своєю красою вже понад 210 років.

4. Ребуси

– Наступний чудом України – є Софія Київська. Найвеличнішою спорудою Національного заповідника „Софія Київська” є Софійський собор – всесвітньо відома пам’ятка архітектури.

5. Гра «Вірю-невірю»

1. Олені дуже люблять їсти банани.
2. Одна волосина може витримати вагу до 3 кг.
3. У слона є коліна.
4. Тварина з найбільшим мозком по відношенню до тіла – мурашка.
5. Квітка може з’їсти муху.

– Наступне чудо України Херсонес Таврійський. Херсонес Таврійський – таку назву носило місто, засноване давньогрецькими колоністами понад дві з половиною тисячі років тому на південному заході Кримського півострова. Місто дійсно було розташоване на невеличкому півострові поміж двох бухт. Територія Херсонеса досліджується археологами уже 180 років.

6. Гра «Зайве слово»

Парта, книга, ручка, м’яч
Морква, гарбуз, огірок, яблуко

– 6 наше наступне чудо острів Хортиця. Яка це тільки краса! Острів Хортиця – найбільший острів на Дніпрі.

7. Плетіння браслета з синьо-жовтих стрічок

– 7 чудо нашої держави – Хотинська фортеця. Хотинська фортеця – свідок численних війн та баталій. У Хотинській фортеці проводилися зйомки багатьох художніх фільмів

IV. Щоденні новини

<https://www.youtube.com/watch?v=hbCWPIJhTmA>

Розгляд книги про дендропарк «Софіївка»

**Конспект уроку з інтегрованого курсу «Я досліджую світ»
«МОЯ РОДИНА»**

Тема: Моя родина

Мета: Формувати поняття «родина», «рід» бажання берегти родинні зв'язки, сприяти усвідомленню про сім'ю, родину як осередок любові, взаємодопомоги та відповідальності; вчити учнів складати родовідне дерево; розвивати пізнавальний інтерес до дослідження історії свого роду; виховувати шанобливе ставлення до батьків та своїх родичів.

Обладнання: комп'ютер; картки із зображенням сім'ї; кросворд; казка «Золота куля»; картки із прислів'ями; зображення родовідного дерева; пісня «Моя сім'я»; підручник «Я досліджую світ».

№ з/п	Приклади навчальної діяльності	Очікувані результати учіння	Індекс конкретного очікуваного результату
I.	Ранкова зустріч. Привітання. Новини дня	З увагою сприймає усні репліки учителя й однокласників й доречно реагує на усну інформацію в діалозі Сприймає монологічне висловлення (казку, вірш, розповідь про події з життя або про спостереження за чимось /кимось) для наведення аналогічних прикладів з власного досвіду Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри Пояснює, які почуття пов'язують його / її з близькими людьми, висловлює припущення про те, чим вони зумовлені	МОВ МОВ СЗО ГЮ
II.	Кросворд «Ми – одна родина»	Розвиває навички письма Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри Відображає відповіді на запитання за допомогою спеціальних знаків і символів Малює графічними матеріалами, фарбами	МОВ СЗО СЗО МИО
III.	Тематичне малювання «Портрет сім'ї»	Малює графічними матеріалами, фарбами Уживає відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо)	МИО МОВ
IV.	Інтерактивна вправа	Ставиться з повагою до інших осіб, їхнього походження	СЗО

	«Асоціативний куц»	Обґрунтовує свої вподобання Розмірковує якими рисами володіє сім'я.	МОВ ГЮ
V.	Читання та обговорення казки «Золота куля»	Сприймає монологічне висловлення казки, розповідь про події з життя або проспостереження за чимось /кимось/) з метою відповіді на запропоновані запитання Відтворює репліки персонажів з казок Пояснює функції та значення батьків для кожної людини	МОВ МОВ СЗО
VI.	Обговорення проблемного запитання «Що людині дає сім'я?»	Висловлює свою думку з приводу почутого або побаченого (тема тижня) Розповідає про власні почуття та емоції (про спостереження за чимось / кимось) Об'єднується з іншими дітьми у групу для навчання та гри	МОВ МОВ СЗО
VII.	Гра «Збери листочки». Лічба	Відображає відповіді на запитання за допомогою спеціальних знаків і символів Знаходить необхідні (суттєві) дані для виконання завдання Лічить за правилами лічби об'єкти навколишнього світу	СЗО МАО
VIII.	Робота з прислів'ями. Записування у «Щоденник вражень»	Записує тексти з 5-6 речень. З увагою сприймає усні репліки учителя й однокласників й доречно реагує на усну інформацію в діалозі Складає ціле із запропонованих частин Уживає відповідну до ситуації спілкування лексику і несловесні засоби (жести, міміка тощо)	МОВ ІФО МОВ
IX.	Вивчення і виконання пісні «Моя сім'я»	Співає дитячі пісні у відповідному настрої, характері. Пояснює важливість сім'ї	МІО СЗО
X.	Рефлексія.	Формулює запитання до батьків, інших родичів про історію родини	ГЮ

ХІД УРОКУ

I. Ранкова зустріч

1. Привітання

Любі хлопчики й дівчатка!

Ви – маленькі янголятка!

Добрий день, мої рідненькі,
поговорим спокійненько.

Ми сімейка невеличка

Усі друзі, я і ти.

Привітаємось, щоб личка

Всі усмішками цвіли

– Діти ,а ви любите свою сім'ю?Чому?

Діти вітаються таким чином:

– Я, люблю свою сім'ю тому,що в ній мені затишно.А ти?...

Додаток 1

(повідомлення теми заняття, звернення уваги дітей на плакат «Сім'я»)

Запитання для учнів

– Що тут зображено? (Сім'я)

– Як ви здогадалися що це сім'я?

– З кого складається сім'я?

Отже,сьогодні ми спробуємо з'ясувати значення та зміст відомих вам слів: сім'я, родина, рід

Бесіда з дітьми про особливих людей у їхньому житті – маму, тата, братиків, сестричок, бабусь та дідусів, про те, як у родині всі гуртом розв'язують проблеми, допомагають одне одному,поділяють турботи й радості. Разом поміркуйте про те, як треба ставитись до рідних.

– З кого складається ваша сім'я? Робота в групах.

– Розгляньте хмари слів:

Отже, сім'я складається з мами, тата, дітей. Можна ще сказати так: з батьків та дітей.

- А у ваших мам і татусів теж є батьки. Як ви їх називаєте?
- Але ваші бабусі і дідусі теж колись були маленькими. І у них теж були свої батьки. А ви знаєте, як повинні їх називати? (прабабусі і прадідусі).
- А у них теж були батьки – ваші прапрабабусі і прапрадідусі. Отже, всі, - бабусі, дідусі, прабабусі і прадідусі, прапрабабусі і прапрадідусі, їхні батьки і батьки їхніх батьків – це ваш рід.

Група близьких родичів (чоловік, дружина, батько, мати, діти та ін.), що проживають разом(сім'я).

Група людей, що складаються з батьків, дітей, онуків і близьких родичів, які живуть разом(родина).

Ряд поколінь, що походять від одного предка (рід)

Робота над віршем Н. Чемерис «Що таке сім'я?»

Розкажу вам, друзі, я,
 Що таке моя сім'я.
 Разом дружно проживаємо
 І пісні про це співаємо.
 Люба матінко моя —
 Як пишаюсь нею я!
 В неї рук золотії.
 Серцем кожного зігріє.
 Тато сильний і завзятий —
 Він господар в нашій хаті.
 Все майструє, все ладнає,
 Бо для всього хист він має.
 Дід і бабця - у пошані,
 Вони праці ветерани.
 Всіх онуків міцно люблять.
 І як пташенят голублять.
 Є у мене ще й брати —
 Кращих в світі не знайти.
 Ось і вийшло всіх сім «я»
 Знайте, це моя сім'я.

Сім'я – це сім Я – дві бабусі, два дідусі, тато, мама і дитина. (це лише історія слова сім'я, а насправді склад сім'ї може бути іншим. Сім'ї – вони, як люди: всі різні).

б) читання і розучування чистомовки:

Чистомовка

Ат-ат-ат — мама, тато, брат.
 Ра-ра-ра — я й мала сестра.
 М'я-м'я-м'я — це моя сім'я.
 Ся-ся-ся — а якщо бабуся
 Усь-усь-усь — і старийдідусь,
 Ки-ки-ки — дядьки і тітки,

На-на-на — то це родина.

2. Новини дня

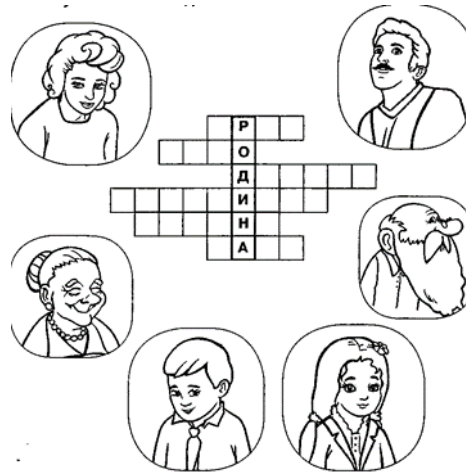
Оберіть помічника дня і попросіть його подати інформацію за допомогою піктограми або шаблону про дату, назву тижня, погоду.

II. Кросворд «Ми – одна родина»

Розв'яжи кросворд, вписуючи слова, що називають членів твоєї родини.

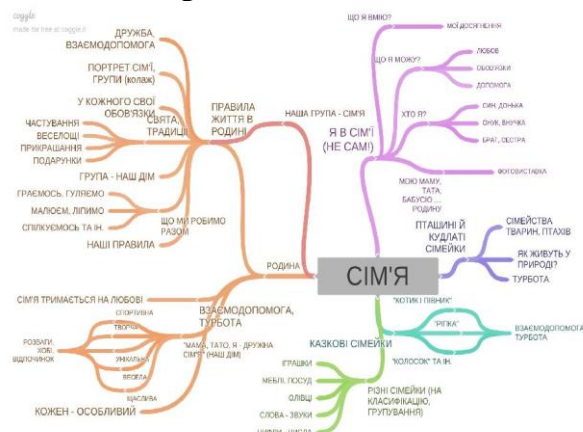
Розфарбуй малюнки, які допоможуть тобі у виконанні завдання.

Додаток 2

1. З ним ніколи не сварюся, іграшками поділюся.
Буду з ним дружити, гратись, бо це мій рідненький ... (братик)
2. Добрий, дуже справедливий, біля нього ми щасливі.
Знає, вміє він багато, гордимось, це наш ... (тато)
3. Він чимало літ прожив, на повагу заслужив.
Для матусі він – татусь, а для мене він - (дідусь)
4. Хитрі очі, дві косички, у веснянках ніс та щічки.
Непосида невеличка називається (сестричка)
5. Пестить, ніжить і голубить, розуміє, дуже любить.
Я до неї пригорнуся, бо вона моя ... (бабуся)
6. Дуже щира і ласкава для дочки і сина (мама)

III. Складання інтелект-карти:

Діти працюють в групах

- Обговорення у колі (діти демонструють свої зображення і називають де хто зображений)

IV. Інтерактивна вправа «Асоціативний куш»

- З чим асоціюється слово сім'я? (Кожен учень отримує смужку паперу і може самостійно написати слово яке асоціює сім'ю).

Додаток 3

Складання речення із словом СІМ'Я.

V. Читання та обговорення казки «Золота куля»

Казка «Золота куля»

В одній далекій чарівній країні жили Король і Королева. Вони мали палац і вірних слуг. Вони дуже любили одного і мріяли про дитину.

Через деякий час у Короля і Королеви народився син. Він виріс дуже швидко. Малюк був маленьким сонечком для всіх, хто жив у палаці. Його навчали наймудріші вчителі, а він був уважним учнем. Маленький принц любив бавитися у садку, слухати, як співають пташки, спостерігати за тваринами.

Минав час. Принц виріс і став розумним, сильним, добрим і красивим юнаком. Він відчував потребу мандрувати світом, подивитися, які люди є в інших країнах, яке у них життя. Принц сказав про своє бажання батькам. Король і Королева засумували, дізнавшись про його намір. Та вони розуміли, що це дуже важливо для їхнього сина, і благословили його на далеку путь. На прощання Король із Королевою доли сину Золоту Кулю:

«Візьми із собою. В ній уся наша любов до тебе і та радість, яку ти нам приносив». Принц подякував батькам, узяв Золоту Кулю і поклав її до кишені дорожньої куртки, поближче до свого серця.

Принц вирунув у дорогу. Він об'їхав багато країн, познайомився з різними людьми, побачив багато цікавого. Та скрізь, де б він не був, його зігрівало тепло Золотої Кулі.

Одного разу він їхав полем. Навколо нього літали метелики. Співали птахи – вони раділи, що через їхнє поле їде Прекрасний Принц. Пахло квітами та ягодами. І раптом на пагорбі він побачив Красивий Палац. Щось відказувало Принцу, що йому дуже важливо поїхати саме туди. І він скерував свого коня по стежині, що вела до Палацу. Коли Принц зайшов усередину, то був вражений величиною внутрішнього оздоблення Палацу. Все тут було зручно і красиво, немов хтось будував цей Палац саме для нього.

Золота Куля, Яка весь час була коло його серця, затремтіла. Принц відчував тепло і зрозумів, що в цьому палаці він знайде щось дуже важливе для себе. Він пішов далі легкою і впевненою ходою: з любов'ю в серці та радістю в душі.

Обговорення казки

- Про що йшла мова в казці (про сім'ю, батьківську любов, турботу, ласку, любов сина до своїх батька й матері).
- Чому принц, коли поїхав з дому, почував себе так впевнено?
- (важливо звернути увагу дітей на тому, що в «золотій кулі» була зосереджена вся батьківська любов, турбота, ніжність, доброта і ласка)

VI. Обговорення проблемного запитання «Що людині дає сім'я?»

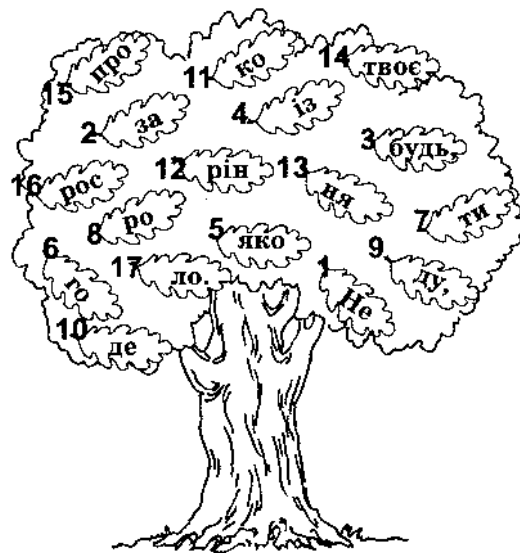
Об'єднайте дітей у групи і запропонуйте обговорити такі запитання:

- Чому добре мати сім'ю?
- Чому для тебе важлива твоя сім'я?
- Як почуваете ви себе у сім'ї?
- Як живуть діти, у яких сім'ї немає?

VII. Гра «збери листочки». Лічба

- Збери листочки за порядком і запиши вислів.
- Порахуй листочки від меншого числа і до більшого і навпаки.
- Порахуй членів своєї сім'ї.
- Порівняй в кого найбільше членів сім'ї, а в кого найменше.

Додаток 4

Не забудь із якого ти роду, де коріння твоє проросло.

VIII. Робота з прислів'ями. Записування у «Щоденник вражень».

Робота в парах

Склади частини прислів'їв і запиши у щоденник вражень. Поміркуй над їх змістом.

Яке коріння,	немає перекладу.
Є рід	таке й насіння
Який рід,	такий і приплід.
У нашого роду	буде й о бід.

1. Що означають ці прислів'я? (Діти висловлюють свої думки)
2. Учні виконують індивідуальне завдання – записати за допомогою писаних чи друкованих літер, малюнків, позначок імена членів своєї родини.

ІХ. Вивчення й виконання пісні «Моя сім'я»

Виконання пісні «Моя сім'я»

Потрібно наголосити, що під час виконання пісні потрібно відобразити рухами, мімікою настроїв, характер пісні.

«Моя сім'я»

*1. Тато любить мене, мама любить мене.
В нашій квартирі завжди світла радість живе.
Добре разом усім і щасливий наш дім.
Ми чудова сім'я знаю я, знаю я.*

Приспів

*Ми-щаслива сім'я,
Тато, мама і я.
Тато, мама і я,
Ми-щаслива сім'я*

*2. Тата я обійму, маму я обійму.
Поцілую я їх і тихенько скажу:
«Хочу я, щоб завжди ви зі мною були,
Ми чудова сім'я, знаю я, знаю я.»
Приспів(повтор.)*

Х. Рефлексія.

Запропонуйте всім заплющити очі. До учнів зверніться такими словами.

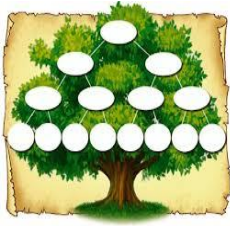
- Заплющте очі. Уявіть у своєму серці вогник добра, ніжності, любові. Уявіть як він збільшується і свою усю цю теплоту передаєте своїм рідним.

- Пригадайте, що сьогодні приємного і корисного відбулося, що вам запам'яталося найбільше?

-Запропонуйте учням разом з батьками заповнити або намалювати дерево

родини. Під час малювання важливо познайомити дітей із життям бабусь, дідусів, розказати про традиції, які притаманні в родині.

Додаток 6

«МОЯ КРАЇНА – УКРАЇНА»

Тема. Моя країна – Україна. Мандрівка Україною, про яку ти мрієш.
Карта України.

Мета: дати учням первинне уявлення про Україну як державу, про усвідомлення своєї приналежності до України; розповісти про столицю України, про гори, моря і річки; дати учням уявлення про карту України та умовні позначення на ній рівнин, гір, річок, морів; учити знаходити на карті України рівнини, гори, водойми; сприяти розвитку спостережливості, мислення, уваги, пам'яті, активності; виховувати громадянські почуття, любов до Батьківщини.

I. Вступ

Організаційний момент

1. Вправа «Погода»

- Яка зараз пора року?
- Який місяць?
- Яке число?
- Тепло чи холодно надворі?
- Який стан неба?
- Яка температура повітря?
- Чи були сьогодні протягом дня опади?

річки, озера) зображують на карті синім кольором; гори — коричневим; рівнини — зеленим кольором.

2. Робота над фотографіями

Учні розглядають фотографії різних куточків України, складають речення.

- Чим багата Україна?
- Якого кольору пшениця, зерно?
- Щоб родила пшениця, що потрібно?
- Якого кольору мирне тихе небо?
- Ми живемо в Україні. Це наша держава, це наша Батьківщина.

Батьківщина — це земля не лише ваших батьків, але й дідів й прадідів. Батьківщина — це край, де здавна звучать наша рідна мова і материнська пісня. Наша Батьківщина зветься Україною. Україна — це безкраї лани пшениці, квітучі поля льону, вишневі сади. Це гори Карпати і шахти Донбасу. Це широкий Дніпро-Славутич, що несе свої води в Чорне море. Україна — це і той край, де ви живете і зростаєте. Україна славиться хлібом, пшеницею. В Україні Чорне й Азовське моря, багато річок, на яких ви відпочиваєте. Україна — мирна країна, її народи хочуть жити в мирі й злагоді.

- Як називається наша держава?
- Чим багата Україна?
- Які гори є в Україні?
- Які моря є в Україні?
- Яка річка протікає через усю Україну?
- Яке місто є столицею України

Учні розглядають фотографії, складають речення про пам'ятні місця Києва.

3. Фізкультхвилинка

Україна,	(Діти розводять руки в сторони.)
Рідний край,	(Піднімають руки догори.)
Поле, річка,	(Повороти тулуба з розведеними в сторони руками.)
Синій гай.	(Присідання.)
Любо стежкою іти	(Ходьба.)
Тут живемо я і ти!	(Беруть одне одного за руки.)

Узагальнення й систематизація знань та вмінь учнів

4. Гра «Не помились»

- Що означають на карті різні кольори?
 - Блакитний — вода
 - Зелений — рівнини
 - Коричневий — гори
- Я показуватиму малюнки, а ви — колір, яким цей предмет позначений на карті. (Діти показують кольорові олівці.)

5. Робота за картою України

— Де існують країни без людей, міста — без будинків, ліс — без дерев, море — без води? (На карті)

— Для того щоб подорожувати картою, потрібно навчитися читати карту. Читати — це не означає читати тільки написи на ній. Потрібно розуміти й особливу мову карти — умовні знаки. До них належать різні кольори й інші позначки.

1) Знайдіть на карті блакитний колір. Що він означає? Назвіть декілька морів.

2) Знайдіть на карті зелений колір. Що він означає? Назвіть об'єкт зеленого кольору. (Рівнина)

3) Знайдіть об'єкт коричневого кольору. Назвіть його. (Гори)

6. Тестування «Так чи ні?»

1) Зеленим кольором на карті позначені рівнини. (Так)

2) Об'єкти на карті показуй тільки пальцем. (Ні)

3) Блакитним кольором на карті позначена вода. (Так)

4) На карті України є океан. (Ні)

5) Коричневим кольором на карті позначені гори. (Так)

III. Заключна частина

Підсумок уроку

— Як називається наша Батьківщина?

— Чим вона багата і славна?

— Яким кольором зображують поверхню Землі?

— Яким кольором на карті позначені гори? (Коричневим)

— Яким кольором на карті позначені рівнини? (Зеленим)

— Яким кольором на карті позначені моря й океани? (Блакитним)

1.Творча справа «Скажи своє слово про Україну»

— Розкажіть, якою ви хочете бачити нашу державу. Що для неї можете зробити сьогодні?

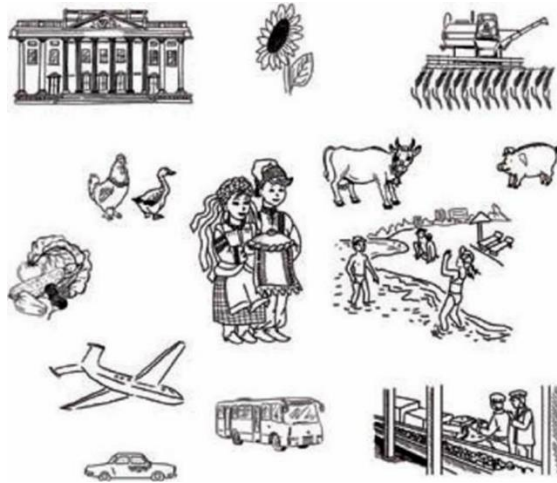
Учитель пропонує учням працювати у «Колі», що дає можливість усім присутнім на уроці дітям дати свій варіант відповіді, хоча під час цієї форми роботи відповіді обов'язково повторюватимуться.

Удома учні малюють ілюстрації на тему «Ми любимо свою Україну».

— Щоб Україна стала прекрасною державою, ви маєте дбати про її зміцнення й процвітання. Ваша любов до України виявляється у старанному навчанні, повазі до людей праці, до українських традицій, любові до природи.

2. Робота за малюнками

— Чим славиться Україна? Розкажіть, розфарбуйте картинки.

Учні розглядають малюнки, називають їх, складають речення про те, чим славиться Україна.

— Батьківщина багато означає для кожного з нас. Це, передусім, місто або село, де ви народилися. Рідним краєм ми називаємо місце, де минуло наше дитинство. Батьківщиною українці називають Україну — країну, у якій разом живуть.

Усі жителі Землі складають світову спільноту землян. Отже, кожен із нас є водночас членом суспільства свого міста або села, громадянином України і землянином.

— Назвіть рідні вам місця.

- Моє рідне місто (село) _____.
- Моя Батьківщина _____.
- Моя планета _____.

3. Виготовлення лепбуку на тему «Моя країна – Україна!»:»:

ТЕМА: Я І МОЇ ПРАВА.

Мета: Ознайомити з Декларацією прав людини; дати дітям можливість відчутти себе відповідальними громадянами своєї країни; виховувати почуття дружби та взаєморозуміння між людьми; розвивати пам'ять, мислення, уяву; вчити знаходити колективну відповідь шляхом обговорення.

Хід уроку

I. Організаційний момент.

Клас поділяється на три групи.

II. Робота над темою уроку.

Розповідь учителя.

- Дуже давно, тисячі років тому, на землі з'явилися люди. Одночасно з ними виникли головні питання : Що люди можуть робити і що ні ? На що мають право і на що ні? І люди взялись за вирішення цих головних питань: в бесідах між собою, за допомогою різних рішень, шляхом міжнародних переговорів. І, нарешті, людям вдалося вирішити головні питання, і на світ з'явилася Всесвітня Декларація прав людини.

- Дорослі люди мають багато різних прав.

- А чи є права у дітей?

-І вони записані в Декларації прав дитини, яку створила і прийняла Організація Об'єднаних Націй (ООН).

- Права дорослого і права дитини важливо знати. Але й потрібно пам'ятати і те, що, крім прав, у людини є і обов'язки, які пов'язані між собою.

1. Робота в групах.

(у кожній групі по два вирази)

- Назвіть, які це права і обов'язки.

*Дитина має право на життя і здоровий розвиток.

- * Дитина має право на громадянство і особисте ім'я.
- * Дитина має право на захист від усіх форм фізичного та психологічного насилля.
- * Дитина, без родини, має право на особисту допомогу і захист від держави.
- * Дитина має право на медичне обслуговування.
- * Дитина має право на освіту.
- * Дитина має право на відпочинок.

2. Гра «Скринька»

(У скриньці лежать записки з порушенням прав. Команди по черзі достають їх, читають і підбирають до них малюнок з казки)

- Підібрати до питання малюнок з казки. Пояснити, чому?

«Дюймовочка» В якій казці порушено право на життя?

«Троє поросят» В якому творі порушено право на недоторканність житла?

«Попелюшка» В якому творі порушено право на відпочинок?

(на дошці малюнки до казок)

3. Гра «Дозволяється-забороняється».

- Ви знаєте, що всі люди – дорослі та діти, мають різні права: на життя, освіту, відпочинок, на працю.

- Пропоную вам гру «Дозволяється-забороняється».

Я буду говорити про якесь праве. А ви відповідаєте: дозволяється чи забороняється.

Ось в куту стоїть хлопчина,

Плаче, надривається.

Бо карати дитину всім...(забороняється)

З матусею діти повинні жити,

Квіти їй дарувати – і це(дозволяється)

Малювати, співати, навчатися,

Якщо захворів, лікуватися.

Це...(дозволяється)

Якщо працює дитина,
Ноги її підгинаються.
В дитинстві тяжка робота...(забороняється)

Всім дружно в світі жити,
З різними дітьми дружити – це...(дозволяється)

4. Робота в групах над прислів'ями.

(У кожній групі конверт. В ньому розрізні прислів'я)

- Молодці. Ви впорались із завданням. І тепер прийшов час виконати останнє завдання. Достаньте з конверта слова. Подумайте, порадтесь і складіть із слів *прислів'я*.

1 група: Зла людина не вірить, що є добрі люди.

2 група: Добре слово лікує, а погане каліче.

3 група: Гарно добро тому робити, хто пам'ятає.

III. Підсумок уроку.

- Ось і підійшов до кінця наш урок. Що ми сьогодні пригадали?

-Які висновки для себе зробили?

- Потрібні вам будуть ці знання в житті?

- Почнемо шлях до змін із себе: не будемо брехати, ображати, битися і я, гадаю, що світ навколо нас почне змінюватися на краще.

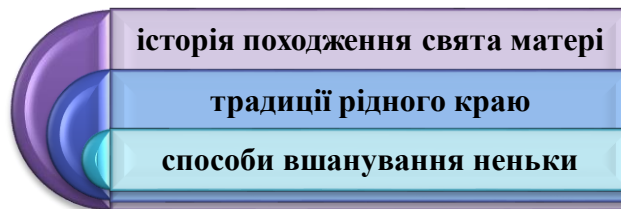
ВИХОВНА ГОДИНА ДО ДНЯ МАТЕРІ

ТЕМА: «Мама - берегиня роду»

Мета: виховувати любов; виховувати повагу до берегині роду – матері; дослідження традицій українського народу; розвиток самосвідомості.

Обладнання: квіти, вишиті рушники, комп'ютер, мультимедійний проектор.

Етапи проведення заходу:

Слово вчителя:

Учень 1:

Найдорожчою людиною у нашому житті завжди була, є і буде мама. Із нею ми відкрили для себе світ.

Перші кроки зроблено, тримаючись за мамині надійні руки. Перша пісня – мамина, перше знайомство із квітами, птахами, книжкою подарувала мама.

Першу іграшку подала мама і перша порада теж мамина. Наша мама найдорожча, найкраща і єдина. Мама ласкава, ніжна і добра. Вона завжди поруч.

Учень 2:

Найніжніші, найсокровенніші, найкращі слова ми бережемо у своїй душі для мами. Ще у древні часи головним божеством була Берегиня — жінка, мати, яка оберігає свій рід, добробут сім'ї і народу.

Людство існує тому, що існує материнська любов.

Учень 1. День Матері відзначається у травні. У травні, коли природа-мати виряджає свою доню-землю в пишному уборі весняних квітів у дорогу життя, праці і радості, люди висловлюють подяку материнській самопожертві і відзначають День матері.

Учень 2.

Уперше організувала День матері американка із Філадельфії Анна Джервіс у 1910 р. Після Першої світової війни це свято почали відзначати у Швеції, Норвегії, Данії, Німеччині, Чехословаччині. Серед української громади День матері уперше провів Союз українок Канади у 1928 р. Наступного року це свято відзначалось уже у Львові.

Ініціатором урочистостей була редактор тижневика «Жіноча доля» Олена Кісильська. Відтоді в другу неділю травня День матері відзначали дуже широко по всій Галичині. Із приходом радянської влади народні традиції стали ігноруватися.

У час національного та духовного відродження ми знову повертаємося до свят, які шанували наші дідусі й бабусі.

Учень 1.

У них черпаємо скарби народної мудрості, насагу, сподівання на кращу долю рідного народу. З 1990 р. завдяки зусиллям громадських організацій, зокрема Союзу українок, осередків Товариства української мови «Просвіта», Свято матері повернулося на землю України.

Учень 2.

Де живе твоя мати — там твій рід, родина, твоє коріння. Тож віддамо нашим ненькам свою шану і любов, щирість і щедрість своєї душі.

Учень 1.

Колискова пісня. Скільки їх створив народний геній, цей особливий фольклорний жанр, позначений високим поетичним сприйняттям, глибиною мелодійного звучання, багатством образів! Лагідний материн наспів засівав дитячу душу любов'ю до людей, до природи, до всього живого.

Під спів неньчиної пісні виростали поети і композитори, хлібороби й захисники рідної землі, філософи та мудреці...

Колискова пісня для мами

Баю-баю-баю-бай,
 Мамо мила, засинай,
 Хай тобі присняться сни
 Про перші дні весни:
 Як дерева і кущі розцвітали,
 Як пташки свої пісні співали.
 А ти очі закривай
 І скоріше засинай,
 Баю-баю, баю-бай.

Учень 2.

Мамо, дивлюсь у теплі неньчині очі, в яких, здається, одсвічує вся блакить рідної землі.

І запитую:

“А що означає “Берегиня”?”

“Берегиня”, любий мій синочку, - відказує вона, - це наша оселя.

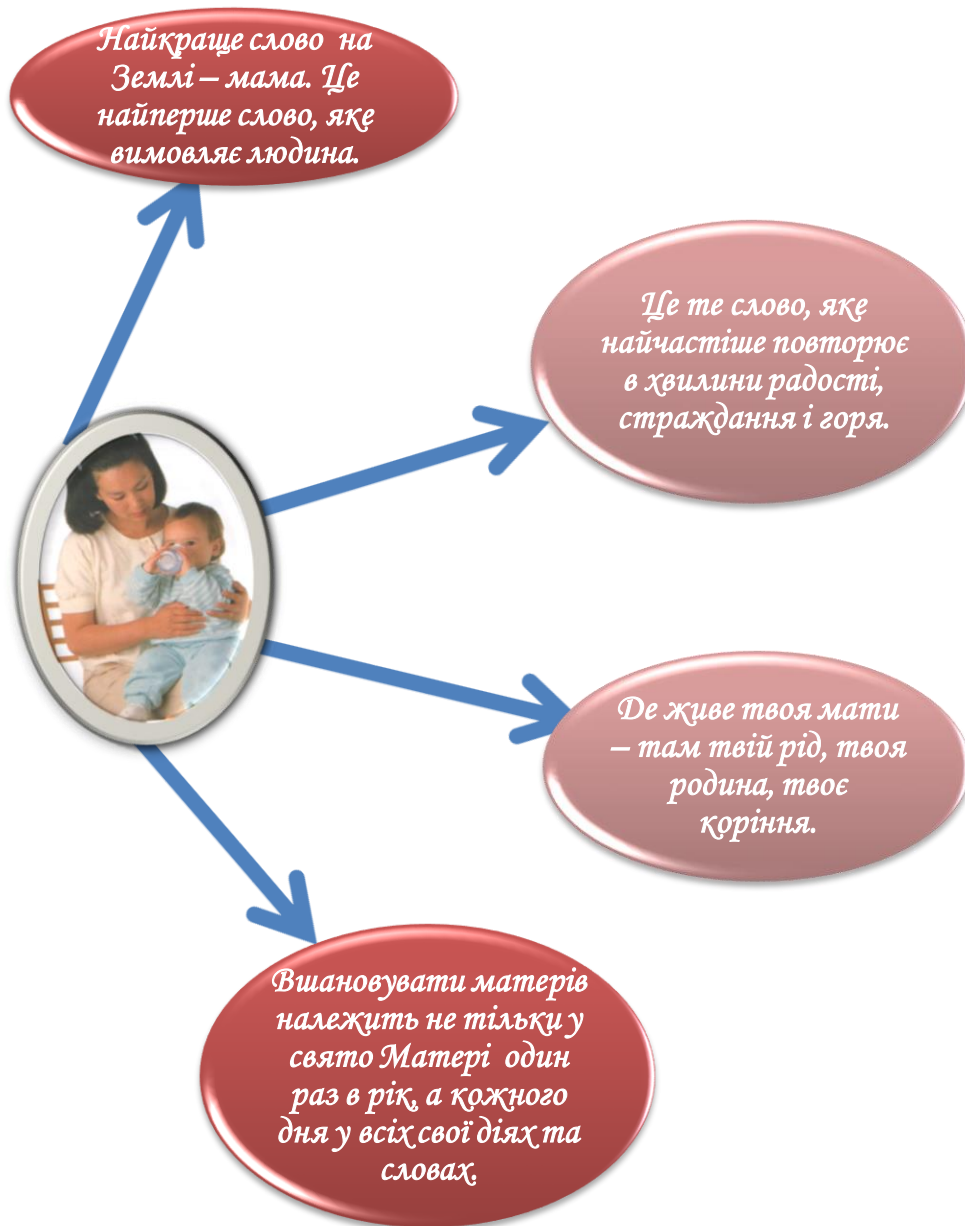
Усе, що в ній є, що ми нажили, що приберегли од своїх батьків та дідусів, чим збагатилася й освітілася – хатнім пожитком, дітьми, піснею, злагодою чи суперечкою, добрим словом, спогадом у цій хаті – все це і є Берегиня.

Учень 1.

Деякі способи вшанування наших матерів:

Підсумки:

ВИХОВНИЙ ЗАХІД

14 ЖОВТНЯ – ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ТА ДЕНЬ ЗАХИСНИКА УКРАЇНИ

Мета: сприяти розвитку фізичних якостей школярів; виховувати моральні, естетичні якості, почуття патріотизму; сприяти створенню міцного класного колективу. Створити атмосферу свята в грі-змаганні.

Обладнання: презентація PowerPoint, кульки, букви на картках, паперові гранати, відро, кольоровий папір.

Учасники: дві команди (по 5 хлопчиків) та дівчатка – група підтримки.

Хід проведення

1. Вступна частина

1.1. Вступне слово вчителя

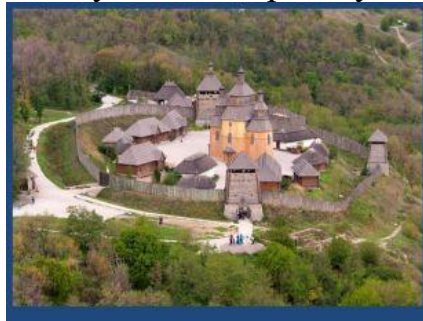
14 жовтня — свято Покрови, День українського козацтва і День захисника України. Сьогодні великої ваги набуває відродження українського козацтва, бо це і відродження України. Указом Президента України 14 жовтня оголошено Днем українського козацтва. Таким чином, Покрова святкуватиметься в нас не тільки як народнорелігійне, а й національне свято.

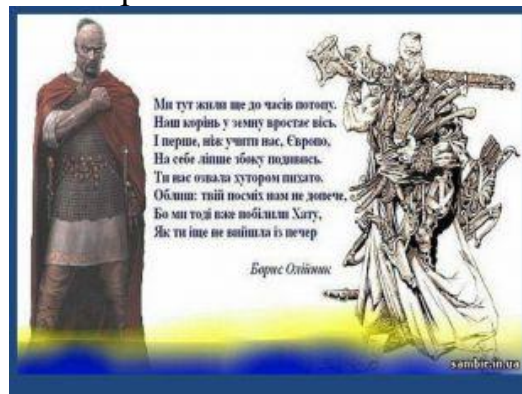
На Запоріжжі була церква святої Покрови, і запорозькі козаки вважали святу Покрову своєю покровителькою. Як відомо людина нерозривно пов'язана з минулим свого народу, його історією. З кожним днем зростає інтерес багатьох людей до нашої історії. Знання свого родоводу, історичних та культурних надбань предків необхідні не лише для піднесення національної гідності, а й для використання кращих традицій у сучасному нашому житті. Ми можемо пишатися тим, що Україна ніколи не поневолювала інші народи, а вміло захищала себе від ворогів.

Був час, коли всю нашу землю загарбали й поділили між собою сусідні держави. Нестерпно було жити українському народу в неволі. І почав він утікати в пониззя Дніпра, за пороги, де були дикі степи. Втікачі називали себе козаками, тобто вільними людьми. На островах, що лежали посеред бистрої Дніпрової води, вони заснували Запорозьку Січ.

Козак – значить «вільний чоловік». Дуже важко жити самому по собі, до того ж в умовах поневоленої держави. Тому козаки об'єднувалися в курені (загони), кожен курінь обирав собі отамана (ватажка). Козаки суворо дотримувалися дисципліни, створили свій флот, що складався з легких і швидких човників (чайок). Основним завданням козаків була боротьба з Туреччиною та кримськими татарами.

– Яких же звичаїв дотримувалися козаки?

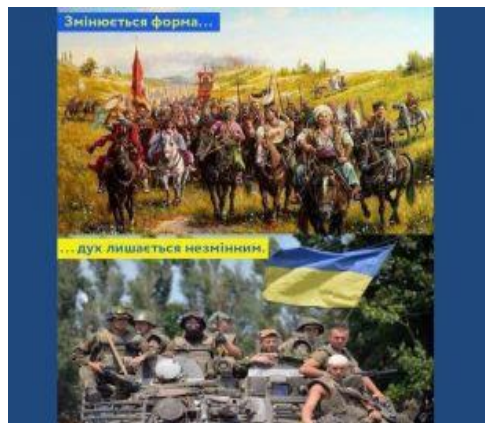
Хто хотів стати козаком, мусив наперед відслужити 3 роки в старого козака за слугу й помічника. Він робив усяку роботу й носив за козаком другу рушницю й потрібні клунки. Коли вивчався від того козака орудувати зброєю й набував спритності у битвах, ставав справжнім козаком і діставав зброю: рушницю, спис, луки і стріли.

Одягалися запорожці просто: в грубу сорочку, в кирею – довгий плащ без рукавів, шаравари. За широким поясом носили пістолі і люльку, через плече – торбинку з харчами і кулями, а до пояса на ремінець прив'язували ще й порохівницю з порохом. Голови голили... Та ще й таку моду дивну мали: чуприну носили (оселедець), та таку довгу, що на вухо намотували.

Їли сушену рибу і печене м'ясо та риб'ячу юшку, бо риби в ріках та всякого звіра і птахів було дуже багато. Пекли хліб з пшеничної муки. Пообідавши молилися Богові, кланялися один одному й отаманові та дякували кухареві.

Козаки - це вільні люди.
 Козаки безстрашні всюди.
 Козаки - борці за волю,
 За народну щастя й долю.
 Козак – це людина чесна і смілива
 Найдорожче йому – Батьківщина!

Діти, 14 жовтня, як я вже й говорила, відзначається ще одне свято – це День захисника України. Вдячні нащадки низько вклоняються дідам та батькам, які захищали або захищають нашу землю, несуть або несли службу в лавах армії. Завдяки їм наша Батьківщина незалежна, сильна і могутня, а діти можуть сподіватися на щасливе майбутнє.

Всі наші хлопчики хочуть бути схожими на своїх батьків та дідусів, які виявили високе почуття патріотизму, національної гідності, мужність та героїзм. Тому, мабуть, немає жодного хлопчика, який би не мріяв стати мужнім, хоробрим, надійним захисником своєї Вітчизни. Та щоб стати мужнім, надійним захисником Батьківщини, потрібно готуватися до цього з дитинства. Адже солдат має бути дужим, спритним, кмітливим, винахідливим. Він повинен вміти багато чого робити. Ми маємо впевнитися, що ви для цього готові, а тому влаштуємо вам випробування. За допомогою різноманітних конкурсів спробуємо це з'ясувати.

1.2. Привітання дівчатами хлопців

Сьогодні в нашій класі свято,
Тут сміху, радості багато.
Сьогодні хлопчиків вітаєм,
Всього найкращого бажаєм.

Хоробрими, сміливими ростіть,
Кордони України бережіть,
Продовжуйте батьківську справу,
Ростіть Вітчизні, всім на славу!

Ви — наша опора,
Ви — наша надія.
Дорослими станете —
Будьте міцними,
Твердими, мов криця.

Для цього ще треба
Багато вам вчиться.
Тож хай вам всміхається
Вранішнє сонце.
Бажаю вам радості
В кожне віконце.

Ростіть і мужнійте,
Любі хлоп'ята!

Хай вами гордяться
Ваші мама і тато.

Треба швидше підростати
І професію обрати,
Щоб у армії служити
І Вітчизну боронити!

Любі хлопці, вас вітаєм,
Звісно, щастя побажаєм,
Ви ж у нас є ось такі —
Працьовиті та стрункі.

Бажаю вам бути
багатими, як земля,
веселими, як весна,
здоровими, як вода.

І пам'ятайте:
«Воля – найкраща цінність в житті.
Вільний не може збитись в путі.
Всі ви цінують братерство і згоду,
Ви – не раби, ви – козацького роду.»

Ви роду козацького діти,
Вас любить сонце і квіти,
І сонце вам шле свій привіт.
Ви роду козацького діти,
Землі української цвіт.

Виростаєте хлопці сильні, дужі,
Працьовиті, гарні, мужні.
Щоб змогли дівчат оберігати,
І країну свою захищати!

2. Основна частина

2.1. Представлення журі

2.2. Представлення команд

– Прошу представитися команди.

– Команда номер один.

Учасники: «Сміливі»

– Ваш девіз?

Учасники: «Козачата – хлопці браві і сміливі, й дуже жваві»

– Команда номер два.

Учасники: «Мужні»

– Ваш девіз?

Учасники: «Виростаєм дужими, спритними і мужніми»

– Прошу команди привітати одна одну!

Учасники першої команди: Команді «Сміливі», привіт!

Учасники другої команди: Команді «Мужні», привіт!

2.3. Проведення конкурсів

(Кожен конкурс оцінюється в 5 балів)

– Кожен знає, що ранок солдата починається з пробудження та одягання. Солдатам в армії треба одягтися дуже швидко, щоб не порушити дисципліну. І зараз ми побачимо, як наші хлопчики вміють швидко вдягатися.

2.3.1. Конкурс №1 «Хто швидше одягнеться»

(Виходять по одному гравцеві від команди. Виграє той, хто швидше і краще одягнеться за одну хвилину. Реквізит: штани, светер, черевики).

2.3.2. Конкурс №2 «Кухар»

(Кожній команді лунає завдання, записане на картках)

1ком. Кожному учаснику команди необхідно назвати по одному інгредієнту манної каші.(молоко, манка, вода, цукор, сіль, масло)

2ком. Кожному учаснику команди необхідно назвати по одному продукту, необхідного для приготування супу. (вода, картопля, цибуля, морква, м'ясо, сіль, крупа, спеції .)

2.3.3. Конкурс №3 «Хто швидше і сильніше»

Представник команди повинен швидше всіх надути повітряну кульку.

2.3.4. Конкурс №4 «Стройовий»

Команди шикуються у дві шеренги, ведучий швидко називає команди «сісти», «встати», «направо» і т.п. Виграє та команда, яка найбільше і правильно виконала команд.

2.3.5. Конкурс №5 «Мішень»

Команди шикуються в колони. Навпроти кожної команди стоїть відро. Кожному учаснику по черзі необхідно кинути по дві «гранати»(зім'ятий папір) в відро. За кожне попадання 1бал. Перемагає команда, яка зробила більше точних влучень.

2.3.6. Конкурс №6 «Наш солдат розумом багатий»

Кожній команді дається слово на військову тематику. Але біда в тому, що слово впало і розсипалося. Вам необхідно зібрати його. Оцінюється швидкість і правильність виконання. (ГЕРОЙ, АРМІЯ)

2.3.7. Конкурс №7 «Військова авіація»

Команда отримує по одному кольоровому аркушу паперу (у кожній команді свій колір). На листках записані запитання. За сигналом ведучого учасники команди повинні зробити з аркуша паперу літак і запустити його глядачам. Оцінюється швидкість і правильність виготовлення літачка. Глядач, зловив літак, зачитує питання і відповідає на нього. Якщо відповідь правильна, то додатковий бал присуджується команді.

Питання 1к: Якщо стілець нижче столу, то стіл... (вище)

Питання 2к: Якщо сестра старша за брата, то брат... (молодший)

2.3.8. Конкурс №8 «Конкурс капітанів»

А тепер пропонуємо помірятися силами нашими капітанам. Кожному із вас необхідно дати відповідь на питання. Слухайте уважно. Оцінюється кожна правильна відповідь.

(питання задаються по черзі кожному капітану)

Що жаба їсть взимку? (нічого, вона спить взимку)

По чому взимку ходять голодні вовки? (по землі)

Ти, та я, та ми з тобою. Скільки всього? (Двоє).

Що станеться тридцятого лютого? (Нічого: у лютому 28 або 29 днів, 30 не буває).

Який знак стоїть в кінці питального речення?

Хто з'їв колобка?

Скільки місяців має рік?

Який день тижня йде за вівторком?

Що більше – 1 дм чи 1 см?

Якщо права рука праворуч, то права нога... (праворуч)

2.3.9. Конкурс №9 «Джентльмен»

Учасники (по одному з команди) по черзі називають компліменти, звертаючись (уявно чи наяву) мамі, однокласниці, улюбленій вчительці тощо. Перемагає той, хто назве більше ніжних та приємних слів.

3. Підсумок

3.1. Заключне слово журі

3.2. Нагородження учасників та переможців

3.3. Заключне слово вчителя

– Ось і закінчилася наша конкурсна програма. Молодці діти! Ви дуже старалися. Проявили свою витримку, сміливість, кмітливість. Ростіть здоровими, загартовуйте тіло і душу. Будьте готові до випробувань у житті. Любіть Україну, вивчайте її історію і примножуйте її славу.

Дівчатка дарують подарунки хлопчикам.

**Фрагмент відкритого уроку «Я досліджую світ» (громадянська та історична освітня галузь)
Тема: «Діти об'єднують Україну»**

I. Вступна частина

1. Привітання. Всі стають в коло, повторюють за вчителем.

Ми сьогодні разом,
Запалим майстер-класом!
Гарного дня бажаємо всім,
Час роботи вже поспів!

II. Основна частина

1. Мовна вправа «Закінчи прислів'я».

Кожному мила ...(своя сторона)
Вдома і стіни ...(гріють)
Де народився, там ... (і згодився)
Всюди добре, а вдома ...(найкраще)
Добре тому, хто ...(в своєму дому)
- Яка думка об'єднує всі прислів'я? Чому?

2. **Технологія «Два-чотири-всі разом»** - ефективна технологія для розвитку навичок спілкування в групі, вмінь переконувати та вести дискусію. Ця форма роботи дозволяє учням набути навичок співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватись та активно слухати.

- Підберіть ознаки до словосполучення «Діти України» (гарні, чарівні, незалежні, українці, розумні, ввічливі, позитивні, толерантні, креативні, комунікабельні...)

Учні об'єднуються в пари та обмірковують відповіді, доповнюючи думки одне одного. Потім в четвірках ухвалюють спільне рішення. Завершується робота обговоренням поставленого запитання усім класом.

3. **Малюнковий скрайбінг** - *Скрайбінг* (з англійської *scribe* - робити ескіз, нарис) це метод розповіді чи пояснення, який супроводжується графічною ілюстрацією головного змісту сказаного. Виходить свого роду ефект паралельного наслідування, тобто ми слухаємо розповідь про щось і одночасно бачимо графічну відповідність почутому.

Головна мета скрайбінгу – допомогти краще опанувати зміст та запам'ятати сенс нової інформації завдяки залученню візуалізації. Головне завдання цього прийому – донести інформацію у максимально зрозумілому і привабливому для слухача форматі.

Тому для створення яскравої картинки залучаються різноманітні типи зображень – малюнки, піктограми, символи, окремі ключові слова (написи, гасла), схеми, діаграми тощо.

Продовжіть речення користуючись зображеннями.

В Україні є багато ...(гір, річок, лісів). У річках водиться багато ...(риби). У лісах живуть ...(звірі, птахи), є багато (квітів, грибів). На полях колоситься ...(пшениця). В Україні є багато сіл і ...(міст). Але найбільша гордість України – це її ...(діти, люди). Називають їх ...(українцями).

4. **Діаграма Венна** – для ілюстрування подібностей, відмінностей і зв'язків між поняттями, ідеями, категоріями та групами, використовуються круги, які перекриваються. Перекриті частини кругів представляють подібності між групами, а частини, що не перекриваються, – відмінності.

Що спільне, а що відмінне?

III. Заключна частина. Рефлексія - в кінці уроку допомагає вчителю визначати ефективність своєї роботи і ступінь засвоєння матеріалу класом. Дитині – систематизувати отримані знання і порівнювати власні успіхи з досягненнями однокласників.

Асоціативна вправа «Ключ»

Учасники визначають ключові слова заняття та записують їх навколо зображення ключа. (Діти, Україна, інтеграція, навчання, розвиток, креативність, рефлексія, скрайбінг, мислення, творчість, прислів'я,)

МАЙСТЕР-КЛАС ДЛЯ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ТЕМУ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КАРТИ – ІННОВАЦІЙНИЙ МЕТОД ВІЗУАЛІЗАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ

В процесі створення нового освітнього простору, насиченого різноманітною інформацією, завдання вчителя полягає не тільки в презентуванні великих обсягів інформації та контролю знань. Вчителю необхідно застосовувати таку методологію, яка б допомагала дітям швидко засвоювати великий обсяг матеріалу, доповнювати цілісну картину світу.

Одним із ефективних шляхів розв'язання цього завдання є побудова освітнього процесу на інтеграційних засадах на основі використання інтелектуальних карт для оптимізації навчально-пізнавальної і творчої діяльності всіх його учасників.

Інтелект-карта («карта розумових дій», «ментальна карта», «карта пам'яті», в оригіналі – Mind Map) – це схема, яка візуалізує певну інформацію при її обробці людиною, це спосіб зображення процесу загального системного мислення за допомогою структурно-логічних схем радіальної організації. Карта пам'яті реалізується у вигляді діаграми, на якій зображені слова, ідеї, завдання або інші поняття, зв'язані гілками, що відходять від центрального поняття або ідеї.

В основі цієї техніки – принцип «радіального мислення», що належить до асоціативних розумових процесів, відправною точкою або точкою дотику яких є центральний об'єкт. За допомогою складених за певними правилами карт можна створювати, візуалізувати, структурувати і класифікувати ідеї та наочно представляти досить складні концепції і великі обсяги інформації.

Така карта дає змогу майже на кожне поняття дивитися крізь призму його міжсистемних зв'язків, а в процесі її складання людина не лише відтворює власне уявлення щодо взаємозв'язків ключового поняття з іншими, а певним чином усвідомлює логічну послідовність пошуково - орієнтувальних дій, тобто краще засвоює не лише саме знання, а й опановує способи його здобуття.

Суть інтелект-карт полягає в пов'язуванні окремих елементів головним чином асоціативними зв'язками, найбільш звичними саме для людського мислення і пам'яті. Вважається, що подібний метод візуалізації інформації вперше застосував філософ Порфирій Тіросський ще в III столітті нашої ери, намагаючись розібратися в концепціях Аристотеля.

Серйозні сучасні розробки в даному напрямі відносяться до 1960-х років і були пов'язані з розвитком теорії семантичних мереж стосовно вивчення людського мислення в процесі навчання. Базові правила для «Concept mapping» (способу представлення і взаємопов'язування думок) розробив професор Джозеф Новак з Корнуельського університету, який запозичив цю ідею з теорії Девіда Аусубела стосовно важливості попереднього досвіду для формування нових концепцій.

Англійський психолог, відомий дослідник із проблем інтелекту, психології навчання і проблем мислення Тоні Бьюзен значно спростив техніку побудови інтелект-карт, а також зробив їх радіальними, тобто такими, що будуються навколо якоїсь центральної думки або проблеми. Саме така технологія отримала назву Mind Mapping і вперше була представлена світу весною 1974 року.

Інформація, представлена у вигляді карт розуму, легше сприймається людиною. Основні елементи карти – ключі (або їх ще називають тригери): слова і малюнки, кожен з яких символізує конкретний спогад, сприяє виникненню нових думок та ідей і таким чином допомагає повніше використовувати можливості розуму. Тригери радіально розходяться від центральної ідеї за допомогою серії з'єднуючих гілок. Процес побудови карти імітує поведінку нейронів, коли людина думає, коли активуються зв'язки між ними. Провідна ідея карт пам'яті полягає у відображенні саме такого «натурального» стилю мислення.

Інтелект-карти – це сучасний та простий інструмент для швидкого опрацювання великих обсягів інформації, зручного для запам'ятовування, розвитку асоціативного мислення. Думки та висновки викладають у зручному форматі, з довільним додаванням малюнків та інших допоміжних елементів.

Така карта дозволяє зобразити певний процес або ідею повністю, а також утримувати одночасно у свідомості значну кількість даних, демонструвати зв'язки між окремими частинами, запам'ятовувати (записувати) матеріали та відтворювати їх навіть через тривалий термін у системі знань про певний об'єкт чи у певній галузі.

Цей спосіб має багато переваг перед звичайними загальноприйнятими способами запису. На відміну від лінійного тексту, карти знань не лише зберігають факти, але і демонструють взаємозв'язки між ними, тим самим забезпечуючи швидше і глибше розуміння матеріалу.

Ментальні карти можна використовувати під час таких етапів уроку:

- пояснення теми – при використанні ментальної карти складні поняття можуть бути пояснені і представлені в систематичному вигляді
- закріплення матеріалу – використання ментальних карт допомагає закріпити формування нових понять в учнів.
- перевірка та узагальнення знань – за допомогою ментальних карт перевіряються знання і можна виявити, який матеріал був погано засвоєний учнями.

Її можна з успіхом застосувати для мозкового штурму, планування уроку, заходу, проєкту, методичної розробки, написання статті, концепції власного портфоліо.

Особливо корисним є використання ментальних карт при самостійній підготовці учнів до уроків. Учень може використовувати таку карту для конспектування матеріалу, складання плану своєї відповіді, графічного відображення досліджуваних концепцій, літературних творів, аналізу та

запам'ятовування історичних подій, фізичних явищ, роботи над проектом, написання твору.

Етапи створення ментальних карт

- На першому етапі, який називається ***ідея***, обирається тема і створюється центральний образ на папері (слово чи словосполучення).
- Наступний етап – ***асоціації***, які виникають під час релаксу (мозкова атака).
- Третій етап – ***редакція***. Учасники обирають підтеми, виокремлюють групи. Карта розширюється. Бажано використовувати різноманітне оформлення: кольори, стрілки, шрифти.
- Заключний етап – ***інкубація***. Він спрямований на те, щоб звести до підсумкового рішення.

Загальні правила для створення ментальних карт:

1. У центрі білого аркушу паперу формату А4 або А3 розташовується образ всієї проблеми, задачі, області знання(можна доповнити малюнком).
2. Від центру «розростаються» основні гілки з надписами – вони означають головні розділи карти. Основні гілки розходяться на більш тонкі. Доцільно використовувати кольорові ручки, олівці, фломастери.
3. Всі гілки підписуються ключовими словами, які заставляють пригадати те чи інше поняття.
4. Для створення карти рекомендується використовувати крупні друковані букви.
5. Для підвищення ефективності ментальної карти потрібно експериментувати з різним візуальним оформленням – формою, кольором, об'ємом, шрифтом, стрілками, малюнками.

Переваги використання ментальних карт:

- інформацію записувати легше, швидше, підсумковий запис має менший об'єм;
- при читанні карти в інформаційному блоці можна прослідкувати взаємозв'язок, структуру та логіку;
- при використанні ментальних карт розвивається мислення (образне та логічне), пам'ять та увага, при цьому задіяні творчі процеси і використовується весь потенціал, тому що працюють обидві півкулі мозку;
- інформація запам'ятовується легко, більш якісно і в більших об'ємах.

Як відомо, основними функціями мозку є сприйняття, зберігання, аналіз, відтворення і управління інформацією. Людина краще запам'ятовує інформацію у вигляді ментальної карти, тому що вона відповідає деяким властивостям нашого сприйняття, таким як:

- ✓ цілісність, закінченість образу;
- ✓ емоційна виразність образу;
- ✓ асоціативність.

Карти знань ідеально підходять для використання в школах, можуть бути застосовані до будь-яких видів завдань, активно привертають учнів

різного віку в творче мислення, організацію і вирішення проблем. Гнучкість карт знань дозволяє розглядати будь-яку тему або питання, вони можуть використовуватися для всього класу, групи або індивідуально.

Навчати дітей складати інтелект-карти слід починати з демонстрації вже готових зразків, а потім пробувати складати колективно на дошці, далі - у групах, а лише після цього, можна давати завдання скласти індивідуально таку карту.

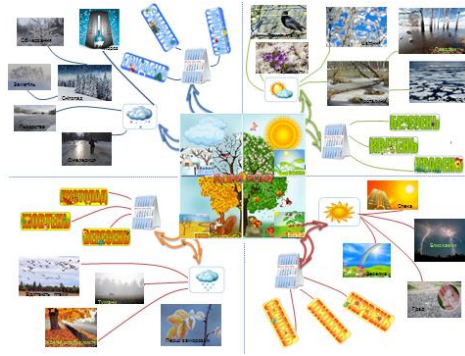
Так у першому класі на одному з перших уроків української мови на тему «Навчальне приладдя» можна провести бесіду за відповідною картою розуму.

А на тему «Іграшки» запропонувати та надати дітям можливість спробувати самостійно розглянути і прочитати карту.

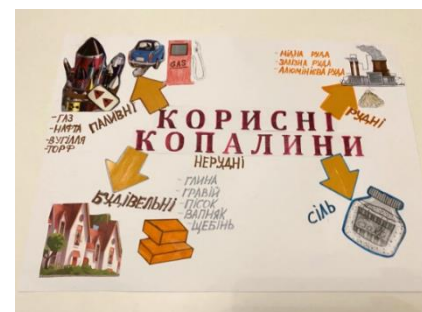
Коли вже діти навчаться читати готові карти розуму, переходимо до групового їх складання. Так, на уроці «Я досліджую світ» під час вивчення теми «Пори року» аркуш майбутньої інтелект-карти розрізається на чотири частини. Кожна група працює лише з однією частиною. В конверті «Пори року» знаходять малюнки до певної пори і клеять в позначеному місці. З конверта «Місяці» вибирають назви місяців. Доповнюють свою частинку карти характерними явищами природи, малюнки яких знаходять в останньому конверті. І готують розповідь про свою пору року.

В третьому класі, після повторення особливостей та алгоритму роботи, діти складають інтелект-карти на задану тему, використовуючи допоміжний матеріал, підготовлений вчителем.

Опрацьовуючи таким чином різноманітні теми, діти навчаються складати інтелект-карти самостійно.

Отже, використання інтелект-карт дає змогу дітям розвивати асоціативне мислення, поповнювати та активізувати словниковий запас, зв'язне мовлення, фантазію.

Більше того, розвиваються вміння слухати вчителя і товаришів по групі, формується бажання бути активним, проявляти ініціативу, виховуються лідерські якості і разом з тим повага до інших. Тобто колективна робота з картами знань сприяє формуванню мотивації до навчання, емоційно-вольової сфери, вмінню працювати в колективі, уваги, посидючості, наполегливості.

Карта-схема орієнтує педагога і дітей на засвоєння не відокремленого, теоретизованого знання, а на життєву ситуацію, освоєння якої надає дитині життєвих компетенцій.

СЕМІНАР ДЛЯ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ НА ТЕМУ: МЕТОД «СКРАЙБІНГ»: ЯСКРАВЕ ПОДАННЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ

Комп'ютеризація починає поширюватися в освітньому просторі та набуває особливого значення. Широковідома презентація формату Power Point вже давно є допоміжним засобом візуалізації навчального матеріалу, але її можна віднести до більш стандартних. Зовсім нещодавно в освітньому середовищі почали зустрічатися слова «скрайбінг», «скрайб», «скрайбер», що є складниками скрайб-технології.

Скрайбінг (від англ. Scribe – «розмічати») – нова техніка презентації, винайдена британським художником Ендрю Парком для британської організації наукових знань. Доповідь спікера супроводжується ілюстраціями «на льоту» малюнків фломастером на білій дошці. Таким чином, слухачі чують і бачать одночасно приблизно одне й те ж саме, що полегшує сприйняття інформації.

Виникає питання, що ж таке скрайбінг? Це насамперед мистецтво відобразити своє мовлення в малюнках, причому процес відбувається в реальному часі паралельно з доповіддю мовця. Скрайб-презентація відображає ключові поняття розповіді та взаємозв'язок між ними. Наразі **скрайбінг** – інноваційна технологія, за допомогою якої можна привернути увагу слухачів, забезпечити їх додатковою інформацією та виокремити головні моменти доповіді. Популярність технології забезпечується завдяки тому, що людський мозок мислить образами, мова малюнка є універсальною мовою. Крім того, проглядати скрайб (зображення, що з'являється з-під пера, ручки, маркера) набагато цікавіше, ніж звичайне відео. Скрайбінг широко використовують у рекламі, маркетингу, бізнес-презентаціях і в освіті.

Одним із перших, хто здогадався використовувати скрайбінг як продуктивний та інтерактивний засіб для концептуалізації інформації став американський викладач Пол Богуш. Саме він спростував давно завчений освітній девіз «Читай параграф із підручника – відповідай на запитання», довівши ефективність використання скрайб-презентації в навчальному процесі.

Безперечно, іноді складно використовувати нову технологію, адже простіше йти протореним шляхом. Проте скрайбінг має багато переваг, що допоможе урізноманітнити заняття, полегшить сприйняття нового матеріалу. Серед «плюсів» цієї технології можна виділити такі:

- візуалізація в процесі навчання допомагає учням організувати та аналізувати отриману інформацію;
- за допомогою візуальних образів школярі з легкістю інтегрують нові знання;
- візуалізація розвиває критичне мислення (вербальна та візуальна інформація допомагає відновлювати в пам'яті отриману інформацію, оскільки презентація скрайбінгу складається із простих образів, символів та предметів, які легко запам'ятовуються);

- візуалізація є універсальною та доступною всій аудиторії.

Наразі існує два види скрайбінгу: скрайбінг-презентація (скрайбінг-фасилітація) та відеоскрайбінг.

Скрайбінг-презентація (скрайбінг-фасилітація) – найпоширеніший і відомий вид, використовується під час доповіді мовця. Він супроводжує мовлення доповідача за допомогою різних схем, малюнків, графіків.

Робота з презентацією містить три основних аспекти:

- *навички візуалізації* – скрайбінг перетворює тези презентації на слова та образи. Не обов'язково вміти малювати, головне – зрозуміти, як правильно замінити слова (іменники чи дієслова) на необхідні символи, образи;
- *вміння працювати зі схемами* – скрайбер повинен вміти наочно продемонструвати свою думку у вигляді графіків, діаграм, схем, при цьому організувати всі схеми у формі цілісного та структурованого образу;
- *навички спілкування з аудиторією* – основна мета презентації – донести головну думку до слухачів, в такий спосіб доповідач має залучити їх до процесу обговорення.

Відеоскрайбінг – динамічний вид скрайбінгу, в основі якого ілюстрації, схеми, які використовуються у відеоряді. Таким чином, скрайбінг може бути представлений у вигляді статичних схем / графіків, скрайб-малюнків, скрайб-розповідей (комікси), простих надписів, виготовлених в особливому стилі.

Під час створення скрайб-презентації вчителю необхідно, перш за все, визначити тему та етап уроку, на якому слід її презентувати. Найефективнішим є використання скрайбінгу під час вивчення нової теми. Так учні зацікавляться різноманітними графічними образами, що пов'язані безпосередньо з новим навчальним матеріалом, запам'ятають основні поняття та терміни. Це стане чудовим стартом для набуття нових знань, умінь та навичок. Під час перегляду скрайб-презентації (відео) учні обговорюють отриману інформацію (факти), з'ясовуючи, які образи зрозумілі (незрозумілі). Можна організувати роботу в групах для обговорення скрайбу (Яка головна думка?). Так вчитель розвиває креативне мислення, асоціативну пам'ять, творчі здібності дітей.

Скрайбінг підійде для: пояснення нового матеріалу і перевірки засвоєного, може бути використаний як засіб узагальнення вивченого, як домашнє завдання, як «мозковий штурм» рефлексія на уроці.

Найбільш перспективне використання скрайб-презентацій в *проектній діяльності*.

Таким чином, практично будь-яке творче завдання може бути представлено у вигляді скрайбінгу.

В залежності від форм залучення наочності виділяють такі різновиди скрайбінгу:

- мальований (схеми та малюнки зроблені від руки на будь-якій поверхні);
- аплікаційний (на фон наклеюються чи накладаються готові зображення).

- магнітний (зображення закріплюються на поверхні за допомогою магнітів);
- фланелеграфний (готові зображення чіпляються до ворсистій поверхні за допомогою липучок тощо);
- 3D-скрайбінг (об'ємні малюнки, які створюються за допомогою 3D-ручки).

Головні етапи створення скрайбінгу

Перш ніж приступати до створення візуалізацій, окресліть головний зміст, який ви плануєте донести до учнів. Це необхідно аби через надмірну кількість образів не втратився сенс змісту розповіді. Тому рекомендуємо здійснювати підготовку таким чином:

- **Придумати ідею.** Вона повинна бути зрозумілою і актуальною.
- **Обрати спосіб візуалізації.** В залежності від мети та доступних засобів оберіть, яким чином буде зображено головний зміст (малюнок, аплікація, магніти тощо).
- **Підготувати сценарій.** Необхідно заздалегідь продумати план розповіді та дібрати відповідне візуальне відтворення до кожного з етапів.
- **Зробити заготовки.** Якщо заплановане яскраве представлення у реальному часі, підготуйте відповідні заготовки для здійснення певного виду скрайбінгу (маркери чи кольорову крейду для мальованого; наліпки, аплікації, магніти, 3D-ручки для інших видів). Якщо запланований відеоскрайбінг, оберіть найбільш зручну для вас програму, в якій можна створити та змонтувати сюжетні складові у єдиний відеоряд.
- **Провести скрайбінг-сесію або змонтувати відеоролик.** На фінішному етапі необхідно перевірити, що образи в достатній мірі відтворюють теоретичний зміст, а пояснення вміщується в запланований час.

Незважаючи на бездоганний графічний образ презентації, школярі не повинні бути перевантажені тривалістю скрайбінгу. Головне – донести повідомлення, зацікавивши учнів.

Скрайбінг є новою формою презентації навчального матеріалу. Його використання на уроках дає змогу зацікавити учнів, залучити їх до обговорення презентації, при цьому розвиває комунікативні навички, креативне мислення, творчий підхід і допомагає вчителю легко та нестандартно організувати навчальну діяльність та урізноманітнити заняття.

Приклади скрайбінгу

1. Скрайбінг «аплікаційний» «Пан Перевертас»
<https://youtu.be/2KRL7gVdAyA>
2. Скрайбінг «комп'ютерний»_«Козацькі клейноди»:
<https://www.youtube.com/watch?v=XUJe559r8FY>

ДИДАКТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО ІНТЕГРОВАНОГО УРОКУ З «Я ДОСЛІДЖУЮ СВІТ» НА ТЕМУ: «УКРАЇНА – ЖИТТЯ У МРІЇ!».

1. Додаткові картки з приказками та прислів'ями до вправи 1.

Вогонь і вода добре служать, та зле панують (Вогонь добре служить, та погано господарює)
Хто звечора плаче, той зранку скаче
Світить Місяць, та не гріє, тільки в Бога дурно хліб їсть
У жовтня сльози холодні
Літній день рік годує (Літо зиму годує)
На марець не виставляй палець
На холоді, буває, зуб на зуб не попадає (На холоді так водиться: зуб з зубом не сходиться)
У чужій хаті будь привітним, а не примітним
Давали, та з рук не пускали
Є каяття, та нема вороття
Жалів яструб курку, доки всю обскуб
І вдень, і вночі сняться калачі
І в поле мене не бери, і вдома не лишай
У домі без книги, як без вікон, темно

2. Картки для роботи з сайтом до вправи 4.

Картка № 1 «Бокс». _____ та _____ були найчастіше згаданими великоваговими рекордсменами, занесеними до Книги рекордів Гіннеса.	Картка № 2 «Бокс». 3 грудня 2020 року Усик визнаний _____ найкращим діючим боксером у світі.	Картка № 3 «Природа». Олешківські піски — найбільша _____ в Європі.
Картка № 4 «Футбол» У 2004 році Андрій Шевченко отримав нагороду «_____» як найкращий футболіст року в Європі.	Картка № 5 «Футбол» 2009 року донецький «Шахтар» завоював _____ і став першою командою незалежної України, яка виборола Єврокубок.	Картка № 6 «Плавання» Яна Клочкова українська плавчиня, яка виграла 5 олімпійських медалей, _____ з яких золоті.
Картка № 7 «Спортивні досягнення». Руслан Пономарьов український шаховий _____, який був чемпіоном світу з шахів з 2002 по 2004 рік за версією ФІДЕ.	Картка № 8 «Спортивні досягнення». Дебютувавши в 1996 році на Параолімпійських іграх, Україна здобула лише _____ місце, але вже 2016 року фінішувала на третій сходинці.	Картка № 9 «Спортивні досягнення». Владислав Терзюль — перший в історії України альпініст, який піднявся на всі _____ вершини.

Картка № 10 «Стартапи». Стартапи-єдинокористувачів — компанії, що стрімко зростали і здобули капітал у розмірі _____ доларів і більше.	Картка № 11 «Стартапи». _____ — український додаток із штучним інтелектом, який дозволяє людям обмінюватися обличчями зі знаменитостями та персонажами фільмів за лічені секунди.	Картка № 12 «Космос». Січ-1 — перший український супутник спостереження Землі, запущений 31 серпня _____ року з Плесецького космодрому.
Картка № 13 «Музична». Українці визнані найспівучішою нацією у світі, яка створила близько _____ пісень.	Картка № 14 «Одяг». У минулому _____ вишиванки носили виключно чоловіки, а _____ — старші жінки чи маленькі дівчатка.	Картка № 15 «Мистецтво». Іван Марчук — відомий український художник і один з рейтингу «100 геніїв сучасності», сформованого британською газетою _____.
Картка № 16 «Музична». Україна тричі перемагала на пісенному конкурсі «Євробачення»: у 2004, 2016 та 2022 роках завдяки співакам _____, _____ та _____.	Картка № 17 «Тварини». На Кінбурнській косі можна зустріти близько 50 видів рідкісних тварин: снотовидних собак, плямистих оленів, _____ з діаметром панцира 40 см.	Картка № 18 «Природа». _____ найстаріший степовий заповідник у світі.
Картка № 19 «Природа». Острів _____ називають українськими Мальдівами.	Картка № 20. «Їжа» Українську страву _____ включили до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО.	Картка № 31 «Їжа». Хліб _____ є традиційним українським символом зустрічі гостей.

3. Тлумачення фактів до вправи 6.

Назва області	Факти	Джерело
Автономна республіка Крим	Найдовший у світі тролейбусний маршрут знаходиться в Криму. Він з'єднує міста Сімферополь і Ялту. Його довжина – 86 км.	https://crimea.suspilne.media/ua/news/422
Вінницька	Вінницька область – лідує у вирощуванні ягід і плодів. Фруктів і ягід тут вирощують більше, ніж в Одеській, Кіровоградській і Чернівецькій областях разом узятих.	http://www.dmsrr.gov.ua/12-cz%D1%96kavix-fakt%D1%96v-pro-ekonom%D1%96ku-%D1%96-zhittya-v-v%D1%96nnicz%D1%96j-oblast%D1%96
Волинська	Озеро Світязь, розташоване у Волинській області, є найглибшим в Україні. Його глибина – 58 м.	https://life.pravda.com.ua/columns/2020/04/24/240724/
Дніпропетровська	Місто Дніпро має найменше у Європі метро. Воно складається з 6 станцій, довжина ліній становить 7,8 км.	https://vesti.dp.ua/najcikavishi-fakti-pro-misto-dnipro/
Донецька	На Донеччині розташовується найбільший у країні штучний ліс – Великоанадольський (площа – 2 543 га).	https://dn.gov.ua/galleries/velikoanadolskij-lis-miscestvorene-lyudinoyu-rozpovidayemo

Житомирська	Житомирська область посідає перше місце в Україні щодо запасів лісових ресурсів, які становлять 750 тисяч гектарів (а це 3 держави Люксембург.)	https://www.ukraine-is.com/uk/35-faktiv-pro-zhitomirsku-oblast/
Закарпатська	Закарпатська область найменша за кількістю населення серед усіх інших областей України. Тут розташований географічний центр Європи.	https://zaxid.net/geografichni_y_tsentr_yevropi_selo_dilove_n1374223
Запорізька	ДніпроГЕС у Запоріжжі має греблю висотою у 50 м (приблизно як 15-поверховий будинок) і це єдине місто в Україні, де тролейбус їде через греблю, а одна із станцій знаходиться в її центрі.	https://lowcost.ua/zaporizhia-region-guide/
Івано-Франківська	На Івано-Франківщині розташований найбільший гірсько-лижний курорт України Буковель.	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BB%D1%8C
Київська	У Київській області знаходяться Київське і частина Канівського водосховища. Київське є одним із найбільших в Україні.	https://dovidka.biz.ua/tsikavifakty-pro-kyivsku-oblast/
Кіровоградська	У Кіровоградській області розташований унікальний Музей стратегічних військ ракетного призначення. Тут можна побачити пусковий пункт ядерних ракет і самі ракети.	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9_%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1
Луганська	Найбільша колекція половецьких баб на Євразійському материка є на Луганщині. Статуї належать половцям, які колись жили на цих землях.	https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2329876-polovecki-babi-z-nasogostepu.html
Миколаївська	На Миколаївщині розташований Актівський каньон, провалля серед степу на річці Мертвовод. Пам'ятка природи вражає своїми краєвидами і приваблює туристок і туристів з усієї Європи.	https://www.mk-oblrada.gov.ua/aktovskyykanyon
Львівська	З 500 мінеральних джерел України 100 на Львівщині. Можливо, через це Львівська область лідирує за кількістю довгожителів/-льок.	https://portal.lviv.ua/news/2020/12/04/na-lvivshchynizhyve-66-dovhozhyteliv
Одеська	Площа Одеського регіону становить 33,3 тис. км ² . Для порівняння площа сусідньої Молдови (з окупованим Придністров'ям) 33,8 тис. км ² , а Королівства Бельгії 30,5 тис. км ² .	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%B9_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8_%D0%B7%D0%B0_%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D1%89%D0%B5%D1%8E
Полтавська	На Полтавщині розташована найвища точка Лівобережної України пагорб Пивиха. Його висота 168 метрів над рівнем моря.	https://gazeta.ua/articles/poltava-newspaper/_gora-pivihamdash-najvischa-tochkalivoberezhzhyha/322864
Рівненська	На Рівненщині розташовано одне з найромантичніших місць України – Тунель кохання. Це зелений тунель, утворений завдяки потягу, що на своєму шляху через ліс збиває гілки дерев і кущів.	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%83%D0%BD%D0%B5%D0%BB%D1%8C_%D0%BA%D0%BE%D1%85%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F

Сумська	У Сумській області найбільше лижних баз в Україні – 13! І це при тому, що в гірській Івано-Франківській області їх менше.	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%8C
Тернопільська	Тернопільська область лідирує в Україні за кількістю старовинних замків, їх тут 34.	http://www.cppktr.edu.ua/?page_id=15
Харківська	Із семи Нобелівських лавреатів, яких дала світу Україна, три пов'язані з Харківщиною. Ілля Мечников там народився, Саймон Кузнець – навчався, а Лев Ландау – працював.	http://www.oblrada.kharkov.ua/ua/kharkiv-region/do-you-know-the-kharkiv-region/11924-nashi-nobelivski-laureati-tri-portreti-na-tli-kharkivshchini
Херсонська	На Херсонщині знаходиться біосферний заповідник «Асканія-Нова» – одне із 7 природних чудес України, що входить у сотню найбільш відомих заповідних територій планети.	https://lib.kherson.ua/cgi-sys/suspendedpage.cgi
Хмельницька	Найбільшу кількість пам'ятників гетьманові Б. Хмельницькому має в Україні та світі місто Хмельницький чотири. Це місто назване на його честь.	https://dovidka.biz.ua/tsikavifakti-pro-hmelnitskiy/
Чернівецька	У Карпатах Чернівецької області розкинувся один із найкрасивіших парків України, що вражає ландшафтним розмаїттям, – Вижницький національний природний парк. На його території ростуть десятки унікальних і рідкісних рослин, водяться тварини, що занесені до Червоної книги України.	https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/podorozh-bukovinoyunepovtorni-miscya-yakinadihayut-foto-35145
Черкаська	Серед обласних центрів України Черкаський художній музей є одним із наймолодших – у 2011 році заклад відзначав своє 20-ліття.	https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B0%D0%BB:%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BA%D0%B0%D1%81%D0
Чернігівська	На Чернігівщині знаходиться найпівнічніша точка України – село Грем'яч і місто Батурин – колишня гетьманська столиця.	https://anga.ua/articles/tsikava_ukraina/unikalna_chernihivshchyna.html

4. Запитання вікторини до вправи 9.

1. Яке прізвище відомих у світі українських братів-боксерів, чемпіонів світу у важкій вазі?

- А. Кручко
- Б. Квочко
- В. Кличко
- Г. Величко

2. Як називається престижна нагорода, яку отримав Андрій Шевченко, відомий український футболіст, головний тренер збірної України, найкращий нападник в історії українського футболу?

- А. «Золотий м'яч»
- Б. «Золота бутса»
- В. «Платиновий гол»

- Г. «Золотий кубок»
3. Яку видатну українську плавчиню називають «золотою рибкою»?
- А. Яну Клочко
 Б. Яну Клочкову
 В. Ірину Круглову
 Г. Ірину Кличко
4. Яку українську страву включили до списку нематеріальної культурної спадщини ЮНЕСКО?
- А. Сало
 Б. Борщ
 В. Вареники
 Г. Деруни
5. Як називається український стартап, що розробляє апаратне та програмне забезпечення для домашніх улюбленців?
- А. Petcube
 Б. Pethub
 В. PRO_Pet
 Г. ProZoo <https://goo.su/6iXx>
6. Який футбольний клуб у 2009 році завоював кубок UEFA і став першою командою незалежної України, яка виборола єврокубок?
- А. Київське «Динамо»
 Б. Чернігівська «Десна»
 В. Донецький «Шахтар»
 Г. Полтавська «Ворскла»
7. Як називається військова база в Карпатах, де розміщується колишня секретна радіолокаційна станція?
- А. Памір
 Б. Мир
 В. Січ
 Г. Зоря
8. Як звати першого космонавта незалежної України, який здійснив 16-добовий політ на американському шатлі «Колумбія»?
- А. Леонід Каденюк
 Б. Юрій Гагарін
 В. Іван Коляденко
 Г. Віталій Бровко
9. Як називається найбільший незаселений острів України й Чорного моря, на якому збереглася унікальна флора й фауна?
- А. Джарилгач
 Б. Крим
 В. Асканія-Нова
 Г. Хортиця
10. Яку назву має заповідник, де мешкають рожеві пелікани?
- А. Асканія-Нова
 Б. Олешківська коса

В. Дунайський біосферний заповідник

Г. Буки

Відповіді до тестів 1– В; 2–А; 3–Б; 4–Б; 5–А; 6–В; 7–А; 8–А; 9–А;
10–В.

**Малюнки учнів на тему: «Якою я бачу свою Батьківщину за 10 років» до
вправи 10.**

